ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Δ. ΜΑΛΑΦΑΝΤΗΣ

Η ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΤΟΥ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ



ΠΟΡΕΙΑ

Η ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΤΟΥ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ

Ζαλόγγου 1, Αθήνα 106 78, τηλ. 3831622 fax 3824359 και
Ζωοδόχου Πηγής 6, Αθήνα 106 78

ISBN 960-7043-54-5

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Δ. ΜΑΛΑΦΑΝΤΗΣ

Η ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΤΟΥ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ
Μ. Γ. ΜΕΡΑΚΛΗΣ
ΟΜ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ



ΠΟΡΕΙΑ
ΑΘΗΝΑ 2001

Στην αδερφή μου Ελένη,
που μου συμπαραστέκεται

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός είναι μια παρεξηγημένη περίοδος, όσον αφορά τουλάχιστον τη θέση της στην ιστορία της λογοτεχνίας μας, η οποία κατά κανόνα γράφτηκε με βάση ορισμένα αισθητικά κριτήρια απόλυτα, θεωρούμενα αμετάλλακτα μέσα στο χρόνο· εννοώ τα κριτήρια που διαμορφώθηκαν σε νεότερους χρόνους με βάση την αρχή του ασυμβίβαστου ωφέλειας (ηθικής ή οποιασδήποτε άλλης) και τέχνης, με βάση την αρχή του «ανωφελούς» της τέχνης, η οποία και αποτελεί αυτοσκοπό (l' art pour l' art!). Κριτήρια, εν τέλει, αριστοκρατικά.

Διαμορφώθηκαν τα κριτήρια αυτά σε νεότερους χρόνους (κατεξοχήν στο 19ον αιώνα), αλλά ίσχυσαν, τρόπον τινά, και αναδρομικά ή καλύτερα καθολικά, για όλες τις εποχές· και για τη δική μας εποχή.

Έτσι η γραμματεία εν γένει του Διαφωτισμού εξελήφθη ως αντιποιητική και γενικότερα αντικαλλιτεχνική και αντιαισθητική τελικά, αφού η ίδια διεκήρυσσε ότι ήθελε να είναι και «ωφέλιμη».

Είναι, νομίζω, χαρακτηριστικό, ότι ο κορυφαίος ιστορικός της νεοελληνικής λογοτεχνίας Κ. Θ. Δημαράς, ο οποίος και ασχολήθηκε ουσιαστικά πρώτος με το Διαφωτισμό και στη συνέχεια αφοσιώθηκε σ' αυτόν, προφανώς γοητευμένος από την επαφή μαζί του, εγκατέλειψε έκτοτε την

ιστορία της λογοτεχνίας (την ενασχόληση με τη λογοτεχνία εν γένει) και ασχολήθηκε με την ιστορία των ιδεών στον πνευματικό χώρο του νεοελληνικού πολιτισμού. Αυτό μπορεί να σημαίνει, ότι δεν μπόρεσε, ή δεν θέλησε έστω, να εντάξει τη γραμματεία του Διαφωτισμού στην ιστορία της λογοτεχνίας· σε τελευταία ανάλυση δεν θέλησε να δεχθεί, ότι και τα κριτήρια της αισθητικής διακρίνονται από μιαν ιστορική και κοινωνική σχετικότητα και μεταβλητότητα· και ότι, άρα, θα μπορούσε να θεωρείται αισθητικά αποδεκτό σε μιαν εποχή κάτι, το οποίο σε μιαν άλλη θεωρήθηκε αντιαισθητικό.

Άλλωστε ο Διαφωτισμός διεκδίκησε σαφώς και για τον εαυτό του την αξίωση της αισθητικής, αφού με έμφαση προέβαλλε συνεχώς την ισοτιμία, το ισάξιο του αισθητικού (του περίφημου «τερπνού») προς το ωφέλιμο. Απλώς αυτό είταν διαφορετικό από εκείνο που ο επόμενος ή οι επόμενοι αιώνες έκριναν ως αισθητικό.

Οι ιστορικοί και θεωρητικοί της λογοτεχνίας αγνόησαν την προβεβλημένη από τον ίδιο το Διαφωτισμό ισοτιμία ωφέλιμου και αισθητικού, – του απέδωσαν την αποκλειστικότητα της προβολής εκ μέρους του μόνο του πρώτου, – για τον απλούστατο (και εξοργιστικό, θα μπορούσε κάποιος να πει) λόγο, ότι το δεύτερο, το αισθητικό, δεν είταν το ίδιο με το δικό τους!

Έτσι εξάλλου εξηγείται γιατί οι παιδαγωγοί, που ασχολήθηκαν με την περίοδο αυτή, είναι συγκριτικά πολύ περισσότεροι από τους ιστορικούς και θεωρητικούς της λογοτεχνίας, αν καν υπάρχουν τέτοιοι που τους απασχόλησε ο Διαφωτισμός (μόνο τελευταία σχεδόν ο Γ. Π. Σαββίδης είδε και με αισθητικό ενδιαφέρον π.χ. τη στιχουργία του Καισάριου Δαπόντε, και μπορούμε, ίσως, να συναντήσουμε ακόμα μια δυο

περιστασιακές περιπτώσεις εκδήλωσης ανάλογου ενδιαφέροντος και από άλλους).

Οπωσδήποτε ο Διαφωτισμός είναι, εξίσου, και τα δύο: εκφράζει μιαν εποχή, όπου αναλαμβάνεται μια εθνική προσπάθεια διαπαιδαγώγησης του λαού αλλά, συγχρόνως, και αισθητικής αγωγής του. Και μόνο αν δεχθούμε αυτή την ισοτιμία, θα έχουμε κατανοήσει, όπως νομίζω, ορθά το σημαντικό αυτό κίνημα.

Θα έλεγα εξάλλου ότι, από την πλευρά της επιστήμης, ο κλάδος που καταρχήν και κατεξοχήν προσφέρεται να μελετήσει το κίνημα αυτό είναι η Παιδαγωγική της Λογοτεχνίας. Και αποτελεί ευχάριστο γεγονός, ότι ο νέος επιστήμονας κ. Κωνσταντίνος Μαλαφάντης, που διδάσκει το αντικείμενο αυτό σε πανεπιστημιακό επίπεδο (στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Αθηνών), έστρεψε ήδη το ενδιαφέρον του και προς τη μελέτη του Διαφωτισμού. Στον παρόντα τόμο δίνει τα πρώτα κείμενα από την ενασχόλησή του αυτή. Και είναι κείμενα, που επιτρέπουν να αντιληφθεί ο αναγνώστης την καλή προοπτική που ανοίγεται για τις μελλοντικές επιδόσεις του στον τομέα αυτό.

Τον συγχαίρω και θα ήθελα να τον ενθαρρύνω να συνεχίσει τη μελέτη του Νεοελληνικού Διαφωτισμού με τα κριτήρια της επιστημονικής του ειδίκευσης, γιατί έχω τη βεβαιότητα ότι η ενασχόλησή του αυτή θα αποβεί καρποφόρος και ευτυχής.

Μ. Γ. ΜΕΡΑΚΛΗΣ
Ομότιμος Καθηγητής Πανεπιστημίου

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός (1730-1830) υπήρξε ένα κίνημα αποφασιστικό για τη διαμόρφωση της νεοελληνικής παιδείας. Μολονότι κατά την περίοδο αυτή δεν εμφανίστηκαν πολλοί εξειδικευμένοι παιδαγωγοί, οι οποίοι να ασχολήθηκαν αποκλειστικά με τα προβλήματα της αγωγής και της μόρφωσης, εντούτοις υπήρξαν επιφανείς λόγιοι και διδάσκαλοι, που συμπεριέλαβαν στα ενδιαφέροντά τους παιδαγωγικούς προβληματισμούς και στα συγγράμματά τους έθιξαν παιδαγωγικά ζητήματα. Μερικοί μάλιστα έγραψαν ειδικές παιδαγωγικές πραγματείες και εγχειρίδια. Σε κάθε περίπτωση όλες αυτές οι προσωπικότητες υπήρξαν «παιδαγωγοί» και «διδάσκαλοι του Γένους» με την ευρύτερη έννοια, γιατί με το έργο τους επιδίωξαν την κοινωνική, πνευματική και ηθική παιδαγωγία και το φωτισμό των Ελλήνων, με απώτερο στόχο (για τους περισσότερους τουλάχιστον) την ανάληψη ενός εθνικού, απελευθερωτικού αγώνα.

Ήδη πάντως ο Καθηγητής κ. Μ. Γ. Μερακλής, που είχε την ευγενή καλοσύνη να συνοδεύσει το βιβλίο μου αυτό με τον Πρόλογό του, θέτει με συντομία, αλλά και σαφήνεια, τη σχέση που μπορεί να έχει η Παιδαγωγική της Λογοτεχνίας με τον Νεοελληνικό Διαφωτισμό, ώστε να μη χρειάζεται εδώ να επανέλθω στο θέμα αυτό.

Επιθυμώ πάντως και από τη θέση αυτή να δώσω τη δια-

βεβαίωση ότι ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός ανοίγει σε μένα μια ιδιαίτερα γοητευτική προοπτική και ότι στις προθέσεις μου είναι να αφιερώσω ένα μεγάλο μέρος της επιστημονικής μου δραστηριότητας στον τομέα αυτόν.

Οφείλω λοιπόν να ευχαριστήσω θερμά τον Καθηγητή μου Μ. Γ. Μερακλή για την αγάπη, τη διαρκή ενίσχυσή του, αλλά και τις ουσιαστικές υποδείξεις του γύρω από το θέμα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Οι ερευνητικές μου προσπάθειες έτυχαν όμως και άλλης ηθικής και υλικής υποστήριξης· εκφράζω γι' αυτό θερμές ευχαριστίες προς το Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Αθηνών, όπου υπηρετώ, και προσωπικά προς τον Καθηγητή κ. Θεόδωρο Εξαρχάκο, γιατί, κατά την προεδρία του, συνέδραμε ηθικά και ενίσχυσε οικονομικά την έρευνά μου για τον Νεοελληνικό Διαφωτισμό, στα πλαίσια της κατανομής πίστωσης για έρευνα του οικονομικού έτους 1999. Θερμές ευχαριστίες εκφράζω επίσης και στην Επιτροπή Ερευνών του Πανεπιστημίου Αθηνών, που ενέκρινε πρόσφατα τη χρηματοδότηση ερευνητικού προγράμματός μου σχετικού με την Παιδαγωγική του Νεοελληνικού Διαφωτισμού.

Ξεχωριστά οφείλω να ευχαριστήσω τα πρόσωπα του οικογενειακού μου περιβάλλοντος για τη διαρκή ηθική και έμπρακτη υποστήριξή τους, απαραίτητη για μένα προϋπόθεση κάθε πνευματικής μου προσπάθειας, και ιδιαίτερα την αδερφή μου Ελένη Δ. Μαλαφάντη, φιλόλογο, για τη σύνταξη του λειτουργικού Ευρετηρίου. Τέλος τους αγαπητούς φίλους Πόπη και Νίκο Κουτσιαύτη των εκδόσεων «Πορεία», που ανέλαβαν πρόθυμα όχι μόνο το βάρος, αλλά και την καλαίσθητη έκδοση του βιβλίου.

Αθήνα, Χειμώνας 2001 Κ. Δ. Μ.

Ο ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΣ ΚΟΡΑΗΣ ΚΑΙ Η ΔΥΤΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ

Ήδη από το 1788, ένα χρόνο πριν από την έκρηξη της γαλλικής επανάστασης, ο Αδαμάντιος Κοραής (1748-1833) εγκαθίσταται στο Παρίσι, όπου και θα παραμείνει για σαράντα πέντε χρόνια, ώς το θάνατό του. Είναι λοιπόν η εποχή των γεγονότων της γαλλικής επανάστασης, της ανόδου του Ναπολέοντα, με νίκες και κατακτήσεις της Γαλλίας, με την ήττα του Ναπολέοντα που ακολούθησε, την Ιερή Συμμαχία, την Παλινόρθωση, την Επανάσταση του 1830, μια εποχή ιδιαίτερα σημαντική για την ευρωπαϊκή ιστορία και τον ευρωπαϊκό πολιτισμό, αλλά και βέβαια για την ιστορία του νέου Ελληνισμού, αφού προετοιμάζεται και διεξάγεται ο Αγώνας του 1821.

Ο Κοραής, μολονότι θέλησε στην αρχή της νεότητάς του[1] να γίνει έμπορος, ενώ από το 1782 άρχισε να σπουδάζει την ιατρική στο Montpellier, μετά την εγκατάστασή του στο Παρίσι αναθε-

1. Για τα χρόνια της νεότητας, τους αρχικούς προσανατολισμούς του Κοραή και την πνευματική προετοιμασία του βλ. κυρίως, μεταξύ άλλων, τα εξής: α) Κ.Θ. Δημαράς, «Ο Κοραής και η εποχή του», *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, πέμπτη έκδοση, εκδ. Ερμής, Νεοελληνικά Μελετήματα –2, Αθήνα 1989 και ιδίως σσ. 332-342 και β) του ίδιου, «Τα νεανικά χρόνια του Κοραή», *Ιστορικά Φροντίσματα Β', Αδαμάντιος Κοραής*, εκδ. Πορεία, Αθήνα 1996, σσ. 11-38.

ωρεί τους επιστημονικούς και επαγγελματικούς προσανατολισμούς του. Βαθιά ανήσυχο, φιλελεύθερο και δημοκρατικό πνεύμα, θα εγκαταλείψει την ιατρική, θ' αρνηθεί τίτλους και αξιώματα, που θα του προσφερθούν, για ν' αφιερώσει τη ζωή και το έργο του στα εθνικά ιδανικά, αρχίζοντας να πραγματοποιεί ένα θεμελιακό συστηματικό εκδοτικό πρόγραμμα των αρχαίων συγγραφέων, που απέβλεπε στην πολιτική αγωγή και την εκπαίδευση του γένους, με σκοπό την αναγέννηση, την αποτίναξη του τούρκικου ζυγού και την ελευθερία. Όπως έχει παρατηρήσει ο Π. Δ. Μαστροδημήτρης: «Παιδεία και εθνική συνείδηση διασταυρώνονται στον Κοραή με ουσιαστικότερον από κάθε άλλη φορά οργανικό τρόπο»[2].

Έχει λοιπόν μεγάλο ενδιαφέρον να διαπιστωθεί το πώς ο Κοραής, ο κατεξοχήν εισηγητής και κύριος εκφραστής του Διαφωτισμού στον ελληνικό χώρο, παρήγγελε και επεδίωκε, μέσω των συγγραμμάτων του και των επιστολών του, να πραγματοποιήσει την περίφημη «μετακένωσιν» των φώτων των πολιτισμένων Εθνών της Ευρώπης στην Ελλάδα.

Η «μετακένωσις», η μεταφορά των επιστημονικών, καλλιτεχνικών και πολιτιστικών επιτευγμάτων από την Ευρώπη στον ελληνικό χώρο, ο οποίος είχε στη μακρόχρονη περίοδο της Τουρκοκρατίας καθυστερήσει σημαντικά στην πρόοδο και την ανάπτυξη, έγινε για τον Κοραή έργο ζωής[3].

---

2. Π. Δ. Μαστροδημήτρης, *Εισαγωγή στη Νεοελληνική Φιλολογία*, εκδ. Δόμος, Αθήνα 1990, σ. 120.

3. Βλ. σχετικά: α) Στέριος Φασουλάκης, «Ο Κοραής, η "μετακένωσις" και η γαλλική επανάσταση», περιοδ. *Ε - Ιστορικά*, τεύχ. 10 (1999), σ. 23, β) του ίδιου, *Γαλλική επανάσταση και νεοελληνική παιδεία*, Αθήνα 1995 και γ) Π. Δ. Μαστροδημήτρης, «Η "μετακένωση" των επιδιώξεων του γαλλικού διαφωτισμού στην Ελλάδα κατά τον δέκατο ένατο αιώνα. Γενικό διάγραμμα του φαινομένου και των προβλημάτων του», *Η Νεοελληνική Σύνθεση*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1999, σσ. 29-44.

Ο Αλέξανδρος Κ. Παπαδερός επισήμανε τη μεγάλη σημασία του μετακενωτικού προγράμματος του Κοραή, για το νέο Ελληνισμό, το οποίο αποτέλεσε ταυτόχρονα και ένα είδος «απειλής» με ορατούς κινδύνους: «Το πρόγραμμα αυτό της μετακενώσεως απετέλεσε την μεγαλυτέραν πρόκλησιν, την οποίαν εδέχθη ο Ελληνισμός κατά τους νεωτέρους χρόνους. Θα ήτο άδικον να κατηγορήσωμεν τους εμπνευστάς και εκτελεστάς του προγράμματος, αφού ακόμη και σήμερον αισθανόμεθα την ανάγκην να το συνεχίσωμεν και αφού γνωρίζομεν πόσον το "δάνειον φως" εξακολουθεί να ποδηγετή το Έθνος. Οφείλομεν όμως να αναγνωρίσωμεν ότι η μετακένωσις, και ως σύνθημα και ως πραγματικότης, υπήρξε μοιραία διά την πολιτικήν πορείαν του Ελληνισμού. [...] Το σύνθημα της μετακενώσεως, ανανεωτικόν, προοδευτικόν και εν μέρει ανατρεπτικόν ως ήτο, παρεβίασε ταχέως τα όρια του εθνικού πολιτιστικού συμφέροντος και εξετράπη εις ασυγκράτητον ξενομανίαν και αλόγιστον μίμησιν»[4].

Πρέπει πάντως να σημειωθεί, ότι αυτούς ακριβώς τους κινδύνους, την ξενομανία και την αλόγιστη μίμηση, ο Κοραής τους είχε προβλέψει και είχε ήδη επιστήσει σχετικά την προσοχή των ομογενών.



Μολονότι ο Κοραής μεταχειρίζεται τον όρο «μετακένωσις» στα κείμενά του κυρίως το 1811 και το 1814, ο ίδιος θα μιλήσει αρκετά νωρίτερα (ήδη από το 1802) για την ανάγκη να απανθίζονται τα «ωφέλιμα άνθη» και τα «καλά» της Ευρώπης. Φυσικά,

4. Αλέξανδρος Κ. Παπαδερός, «Κοραής Αδαμάντιος», *Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμ. Γ', εκδ. Ελληνικά Γράμματα - Herder, Αθήναι 1968, σ. 493.

όπως ήταν αναμενόμενο από έναν άνθρωπο που αναλαμβάνει τη μέριμνα της παιδείας του Γένους, ο Κοραής θα απαιτήσει το έργο αυτό να πραγματοποιηθεί από τους νέους.

Το 1802, γράφοντας τα γνωστά Προλεγόμενα στο έργο του Καίσαρος Βεκκαρία *Περί αδικημάτων και ποινών*, απευθύνεται «προς τους νέους του Ελληνικού γένους» και τους υπενθυμίζει την προγονική δόξα θέλοντας να τους στρέψει στην υπόθεση της παιδείας: «να διεγείρω τους νέους του Ελληνικού γένους εις ζήλον της προγονικής αυτών δόξης, βλέποντας, ότι των επιστημών, όσαι φωτίζουν σήμερον την Ευρώπην, τα πρώτα σπέρματα και στοιχεία εγεννήθησαν εις την πατρίδα των, και σώζονται εις τα βιβλία των Ελληνικών συγγραφέων. Είναι καταισχύνη μας, ενώ οι ξένοι τα φυτεύουν, τα καλλιεργούν, τα αυξάνουν εις μεγάλα δένδρα, και τρέφονται με τους καρπούς των, ημείς μηδέ να εξεύρωμεν, ότι αυτά είναι προγονική ημών κληρονομία»[5].

Ζητάει με ενθουσιασμό από τους νέους να φανούν αντάξιοι των προγόνων τους, τούς επισημαίνει ότι τα άλλα ευρωπαϊκά έθνη «ονειδίζουν» το ελληνικό έθνος: «Περιστρέψατε τους οφθαλμούς, ω νέοι, εις όλα τα μέρη, και ίδετε αν κανέν από τα σημερινά Έθνη έχη προπάτορας τοιούτους, οποίους ημείς, παραδείγματα αρετής και σοφίας ενωμένα τόσα, όσα αναγινώσκομεν εις τα συγγράμματα των προγόνων μας. Συλλογίσθητε, αν ήναι τίμιον και καλόν να καυχώμεθα εις ταύτας τας πατραγαθίας, χωρίς να δείξωμεν και ημείς ιδίας ανδραγαθίας· να υποφέρωμεν ονειδιζόμενοι από τα άλλα Έθνη, ως ανάξιοι της προγονικής ημών ευγενείας και δόξης, ως έθνος ηλίθιον[6], ως ανωφελές βάρος της γης»[7].

---

5. Α. Κοραής, Προλεγόμενα της πρώτης εκδόσεως (1802) στο έργο: Βεκκαρίου, *Περί αδικημάτων και ποινών, Προλεγόμενα στους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς*, τόμ. Δ', εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1995, σσ. 39-40.

Την επόμενη χρονιά (Νοέμβριος 1803), σε επιστολή του προς Σμυρναίους φίλους του θα αναφερθεί και πάλι στους Ευρωπαίους, οι οποίοι, κατά τη γνώμη του, εκπολιτίστηκαν επειδή παρέλαβαν τις επιστήμες από τους προγόνους των Ελλήνων. Όμως παραδέχεται πως ό,τι παρέλαβαν φρόντισαν να το πολλαπλασιάσουν με την επιμέλειά τους. Έτσι τώρα, υποστηρίζει ο Κοραής, πρέπει και οι Έλληνες αφενός να παραλάβουν την προγονική τους κληρονομιά και αφετέρου να μιμηθούν τον τρόπο με τον οποίο οι Ευρωπαίοι πολλαπλασίασαν ό,τι πήραν από τους Έλληνες: «Ούτοι εδώ έλαβον τας Επιστήμας από τους προγόνους μας· και αν έλειπον των Ελλήνων τα συγγράμματα, ίσως ακόμη, καθώς άλλην φοράν, ήθελον ζώσιν εις τους λόγγους τρεφόμενοι με βαλανίδια. Πρέπει όμως να ομολογήσωμεν την αλήθειαν, ό,τι έλαβον από τους προγόνους μας, το εκατονταπλασίασαν και το εχιλιοπλασίασαν με την επιμέλειάν των και με τον καλόν τρόπον εις τον οποίον παραδίδουσι τας επιστήμας. Επειδή λοιπόν, από δυστυχίαν, είμεθα την σήμερον αναγκασμένοι ημείς οι απόγονοι των θαυμαστών Ελλήνων να ζητώμεν και να λαμβάνωμεν από τούτους την προγονικήν ημών κληρονομίαν, ανάγκη είναι, φίλοι και αδελφοί, να μιμηθώμεν και τον τρόπον, με τον οποίον ούτοι επολλαπλασίασαν το τάλαντον»[8].

---

6. Γράφει ο Κοραής: «Ηλίθιον έθνος μας ονομάζει ο Βεϊκάρδος, Ιατρός Γερμανός· βάρος ανωφελές της γης μας ωνόμασεν ο Παύϊος, Γερμανός φιλόσοφος. Και σημείωσε, ότι το *βάρος ανωφελές της γης* είναι η γνωστή εκείνη φράσις του Ομήρου "ἐτώσιον ἄχθος ἀρούρης", ήγουν, ότι οι Ευρωπαίοι πολεμούν τους ταλαιπώρους Έλληνας με αυτά των Ελλήνων τα όπλα», ό.π., σ. 47.

7. Ό.π., σσ. 46-47.

8. Α. Κοραής, Επιστολή από 27.11.1803, *Αλληλογραφία*, τόμ. Β', εκδ. Όμιλος Μελέτης του Ελληνικού Διαφωτισμού, Αθήνα 1966, σ. 107.

Και πάλι το 1805, με άλλη αφορμή, θα αναφερθεί στην παλαιά κατάσταση των ευρωπαϊκών εθνών, για να την παραβάλει με τη σύγχρονη πρόοδό

Με την ίδια ευκαιρία, στα Προλεγόμενα του Βεκκαρία, επαινεί εκείνους τους «συνετούς νέους», που, όπως οι μέλισσες απανθίζουν τα «ωφέλιμα άνθη» και έτσι ωφελούν και τον εαυτό τους και την πατρίδα τους[9].

Επισημαίνει όχι μόνο τα οφέλη, αλλά και τους κινδύνους που διέτρεχαν οι άπειροι νέοι στην Ευρώπη και, φέρνοντας ξανά το προσφιλές του παράδειγμα της εργατικής μέλισσας, συνιστά στους νέους ένα είδος «εκλεκτισμού» από τα αγαθά της Ευρώπης: «Προσέχετε μάλιστα μη σας απατήση η νεότης εις την εκλογήν του καλού, μη μετά πολλούς κόπους και μετά μακράν ξενιτείαν επιστρέψετε με κενάς χείρας, ή γέμοντες από τα κακά της Ευρώπης. Είναι βέβαια πλήρης αναριθμήτων καλών η Ευρώπη· αλλ' έχει και πολλάς αφορμάς διαστροφής, και προβάλλει πολλάς παγίδας εις την άπειρον νεότητα. Μιμήθητε τας μελίσσας, απανθίζοντες τα χρήσιμα, και όχι τας μυίας, αι οποίαι προσκολλώνται εις τας δυσωδίας»[10].

Δεν κρύβει τον ενθουσιασμό του για το γεγονός, ότι νέοι Έλληνες, και μάλιστα πολλοί, βρίσκονται για σπουδές στην Ευρώπη: «Δεν λείπουν την σήμερον από το Γένος άνθρωποι προκομμένοι. Η

τους: «[...] Ταύτην λοιπόν την πειραματικήν Φιλοσοφίαν, ως διδάσκεται την σήμερον, πρέπει να λάβωμεν εις το εξής οδηγόν, εάν θέλωμεν να φθάσωμεν εις την λαμπράν κατάστασιν, όπου έφθασαν πολλά της Ευρώπης έθνη, τα οποία οι ημέτεροι πρόγονοι απεστρέφοντο ως βάρβαρα»: Α. Κοραής, Προλεγόμενα στην έκδοση του 1805 της *Ποικίλης Ιστορίας* Κλαυδίου του Αιλιανού και των σωζομένων Ηρακλείδου του Ποντικού και Νικολάου του Δαμασκηνού, Στοχασμοί αυτοσχέδιοι περί ελληνικής παιδείας και γλώσσης, *Προλεγόμενα στους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς*, τόμ. Α', εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1986, σ. 193.

9. Α. Κοραής, *Προλεγόμενα στους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς*, τόμ. Δ', ό.π., σ. 41.

10. Ό.π., σ. 43.



Αδαμάντιος Κοραής (Σμύρνη 1748 - Παρίσι 1833).

Γερμανία είναι ταύτην την ώραν πλήρης από Γραικούς νέους (ως μ' έγραψε πέρυσιν ο Αρχιμανδρίτης Γαζής), οι οποίοι καταγίνονται εις την σπουδήν άλλος εις εν και άλλος εις άλλο, έχει και η Ιταλία πολλούς, δεν λείπουσι μητ' εδώ μήτε εις την Λόνδραν μερικοί»[11].

Τον ίδιο καιρό σε επιστολή του στον λόγιο κληρικό και σχολάρχη Ανδρέα Ιδρωμένο στην Πάργα, επαναλαμβάνει την ίδια πληροφορία: «Εις όλα τα μέρη της Ευρώπης είναι σκορπισμένοι πολλοί νέοι Γραικοί διά να κορέσωσι την δίψαν των μαθημάτων, εις πολλά μέρη της Ελλάδος ανεγείρονται φροντιστήρια [...]»[12].

Μερικά χρόνια αργότερα, το 1809, ο Κοραής θα συλλάβει την ιδέα μιας εφημερίδας, γραμμένης στην «κοινώς λαλουμένην γλώσσαν», «ερανισμένην από τας πολιτικάς και φιλολογικάς των φωτισμένων της Ευρώπης εθνών Εφημερίδας [...]». Η ιδέα του αυτή θα επαναληφθεί και θα γίνει πιο συγκεκριμένη, όσον αφορά το έργο και το πρόγραμμα της «μετακενώσεως», το 1814[13].

---

11. Α. Κοραής, Επιστολή από 27.11.1803, *Αλληλογραφία*, τόμ. Β', ό.π., σ. 107.

12. Ό.π., σ. 122.

13. Παραθέτω ένα απόσπασμα από τα γραφόμενά του το 1809: «[...] ήθελε πολύ ταχύνειν την εις το καλόν της Ελλάδος προκοπήν και βελτίωσιν Εφημερίς πολιτοφιλολογική, γραμμένη εις την κοινώς λαλουμένην γλώσσαν, ήγουν Εφημερίς ερανισμένη από τας πολιτικάς και φιλολογικάς των φωτισμένων της Ευρώπης εθνών Εφημερίδας, έπειτα και από τας ειδήσεις των ιδίως συμβαινόντων εις την Ελλάδα. Η Εφημερίς όμως αύτη, διά να κτυπήση όντως τον διά τον οποίον γράφεται σκοπόν, πρέπει να συντάσσεται από κάλαμον Φιλοσόφου, τοιούτου δηλαδή ανδρός, οποίος να διαλέγη με κρίσιν από τας Ευρωπαϊκάς εφημερίδας ό,τι είναι αληθώς ωφέλιμον εις την παρούσαν της Ελλάδος κατάστασιν, και να αποβάλλη όσα δεν συντείνουσιν εις τον σκοπόν του, ή και τον πλανώσιν απ' αυτόν». Α. Κοραής, Προλεγόμενα στην έκδοση του 1809 των *Βίων του Πλουτάρχου*, Ακολουθία των αυτοσχέδιων στοχασμών περί της ελληνικής παιδείας και γλώσσης, *Προλεγόμενα στους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς*, τόμ. Α', ό.π., σ. 358.

Συναφώς προτείνει, ήδη από το 1802, την ενίσχυση των σπουδών των νέων στο εξωτερικό, με ένα είδος συστήματος υποτροφίας, με «κοινήν δαπάνην»: «Πέμψετε, με κοινήν δαπάνην, χρηστοήθεις νέους εις την Ευρώπην, διά να σας φέρωσι τα καλά της Ευρώπης· και παράδοτε εις τας χείράς των την παιδείαν του Γένους»[14].

Διαπιστώνοντας σχετική ολιγωρία, από την πλευρά του Κλήρου, το 1804 ελέγχει, και μάλιστα αυστηρά, τους αρχιερείς που κωλυσιεργούσαν ή αδιαφορούσαν γι' αυτό το έργο, από το οποίο ο Κοραής ανέμενε τους «παιδευτάς» της Ελλάδος: «Τι σας εμπόδισεν έως τώρα να πέμψετε νέους εις την φωτισμένην Ευρώπην, διά να πολυπλασιάσετε τους παιδευτάς της Ελλάδος;»[15]

Το 1811 την ανάγκη της «μετακενώσεως» θεωρεί ο Κοραής επιτακτική. Σε μια ενδιαφέρουσα για το παιδαγωγικό περιεχόμενό της επιστολή του προς τους Επιτρόπους της Σχολής Χίου, τον Νοέμβριο του 1811, θεωρεί τη δυτική παιδεία ως το δραστικότερο μέσον για ν' αποκτήσει η Ελλάδα την αρχαία της δόξα: «[...] η Ελλάς όλη επληροφορήθη, ότι διά να αναλάβη την αρχαίαν της δόξαν, μέσον άλλο δραστηριώτερον δεν έμεινε παρά την παιδείαν, γινομένην, ως γίνεται εις τα φωτισμένα της Ευρώπης έθνη [...]»[16].

Στην επιστολή του αυτή θεωρεί τη «μετακένωσιν» μια μορφή επιστροφής των επιστημών στην πατρίδα όπου γεννήθηκαν, αφού,

---

14. Α. Κοραής, Προλεγόμενα της πρώτης εκδόσεως (1802) στο έργο: Βεκκαρίου, *Περί αδικημάτων και ποινών*, *Προλεγόμενα στους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς*, τόμ. Δ', ό.π., σσ. 49-50.

15. Α. Κοραής, Προλεγόμενα στην έκδοση του 1814 των *Βίων του Πλουτάρχου*, Ακολουθία και τέλος των αυτοσχέδιων στοχασμών περί της ελληνικής παιδείας και γλώσσης, *Προλεγόμενα στους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς*, τόμ. Α', ό.π., σ. 556.

16. Α. Κοραής, Επιστολή από 4.11.1811, *Αλληλογραφία*, εκδ. Ο.Μ.Ε.Δ., τόμ. Γ', Αθήνα 1979, σ. 156.

όπως υποστηρίζει, οι Ευρωπαίοι πήραν τις επιστήμες από το ελληνικό γένος, όταν αυτό βρέθηκε σε δυστυχία.

Μεγάλη σημασία απέδιδε εξάλλου στην «ορθήν μέθοδον» του μετακενώματος και προσδιόριζε το χρονικό διάστημα που θα χρειαζόταν ο φωτισμός της Ελλάδος: «Η εξάπλωσις και διάδοσις της παιδείας, άνδρες Χίοι, σήμερον δεν ομοιάζει την κατάστασιν της δεκάτης πέμπτης εκατονταετηρίδος, οπόταν ήρχισαν οι βάρβαροι Ευρωπαίοι να φωτίζωνται. Αυτοί εχρειάσθησαν 350 χρόνους να καταντήσωσιν όπου έφθασαν την σήμερον, διότι έλαβαν τας επιστήμας από το Ελληνικόν γένος, ότε το γένος ήτο εις δυστυχίαν, και ακολούθως τας έλαβον ατελείς. Ήτο λοιπόν χρεία μακρού χρόνου και πολλών κόπων να τα τελειώσωσιν. Αλλά σήμερον των τελειωμένων τούτων επιστημών η μετάδοσις ομοιάζει αληθινόν μετακένωμα. [...] η μετάδοσις των επιστημών εις την Ελλάδα, αν ακολουθήσητε την ορθήν μέθοδον, άλλο δεν διαφέρει από το μετακένωμα, πλήν ότι γεμίζομεν τα κοφίνια των Γραικών, χωρίς να ευκαιρώσωμεν τα των Ευρωπαίων. Είμαι βέβαιος, ότι αν ακολουθήσητε την ορθήν μέθοδον, εις μικρότερον παρά τριάκοντα χρόνων διάστημα, η Ελλάς μέλλει να πλουτισθή από τοιούτους σοφούς, οποίους καυχώνται να έχωσιν οι αλλογενείς»[17].

Το πρόγραμμα της «μετακενώσεως» θα επαναλάβει[18] και το 1814, απευθυνόμενος στους λόγιους, τους αρχιερείς και τους πρόκριτους. Προβάλλει την αναγκαιότητα να ιδρυθούν στις πόλεις ικανά εξοπλισμένες βιβλιοθήκες, να λειτουργήσουν σχολεία με φωτισμένους δασκάλους, να στηλιτεύουν οι ιεροκήρυκες την απαιδευσία και οι ιερείς να επιβάλουν σε όλους, ανάλογα με την οικονομική τους κατάσταση, οικονομική συνεισφορά για την παιδεία του

---

17. Ό.π., σσ. 156-157.

18. Α. Κοραής, Προλεγόμενα στην έκδοση του 1814 των *Βίων του Πλουτάρχου*, ό.π., σσ. 561-562.



Χαλκογραφία από το *Σάλπισμα Πολεμιστήριον* (1801) του Αδαμάντιου Κοραή.

έθνους: «Προθυμήθητε να μετακενώσετε οι κοσμικοί εις τας πατρίδας, οι Αρχιερείς εις τας επαρχίας την παιδείαν της φωτισμένης Ευρώπης. Διά να ευκολύνετε την μετακένωσιν, ανάγκη είναι να πλουτίσετε τας πόλεις με βιβλιοθήκας, τα σχολεία με διδασκάλους φωτισμένους εξ ιδίας σας δαπάνης· ανάγκη είναι να στηλιτεύωσιν επ' άμβωνος οι ιεροκήρυκες συχνά, όχι ταύτην ή εκείνην την κακίαν μερικώς, αλλά την απαιδευσίαν, ήτις είναι η πηγή όλων των κακών, και οι Πνευματικοί να επιβάλλωσιν εις τους εξομολογουμένους δι' ικανοποίησιν αμαρτιών, όχι νηστείας, [...] όχι γονυκλισίας, [...] αλλά την ανάλογον με την δύναμιν εκάστου συνεισφοράν εις την μεγαλητέραν απ' όλας τας χρείας την χρείαν της παιδείας του έθνους»[19].

Αυτονόητα ο Κοραής δεν επιθυμούσε την άκριτη μετακένωση ατελών γνώσεων ή οποιωνδήποτε στοιχείων από τη φωτισμένη Ευρώπη, όπως υποστηρίζει πως έγινε κατά τον πρώτο καιρό της κυκλοφορίας του *Λόγιου Ερμή*[20], αλλά συνιστούσε στους λόγιους να κρίνουν και έτσι να μεταδίδουν ώριμες πλέον ιδέες, ώστε ν' αποκτήσουν και οι ίδιοι πνευματική αυτάρκεια. Πίστευε πως έτσι θα ήταν δυνατόν και η εκδιδόμενη εφημερίδα να διαδραματίσει ουσιαστικότερο ρόλο, αφού θα γινόταν «αληθής ανθολογία» για τη μετακένωση των ιδεών των φωτισμένων εθνών: «Αλλά των λογίων του γένους ημών η σημερινή κατάστασις είναι ολότελα διάφορος. Γείτονες της φωτισμένης Ευρώπης, και πολλοί από μας κατοικούντες εις αυτήν, έπρεπεν, αν δεν λανθάνωμαι, ν' αφήσωμεν τας ιδέας της κεφαλής ημών να ωριμάσωσι με πλειοτέραν σκέψιν και σπουδήν, και αντ' αυτών να μετακενόνωμεν εις του έθνους τας κεφαλάς, τας ωριμασμένας ιδέας των φωτισμένων εθνών. Δύο ενταυτώ καλά ήθελε προξενήσειν η τοιαύτη μέθοδος·

19. Ό.π., σσ. 562-563.
20. Ό.π., σ. 563.

και του έθνους την παιδείαν ήθελε ταχύνειν, και τους μετακενόντας την σοφίαν εις αυτό γρηγορώτερα φέρειν εις κατάστασιν να μην έχωσι σχεδόν πλέον χρείαν μετακενώσεως, αλλ' αυτοί αυτόθεν να διδάσκωσι το έθνος. Εις ολίγα λόγια, η εφημερίς δι' ημάς πρέπει να ήναι αληθής ανθολογία και μετακένωσις των αποκτηθέντων από τα φωτισμένα γένη καλών, εις το γένος ημών»[21].

Με τη μετακένωση ωφελείται βέβαια και η ίδια η εθνική γλώσσα, αφού μέσω αυτής πραγματοποιείται, ενώ ως προς το μεταφερόμενο υλικό, στην περιοχή της λογοτεχνίας-φιλολογίας, ζητούσε να προτιμάται η «λογογραφία» από την ποίηση, λογοκρατούμενος ο ίδιος σαφώς: «Η παρούσα κατάστασις ημών είναι έργον μιμήσεως και αληθινής μετακενώσεως· και επειδή πηγαί ταύτης είναι η γλώσσα των προγόνων, πλουτισμένη από ποιητάς και λογογράφους, και αι γλώσσαι των νυν φωτισμένων εθνών, έχουσαι ομοίως ποίησιν και λογογραφίαν, ακολούθως μετακενόνομεν ενταυτώ και τας δύο, λογογραφίαν όμως, καθώς είπα, και καθώς η πείρα το δείχνει, πλέον παρά ποίησιν. Διά τί; διότι η ποιητική του χρόνου περίοδος εις τα έθνη, είναι η νηπιώδης των εθνών ηλικία, εις την οποίαν βασιλεύει πλέον η φαντασία παρά ο λογισμός· η δε λογογραφία, ως και τ' όνομά της το λέγει, είναι αληθώς του λογικού η ηλικία»[22].

Στην προαναφερθείσα επιστολή προς τους Επιτρόπους της

---

21. Ό.π., σ. 564.

22. Ό.π., σ. 567.

Στα παιδαγωγικά παραγγέλματα του Κοραή και τις προσπάθειές του για τη διάδοση της παιδείας στον υπόδουλο ελληνισμό περιλαμβάνεται ασφαλώς και η προτροπή προς του λόγιους Έλληνες να μεταφράζουν αξιόλογα έργα της δυτικής φιλολογίας στα ελληνικά. Για τις σχετικές απόψεις του βλ. Βίκυ Πάτσιου, «Απόψεις και παρεμβάσεις του Κοραή στο θέμα των μεταφράσεων», περιοδ. *Ο Ερανιστής*, τόμ. 21 (1997), σσ. 216-224.

Σχολής της Χίου (Νοέμβριος 1811), ο Κοραής καταθέτει και μια ιδιαίτερα σημαντική μαρτυρία για τις σπουδές που πραγματοποιούσαν εκείνη την εποχή αρκετοί Έλληνες, στην πλειοψηφία τους «πένητες», στις χώρες της Ευρώπης. Επισημαίνει πως αυτοί ήταν αναγκασμένοι να κάνουν τα μαθήματά τους βιαστικά και ατελή για να επιστρέψουν στον τόπο τους, και, χωρίς καν βιβλία και όργανα, να θεραπεύσουν βιοποριστικά την πενία τους. Ο Κοραής υποστηρίζει πως ούτε οι ίδιοι ούτε οι χορηγοί τους είχαν συνειδητοποιήσει πως οποιαδήποτε επιστήμη, για να αποκτηθεί, απαιτεί χρόνους σπουδών, ωριμότητα και συνεχή υποστήριξη από πλούσια βιβλιοθήκη. Υποστηρίζει ακόμη πως ένας σωστά καταρτισμένος δάσκαλος μπορεί να δώσει σε μικρότερο χρόνο καλύτερα μορφωτικά αποτελέσματα, από ό,τι «είκοσιν αγουροδιδάσκαλοι γυμνοί από βιβλία εις πολλούς χρόνους».

Οι λόγοι αυτοί του Κοραή δεν απηχούν κάποιαν αριστοκρατική αντίληψη, αφού άλλωστε ούτε και ο ίδιος υπήρξε τέτοιος, αλλά φανερώνουν την αγωνία του για την καλύτερη δυνατή παιδεία των νέων, από τους οποίους προσδοκούσε τους ανθρώπους που θα αναλάμβαναν το μεγάλο έργο της «μετακενώσεως»: «Οι εις την από μωρά μαθήματα και μωράς διδασκαλίας ελευθερωθείσαν Ευρώπην ερχόμενοι Γραικοί, με σκοπόν να ελευθερώσουν και αυτοί την πατρίδα των από την νηπιώδη μωρίαν, είναι (το εξεύρετε καλά) οι περισσότεροι πένητες· ακολούθως η πενία τους αναγκάζει να κάμωσι τα μαθήματά των γρήγορα, βιασμένα και ατελή, διά να επιστρέψωσι το γρηγορώτερον εις την πατρίδα και ν' απολαύσωσι με την παράδοσιν των ολίγων μαθημάτων θεραπείαν της πενίας των. Αλλ' έξω της ανικανότητος ταύτης, επιστρέφουν διά την αυτήν πενίαν και γυμνοί αεί από βιβλία. Και γυρίζουσι πού; Εις πατρίδα στερημένην και αυτήν από βιβλιοθήκας, ήγουν εις πατρίδα, ήτις δεν έχει να προσφέρη εις αυτούς κανέν όργανον ή μέσον ν' αυξήσωσι καν διά της μελέτης, όσας με πολλούς ιδρώτας, πολλά μι-

κράς γνώσεις άρπαξαν, εις το πολλά μικρόν διάστημα της μεταξύ των φωτισμένων εθνών διατριβής των. Είναι ελεεινόν πράγμα (πάλιν το λέγω) η περί τούτων απορία των Γραικών. Η ταλαίπωρος πατρίς τους δέχεται ως φέροντας τροφήν, αναγκασμένη από την πείναν, αλλά πάσχει αληθώς ό,τι συμβαίνει εις τους λιμοκτονημένους, οι οποίοι χύνονται εις ό,τι εύρωσιν, χωρίς να εξετάσωσιν αν είναι ικανόν να τους θρέψη. Μήδ' εκατάλαβαν ακόμη, ότι εις διδάσκαλος διατρίψας εις την φωτισμένην Ευρώπην τον αρκετόν καιρόν, να ωριμάση την επιστήμην του, και βοηθούμενος από βιβλιοθήκην πλουσίαν, είναι ικανός να μεταδώση εις την Ελλάδα όλην περισσοτέρους και τροφιμωτέρους καρπούς εις μικρότερον καιρού διάστημα, αφ' ότι δύνανται να κάμνουν είκοσιν αγουροδιδάσκαλοι γυμνοί από βιβλία εις πολλούς χρόνους»[23].



Περισσότερο δραματικούς τόνους παίρνει ο λόγος του Κοραή, όταν αυτός αναφέρεται, κυρίως στις επιστολές του, σε περιπτώσεις νεαρών Ελλήνων που περιέρχονταν ή σπούδαζαν στο εξωτερικό, αλλά και παιδιών που μεγάλωναν εκεί, λόγω διαφόρων συγκυριών.

Ιδιαίτερα θα τον απασχολήσουν τα διασκορπισμένα ορφανά του πολέμου και θα επισημάνει στον Κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια την ανάγκη «να τα περιμαζέψη» και να μεγαλώσουν με τις φροντίδες του, καθώς και τα παιδιά των προσφύγων της Χίου, ύστερα από την ολοκληρωτική καταστροφή του νησιού (30 Μαρτίου-2 Απριλίου 1822).

Σ' αυτές τις περιπτώσεις ο Κοραής διαβλέπει τον υπαρκτό

23. Α. Κοραής, Επιστολή από 4.11.1811, *Αλληλογραφία*, ό.π., σσ. 154-155.

κίνδυνο απώλειας της μητρικής γλώσσας, των ελληνικών «ηθών και εθών» και αντιλαμβάνεται τους σοβαρούς ηθικούς κινδύνους που διατρέχουν τα αδιαμόρφωτα ακόμα παιδιά.

Ήδη από το 1804 παρατηρεί και καταγράφει τη συμπεριφορά και την πολιτεία διαφόρων νέων που περιφέρονταν στην Ευρώπη: «Όσους κατά δυστυχίαν εγνώρισα ομογενείς, τους οποίους η περιήγησις της Ευρώπης έφθειρεν αντί να ωφελήση, αυτοί ή ήσαν αμαθείς παντάπασι της Ελληνικής γλώσσης, ή δεν έξευρον απ' αυτήν παρά τα κοινά και δημώδη των Γραμματικών μαθήματα. Αλλ' ας αφήσωμεν τους δυστυχείς τούτους και ανωφελείς εις την πατρίδα νέους, και ας στρέψωμεν όλην την φροντίδα εις εκείνους, από τους οποίους η Ελλάς προσμένει την σωτηρίαν της»[24].

Οι παρατηρήσεις του αυτές, εύλογα, πυκνώνουν στη διάρκεια του Αγώνα, ιδίως στην περίοδο 1824-1830, όταν πληθύνονται και τα φαινόμενα αυτά. Σταχυολογώ ορισμένα χωρία: Στις 5 Ιουλίου 1824 σε επιστολή προς το στενό του φίλο Ιάκωβο Ρώτα, Τζιώτη έμπορο της Τεργέστης, αναφέρεται με θυμό στους συμπατριώτες του Χίους, οι οποίοι, ύστερα από την ολοκληρωτική καταστροφή του νησιού (30 Μαρτίου-2 Απριλίου 1822), πήραν χωρίς επιστροφή το δρόμο προς την Ευρώπη: «[...] Ας τρυφώσιν εις την Ευρώπην, ας θησαυρίζωσι πλούτους, ας τεκνοποιώσιν Γερμανούς, Ιταλούς, Γάλλους και Άγγλους, αλλ' όχι πλέον Έλληνας»[25].

Σε δυο επιστολές του, που στέλνει τον Μάρτιο του 1826, στο φίλο του Ζανή Βλαστό, έμπορο στην Τεργέστη, επισημαίνει τον κίνδυνο να ξεχάσουν τα μικρά παιδιά που βρίσκονται στο εξωτερι-

---

24. Α. Κοραής, Προλεγόμενα στην έκδοση του 1804 των *Αιθιοπικών* του Ηλιοδώρου (Επιστολή προς τον Αλέξανδρο Βασιλείου), *Προλεγόμενα στους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς*, τόμ. Α', ό.π., σ. 38.

25. Α. Κοραής, Επιστολή από 5.7.1824, *Αλληλογραφία*, εκδ. Ο.Μ.Ε.Δ., τόμ. Ε, Αθήνα 1983, σ. 150.



«Οι σφαγές της Χίου» (1824).
Μνημειώδης πίνακας του Ευγ. Ντελακρουά, εμπνευσμένος από
την ολοκληρωτική καταστροφή της Χίου (30 Μαρτίου 1822).

κό την ελληνική γλώσσα, γι' αυτό συνιστά να μαθαίνουν πρώτα στην Ελλάδα την ελληνική: «[...] εμπόδιζε εις το εξής όσους γνωρίζεις και αγαπάς να στέλλωσι τα νεαρά των τέκνα εις τους ξένους, χωρίς να τους διδάσκωσι πρώτον εις την Ελλάδα των Ελλήνων την γλώσσαν»[26] και στη δεύτερη εκφράζει την αγανάκτησή του «[...] διά τα ανήλικά μας παιδία, τα οποία ανοήτως έστειλαν εδώ [ενν. στο Παρίσι], διά να χάσωσι την γλώσσαν των»[27].

Τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους, σε επιστολή του προς τον Θεόδωρο Πρασακάκη, έμπορο στη Μασσαλία, που τον ενημερώνει για τη διαγωγή ενός νέου, ο Κοραής αναφέρεται ξανά στα παιδιά των ομογενών που ζούσαν στο εξωτερικό και, αυτή τη φορά, επισημαίνει τους ηθικούς κινδύνους που διέτρεχαν: «Ενθυμάσαι ότι μου εσύστησες τον Τζαμαδόν. Χρέος μου λοιπόν ήτο να ερευνώ και περί της διαγωγής αυτού, ως και περί των άλλων δυστυχών ομογενών παιδαρίων. Δυστυχή τα ονομάζω, διότι εξαρχής συνέλαβα (δεν εξεύρω διά ποίαν αιτίαν) φόβον περί της μελλούσης των παιδείας μη καταντήση εις Ψευδοπαιδείαν, ως λέγει ο Κέβης και τα Προλεγόμενα του *Εγχειριδίου*. Μανθάνω τώρα ότι τα ταλαίπωρα ταύτα μειράκια τρέχουν κίνδυνον να χάσωσι την οποίαν έφεραν από την πατρίδα αθωότητα, και να διαστρέψωσιν ολότελα τα ήθη των. Ό,τι μάλιστα με θλίβει, και μου σπαράσσει τα σπλάγχνα, είναι, ότι ουδ' εξεύρω αν ήναι η θεραπεία του κακού»[28].

Την ανάγκη να μαθαίνουν τα παιδιά και οι έφηβοι πρώτα καλά την ελληνική γλώσσα και κατόπιν να μεταβαίνουν για σπουδές στο εξωτερικό, θα επαναλάβει και το 1827, γράφοντας στον Κωνσταντίνο Κανάρη, που βρισκόταν στο Ναύπλιο: «Υπέρμαχε

26. Α. Κοραής, Επιστολή από 1.3.1826, *Αλληλογραφία*, ό.π., σ. 307.
27. Α. Κοραής, Επιστολή από 28.3.1826, *Αλληλογραφία*, ό.π., σ. 309.
28. Α. Κοραής, Επιστολή από 8.12.1826, *Αλληλογραφία*, ό.π., σσ. 356-357.

της πατρίδος Γενναίε Κανάρη, Από την φήμην ήξευρα ότι είσαι ανδρείος. Από την επιστολήν σου μανθάνω τώρα με μεγάλην ευχαρίστησιν ότι είσαι και φρόνιμος· επειδή εκατάλαβες την ανάγκην, να γνωρίζη ο αγαπητός σου υιός των προγόνων μας την γλώσσαν. Αυτή, φίλε, ήτο πάντοτε χρήσιμος εις τους νέους· αλλά σήμερον έγινε τόσον αναγκαία, ώστε αν μ' ερωτούσαν όσοι έστειλαν και στέλλουν τα νεαρά των τέκνα εις την φωτισμένην Ευρώπην, ήθελα τους παρακαλέσειν να μη τα πέμπωσι πριν αυτού μάθωσι την Ελληνικήν γλώσσαν. Αυτού πρώτα πρέπει να διδάσκωνται από διδασκάλους Έλληνας, όσα εξεύρουν οι διδάσκαλοί μας, έπειτα να στέλλωνται εις τους ξένους, αν επιθυμούν ν' αποκτήσωσι και τας επιστήμας των ξένων»[29].

Τα ίδια θα συστήσει και το 1829 στον Αλέξανδρο Κοντόσταυλο, έμπορο στο Λονδίνο, τη Μάλτα και την Ελλάδα (που τους ένωνε η κοινή έγνοια για συνδρομή της βασανισμένης Χίου), ο οποίος βρισκόταν τότε στην Αίγινα: «Και παραγγέλλω και σε και παρακαλώ να παραγγέλλης όσους γνωρίζεις έχοντας εγκέφαλον (και όχι άχυρα) εις το καύκαλόν των, να μη πέμπωσι τα τέκνα των εις την σοφήν Ευρώπην, πλην εις ηλικίαν 18 ή 20 ετών, και αφού πρώτον σοφισθώσιν αυτού την Ελληνικήν γλώσσαν εις Ελληνικά σχολεία και από Έλληνας διδασκάλους»[30].

Ιδιαίτερη σημασία έχουν για το θέμα μας και δύο επιστολές,

29. Α. Κοραής, Επιστολή από 10.9.1827, *Αλληλογραφία*, εκδ. Ο.Μ.Ε.Δ., τόμ. ΣΤ', Αθήνα 1984, σσ. 41-42.

Τον Ιανουάριο του 1828, σε επιστολή του προς τον Ιωάννη Μαυρογορδάτο, στη Μασσαλία, θα αναφερθεί με αγανάκτηση στην ξενογλωσσία των μικρών παιδιών: «[...] Πυρετού παροξυσμός κλονεί τα μέλη μου, οσάκις βλέπω ή ακούω νεαρά μειράκια να λαλώσι ξένας γλώσσας, πριν διδαχθώσι την πάτριον γλώσσα. [...]», ό.π., σ. 69.

30. Α. Κοραής, Επιστολή από 11.5.1829, *Αλληλογραφία*, ό.π., σ. 141.

που γράφει με σεβασμό αλλά και οικειότητα ο Κοραής στον Κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια, στην Αίγινα τον Ιανουάριο του 1828 και στο Ναύπλιο, τον Μάρτιο του 1829. Στην πρώτη επιστολή, και ενώ ο Αγώνας της ανεξαρτησίας έχει μεταφερθεί σε διπλωματικό επίπεδο, ο Κοραής του εφιστά την προσοχή και του συνιστά τη λύση σε ορισμένα θέματα μεγάλης εθνικής σημασίας, όπως ήταν η ανάγκη να συγκεντρωθούν τα ελληνόπουλα που βρίσκονταν στις παροικίες της Ιταλίας και να μεταφερθούν στην πατρίδα, όπου και θα διδάσκονταν συστηματικά την ελληνική γλώσσα από Έλληνες δασκάλους. Του συνιστά επίσης να μεταφερθούν στη Γενεύη τα μικρά παιδιά, που βρίσκονταν για φιλανθρωπικούς λόγους στο Παρίσι: «Περί δε των έξω της πατρίδος μειρακίων μας, το συμφερώτερον με φαίνεται τα μεν διεσπαρμένα εις τα παράλια της Ιταλίας να περιμαζεύσης αυτού, να διδαχθώσι την Ελληνικήν γλώσσαν, εις Ελληνικά σχολεία, από διδασκάλους Έλληνας· τα δε καλεσθέντα εδώ από ζήλον φιλάνθρωπον μεν, αλλ' όχι κατ' επίγνωσιν, να μετοικίσης εις την Γενεύαν, ως επεθύμεις, και ως επεθύμουν προ πολλού κ' εγώ»[31].

Στη δεύτερη επιστολή θα επαναλάβει την ίδια παράκληση, χωρίς να παραλείψει να του επισημάνει και τον κίνδυνο που διέτρεχαν όσα παιδιά ζούσαν στο εξωτερικό, να μετατραπούν σε ξένους και να μην είναι πια Έλληνες: «Φρόντισε, παρακαλώ, να σύρης αυτού τα εδώ ευρισκόμενα, αν ήναι δυνατόν και τα αλλού πανταχού σκορπισμένα, ομογενή μειράκια, τα από δεκαπενταετούς και κάτω λέγω, να διδαχθώσιν αυτού πρώτον εις ελληνικά σχολεία και από έλληνας διδασκάλους την ελληνικήν γλώσσαν. Από τόσον μαλακήν νεότητα αναθραμμένην έξω, η Ελλάς κινδυνεύει να λάβη Γάλλους, Άγγλους, Γερμανούς, Ιταλούς, αλλ' όχι Έλλη-

31. Α. Κοραής, Επιστολή από 11.11.1828, *Αλληλογραφία*, ό.π., σ. 75.

νας πολίτας. Συμβούλευσε και τους απαιδεύτους γονείς των, να μη στέλλωσιν έξω τα τέκνα των, πριν τα εφοδιάσωσιν αυτόθεν με τελείαν επιστήμην της Ελληνικής γλώσσης, μόνης και μόλις ικανής να φυλάξη τα ήθη των αμόλυντα»[32].

Τον Ιούνιο του 1830 ο Κοραής απευθύνεται στους Χιώτες πρόσφυγες: «Τους εν διασπορά φίλους Χίους οδυρομένους οδυρόμενος κατασπάζομαι»[33]. Αφορμή του έχει δώσει η πρόσκληση που

32. Α. Κοραής, Επιστολή από 1.3.1829, *Αλληλογραφία*, ό.π., σ. 130.

33. Α. Κοραής, Επιστολή από 29.6.1830, *Αλληλογραφία*, ό.π., σσ. 186-187: «Δεν αμφιβάλλω, φίλοι πολίται, ότι όλοι βασανίζεσθε αδιαλείπτως, από την μέριμναν ταύτην, και όλοι κρίνετε χρέος ιερόν και απαραίτητον την πρόνοιαν ν' αναστήσετε τ' όνομα της φιλτάτης πατρίδος. Αλλά το τοιούτον χρέος απαιτείται ασυγκρίτως πλέον από τους έξω της Ελλάδος διεσπαρμένους, παρά από τους εκεί ευρισκομένους ομοπάτριδας. Εκείνοι καν απολαύουν παρηγορίαν της δυστυχίας των, ότι συνοικούν ή μέλλουν να συνοικήσωσι με συζύγους Ελληνίδας, και τεκνογονούν Έλληνας, μέλλοντας εκδικητάς της πατρίδος. Σεις εξεναντίας οι έξω (αν και συνοικήτε τινές με ομογενείς γυναίκας) κινδυνεύετε να πάθετε την φρικτήν κατάραν, την οποίαν έλεγεν ο προφήτης Ησαΐας περί των διασπαρέντων εις την αιχμαλωσίαν Ιουδαίων, "Και τέκνα πολλά αλλόφυλα εγεννήθη αυτοίς". Δεν θέλετε βέβαια αμελήσειν την ανατροφήν αυτών· αλλά διά την ανατροφήν ταύτην μάλιστα την έξω της Ελλάδος γενομένην, θέλουν παύσειν να ήναι όχι μόνον Χίοι, αλλ' ουδ' Έλληνες όλως. Η γλώσσα, φίλοι, πρώτον, έπειτα τα ήθη και έθη, χαρακτηρίζουν και διακρίνουν έθνος από έθνος, ως το μαρτυρεί και το όνομα ΕΘΝΟΣ, Εθινός, ήγουν λαός έχων ίδια έθιμα και ήθη. Όσον και αν εβαρβαρώθη η γλώσσα, όσον και αν ασχημίσθησαν τα έθη και ήθη της Ελλάδος, διά την κοινήν του βαρβαρικού ζυγού δυστυχίαν, και την γλώσσαν μου προκρίνω παρά τας αλλοφύλους γλώσσας, και τα ελληνικά ήθη αγαπώ πλέον παρά της επαγγελλομένης σοφής Ευρώπης τα ήθη. Πολύ πλειότερον (πιστεύσατέ με φίλοι) έφθειρεν αυτούς η τρυφή, παρ' ό,τι έφθειρεν ημάς η δουλεία. Ας σπουδάσωμεν λοιπόν να φυλάξωμεν και την γλώσσαν, μέλλουσαν από του νυν να αυξάνη εις το κάλλος της, και τα ήθη μας, τα οποία και αυτά ήρχισαν ήδη να γίνωνται όντως ελληνικά. Ας

έχουν στείλει άλλοι συμπατριώτες του, που ύστερα από την καταστροφή της Χίου είχαν καταφύγει στην Αίγινα και προσκαλούσαν εκεί και άλλους Χιώτες πρόσφυγες, για να δημιουργήσουν μια νέα προσωρινή πατρίδα. Ο Κοραής θα επικροτήσει την απόφαση αυτή των συμπατριωτών του και θα θελήσει να προτρέψει κι αυτός τους υπόλοιπους Χίους της Διασποράς να αναλογιστούν τον κίνδυνο που διατρέχουν, δηλαδή να ξεχάσουν ολότελα τα παιδιά τους την ελληνική γλώσσα και τα ελληνικά ήθη και να αλλοτριωθούν. Ακόμα θα συστήσει σε όσους δεν μπορούν να επιστρέψουν στην πατρίδα, να στέλνουν τουλάχιστον τα παιδιά τους εκεί, για να διδαχθούν τη μητρική γλώσσα από Έλληνες δασκάλους και, προπάντων, για να αγαπήσουν την πατρίδα τους και ν' αγωνιστούν κάποτε γι' αυτήν.

Τον Δεκέμβριο του 1831, σε επιστολή του προς τον Αλέξανδρο Κοντόσταυλο πάλι, που τώρα βρίσκεται στο Ναύπλιο[34], θα

παύσωμεν να τεκνογονώμεν Ιταλούς, Γάλλους, Γερμανούς, Άγγλους, εις ένα λόγον "Τέκνα πολλά αλλόφυλα" και να αφανίζωμεν κατά μικρόν τας ελπίδας της πατρίδος.

Το τόσον φρικτόν τούτο δυστύχημα να αποφύγετε, φίλοι πολίται, άλλο μέσον δεν βλέπω, παρά το οποίον επιθυμούν και οι στέλλοντες την εγκύκλιον πολίται, να κτίσετε δηλαδή εντοσούτω νέαν πατρίδα εις καμμίαν γην της Ελλάδος, όπου να στέλλετε έτι τρυφερά την ηλικίαν τα γεννώμενα εις την ξενιτείαν τέκνα σας, εωσού να σας συγχωρήσωσιν αι περιστάσεις να μετοικισθήτε πανοίκιοι. Εκεί και την μητρικήν αυτών γλώσσαν θέλουν φυλάξειν, την οποίαν τώρα κινδυνεύουν ν' απολέσωσιν ολότελα, και την προγονικήν θέλουν διδαχθήν από διδασκάλους Έλληνας, και όχι αλλοφύλους βαρβαροφώνους Ελληνιστάς· και προ πάντων θέλουν θερμαίνειν τας νεαράς των ψυχάς με τον ιερόν της πατρίδος έρωτα, και τον πόθον να την εκδικήσωσι ποτέ».

34. Α. Κοραής, Επιστολή από 19.12.1831, *Αλληλογραφία*, ό.π., σσ. 248-249.

Τα φιλογαλλικά του αισθήματα μεγαλώνουν όταν θα βρεθεί στην ανάγκη, ήδη από το 1805, να αναζητήσει την «προκοπή του γένους εις τας επιστή-



Νεόφυτος Βάμβας (1770-1855), εξέχουσα πνευματική προσωπικότητα, καθηγητής στην Ιόνιο Ακαδημία και διευθυντής του Ιεροσπουδαστηρίου (1828-1833). Πίνακας του Διον. Τσόκου.

εκδηλώσει για μια ακόμα φορά την ανησυχία του για την περιπλάνηση των συμπατριωτών του, και ιδιαίτερα για τα παιδιά τους, που βρίσκονταν χωρίς εκπαίδευση στην ταραγμένη πατρίδα, ή στις ελληνικές παροικίες της Ευρώπης. Με την ευκαιρία θα προβάλει το εκπαιδευτικό έργο, που γινόταν, υπό την καθοδήγηση του ίδιου, στο «Ελληνικόν Λύκειον» στο Παρίσι: «Αύτη η έξω περιπλάνησις των Χίων μου σπαράσσει την ταλαίπωρον ψυχήν, νύκτα και ημέραν, ως μεγάλη δυστυχία, απειλούσα αυτήν σας την πολιτικήν ύπαρξιν. Οι αυτού δεν έχετε πώς να αναθρέψετε τα τέκνα σας, ενόσω ταράσσεται η Ελλάς, και τα αναθρεμμένα σας κινδυνεύουν να βαδίσωσι «Σκολιάς οδούς», οδούς του Γλ. και των ομοίων του. Τα εις Τεργέστην τρεφόμενα, οδούς Μετερνιχικάς, τα εις την Αγγλίαν, οδούς πλεονεξίας Αγγλικής.

μας, όταν θα επιζητήσει το γένος «από του νυν αφήση τους Ρώσους [...] και προσκολληθή με το πλέον φωτισμένον απ' όλα τα έθνη, τους Γάλλους [...]». Είναι χαρακτηριστικά τα όσα αναφέρει στο έργο του *Τι πρέπει να κάμωσιν οι Γραικοί εις τας παρούσας περιστάσεις; Διάλογος δύο Γραικών...*: «Η προκοπή του γένους εις τας επιστήμας θέλει γενεί ασυγκρίτως ταχυτέρα, εάν από του νυν αφήση τους Ρώσους, από τους οποίους τι ποτ' έως τώρα δεν ωφελήθη, και προσκολληθή με το πλέον φωτισμένον απ' όλα τα έθνη, τους Γάλλους, οι οποίοι δύνανται να τ' ωφελήσωσι μεγάλως. Εις το στάδιον όπου τρέχομεν την σήμερον, μόνοι οι Γάλλοι είναι ικανοί θεαταί και κριταί της προκοπής ημών· αυτοί μόνοι είναι καλοί να μας ενισχύσουν εις τον δρόμον της σοφίας και της ημερώσεως, και όχι της Ρωσίας η αυλή, ήτις αντί να ημερώση τους αγρίους υπηκόους της, δεν ημερώθη ακόμη αυτή μήτ' από τας Ακαδημίας, αι οποίαι την περιγυρίζουσι, μήτ' από την καθημερινήν συναναστροφήν και κοινωνίαν μ' άλλα της Ευρώπης έθνη φωτισμένα». *Τι πρέπει να κάμωσιν οι Γραικοί εις τας παρούσας περιστάσεις; Διάλογος δύο Γραικών κατοίκων της Βενετίας, Όταν ήκουσαν τας λαμπράς νίκας του Αυτοκράτορος Ναπολέοντος*, Εις την Βενετίαν, Εκ της τυπογραφίας Χρυσίππου του Κριτοβούλου, Μηνός Δεκεμβρίου έτους 1805. Ανατύπωση: Κοραής, *Άπαντα τα πρωτότυπα έργα*, επιμ. Γ. Βαλέτας, τόμ. Α1, εκδ. Δωρικός, Αθήνα 1964, σ. 438.

Τα εις Ρωσσίαν (διότι ευρίσκονται κ' εκεί Χίοι υπηρέται του λουσμένου εις των Πολονών τα αίματα δεσπότου), οδούς φονέων και ληστών. Εις βραχυλογίαν, δεν έμεινε διά σας (αν θέλετε να σώσετε τ' όνομα των Χίων) άλλη σωτηρίας οδός, παρά να συναθροισθήτε πάλιν και να συνενωθήτε, αν ήναι δυνατόν, εις την Χίον, να ανατρέφετε τα τέκνα σας Χιακήν ανατροφήν, και αν χρειασθήτε και την αναγκαίαν προσθήκην της Ευρωπαϊκής παιδείας, να την διδάσκωνται από Χίους διδασκάλους. Εν τω μεταξύ έως να έλθη ο επιθυμητός ούτος καιρός (τον οποίον ίσως δεν θέλω ιδείν, πριν κλείσω τους οφθαλμούς μου), συμβούλευε, φίλε μου, και τους ομοπάτριδας και τους λοιπούς ομογενείς, όσους γνωρίζεις διψώντας να αναθρέψωσι τα τέκνα των ανατροφήν ελευθέριον και όντως Ελληνικήν, να τα στέλλωσιν εις το εδώ Ελληνικόν Λύκειον. Τα εις αυτό έτι ολίγα ευρισκόμενα μειράκιά μας προχωρούν εις την παιδείαν πλέον παρ' ό,τι ήλπιζα».



Στις αρχές του 1830, όπως πληροφορεί ο ίδιος ο Κοραής σε επιστολή του προς τον συμπατριώτη του αρχιδιδάσκαλο Νεόφυτο Βάμβα[35] στην Κέρκυρα, η Ελληνική Επιτροπή, που είχε συγκροτηθεί από την αρχή της ελληνικής Επαναστάσεως, με τη συνδρομή Γάλλων φιλελλήνων, της «Φιλελληνικής Εταιρίας των Παρισίων», αποφάσισε να ιδρύσει ένα «Ελληνικόν Λύκειον» («Γραικογαλλικόν» το ονόμαζε ο Κοραής) στο Παρίσι.

Ο Κοραής έβλεπε στη λειτουργία αυτού του Λυκείου τη μοναδική ελπίδα και δυνατότητα να διατηρήσουν τη μητρική τους γλώσσα τα «δυστυχή ελληνικά μειράκια» και ιδιαίτερα τα «δυ-

35. Α. Κοραής, Επιστολή από 15.2.1830, *Αλληλογραφία*, ό.π., σσ. 170-177.

στυχώς σκορπισμένα της Χίου τέκνα», και να αποφύγουν έτσι τον κίνδυνο να μεταμορφωθούν σε ξένους[36].

Θα συστήσει μάλιστα με ενθουσιασμό τον Βάμβα ως «διδάσκαλον, επιστάτην και κυβερνήτην πληρεξούσιον των εις αυτό μελλόντων να ανατραφώσι "εν παιδεία και νουθεσία Κυρίου"»[37].

Όμως ο Βάμβας δεν θα αποδεχθεί την πρόσκληση και τη θέση και ο Κοραής θα επιδιώξει να τον πείσει με τρεις ακόμα επιστολές του. Στην πρώτη (Φεβρουάριος 1830) θα του τονίσει την προσδοκώμενη από την εργασία του στο Λύκειον ωφέλεια όλης της Ελλάδος και ειδικότερα των παιδιών των Χίων συμπατριωτών του: «Εις αυτό προσμένεσαι να κατασταθής μέγα όφελος όλης της Ελλάδος· και εξαιρέτως να σώσης τα λείψανα της δυστυχεστάτης Χίου, σκορπισμένα εις διάφορα μέρη της Ευρώπης, ως πρόβατα χωρίς ποιμένα, και κινδυνεύοντα, ή να λησμονήσωσιν ολότελα την πατρίδα, ή να την φθείρωσιν επιστρέφοντα με ήθη αλλότρια της πατρίδος»[38].

Στη δεύτερη επιστολή (Μάιος 1830), πικραμένος («[...] Η επιστολή σου (5 Απριλίου) μ' ελύπησε πολύ χωρίς να με απελπίση. [...]»), ζητάει από τον συμπατριώτη του Βάμβα να προκρίνει το συμφέρον των συμπατριωτών Χίων που βρίσκονται στο Παρίσι, από το συμφέρον των Κερκυραίων, στους οποίους βρισκόταν και δίδασκε μέχρι τότε ο Βάμβας: «Αν η εδώ παρουσία σού, του Χίου απέβλεπε μόνους τους Χίους, δικαίως πάλιν έπρεπε να προκριθώσιν οι Χίοι των Κερκυραίων, όχι μόνον ως πλειότεροι, αλλά και ως ευτυχούντων εκείνων ούτοι δυστυχείς, και ως προσκαλούντές σε με δάκρυα να δράμης εις σωτηρίαν των σκορπισμένων Χίων μειρακίων. Αλλά το πράγμα αποβλέπει όλα τα τέκνα της

36. Ό.π.

37. Ό.π.

38. Α. Κοραής, Επιστολή από 18.2.1830, *Αλληλογραφία*, ό.π., σ. 174.

Ελλάδος, της οποίας πάλιν τα δίκαια υπερβαίνουν και των Χίων και των Κερκυραίων τα δίκαια»[39].

Στην τρίτη τέλος επιστολή (δεύτερη στον ίδιο μήνα), ο Κοραής θα επιχειρήσει μάταια, εκ νέου, να επηρεάσει τον Βάμβα, τονίζοντας ξανά την ωφέλεια που θα προκαλούσε στο γένος, μεταβαίνοντας στο Παρίσι και αναλαμβάνοντας το έργο της αγωγής των παιδιών των Χίων και τη διεύθυνση του Λυκείου, αλλά και την περιωπή που θα έδινε στον ίδιο τον Βάμβα το «Λύκειόν του»[40].

Τον Δεκέμβριο του 1830 η «Φιλελληνική Εταιρία των Παρισίων» θα εκδόσει μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα προκήρυξη-πρόσκληση, για την ευρύτερη γνωστοποίηση της λειτουργίας του «Ελληνικού Λυκείου, που υπογράφει ο κόμης Lasteyrie. Η πατρότητα της προκήρυξης αυτής αποδίδεται στον Κοραή[41]. Εκεί διαβάζουμε

39. Α. Κοραής, Επιστολή από 9.5.1830, *Αλληλογραφία*, ό.π., σ. 183.

40. Α. Κοραής, Επιστολή από 19.5.1830, *Αλληλογραφία*, ό.π., σσ. 184-185.

41. Βλ. σχετικά Βίκυ Πάτσιου, «Η προκήρυξη του Ελληνικού Λυκείου του 1830/1831», περιοδ. *Τετράδια Εργασίας*, τεύχ. 10 (1988), σσ. 231-235.

Τον Δεκέμβριο του 1831, στην μνημονευμένη επιστολή του προς τον Αλέξανδρο Κοντόσταυλο στο Ναύπλιο, ο Κοραής θα αναφερθεί στην ικανοποιητική πρόοδο των μαθητών του «Ελληνικού Λυκείου», θα ζητήσει τη σύστασή του στους ομογενείς που ενδιαφέρονταν να στείλουν τα παιδιά τους για σπουδές και θα ορίσει την ηλικία που έπρεπε να έχουν οι μαθητές για να εγγραφούν εκεί: «[...] συμβούλευε, φίλε μου, και τους ομοπάτριδας και τους λοιπούς ομογενείς, όσους γνωρίζεις διψώντας να αναθρέψωσι τα τέκνα των ανατροφήν ελευθέριον και όντως Ελληνικήν, να τα στέλλωσιν εις το εδώ Ελληνικόν Λύκειον. Τα εις αυτό έτι ολίγα ευρισκόμενα μειράκιά μας προχωρούν εις την παιδείαν πλέον παρ' ό,τι ήλπιζα. Τα πεμπόμενα μειράκια πρέπει να ήναι από 10 έως 14, το πολύ 15 ετών, ήγουν εις ηλικίαν εύκολον ακόμη να δέχεται τον χαλινόν της παιδείας, πριν πετσιάση το στόμα των», *Αλληλογραφία*, ό.π., σ. 249.

Το Λύκειον λειτούργησε τουλάχιστον μέχρι τον Σεπτέμβριο του 1832. Βλ. σχετικά Βίκυ Πάτσιου, «Η προκήρυξη του Ελληνικού Λυκείου...», ό.π., σ. 231.

ότι η Εταιρία αποφάσισε τελικά να αναθέσει το Λύκειον «υπό την επιστασίαν» του κόμη Lasteyrie. Και εκείνος, με τη σειρά του, όπως αναφέρεται στην προκήρυξη, «έκρινε καλόν να παραδώση όλως διόλου εις την φροντίδα και ζήλον» του Κοραή «τον οργανισμόν, την διοίκησιν και την επιστασίαν τούτου του καταστήματος».

Το Λύκειον άρχισε, όπως συμπεραίνεται από την προκήρυξη, τη λειτουργία του περίπου τον Μάρτιο του 1830, με την εγγραφή των έξι πρώτων του μαθητών και με σκοπό να διαμορφώσει «άνδρας χρηστούς, χαρακτήρος σταθερού και στολισμένου με γενναία φρονήματα», που θα προετοιμάσουν «τον πολιτισμόν και την μέλλουσαν ευδαιμονίαν της Ελλάδος». Παράλληλα ο συντάκτης της (ο Κοραής), θα βρει την ευκαιρία να εκδηλώσει, ακόμα μια φορά, τα φιλογαλλικά του αισθήματα. Θα κάνει όμως και κάτι παραπάνω: θα συσχετίσει το χαρακτήρα, την κατάσταση και τα ήθη των νεότερων Ελλήνων με εκείνα των φιλελεύθερων Γάλλων, για να αποδείξει και την πνευματική συγγένεια των δυο λαών, και παράλληλα θα εξάρει την κατάσταση της παιδείας, την πρόοδο της γνώσης, τις βιβλιοθήκες, τους διδασκάλους και τα πνευματικά ιδρύματα των Παρισίων. Ακόμα μια φορά στην προκήρυξη αυτή, θα βρει την ευκαιρία να επισημάνει τον κίνδυνο «τα Ελληνικά μειράκια, διασκορπισμένα εις διάφορα ξένα παιδαγωγεία [...] να λησμονήσωσιν ολότελα, μετά παρέλευσιν ολίγων ετών, την μητρικήν αυτών γλώσσαν», και ν' αλλιωθεί ο χαρακτήρας τους[42].



42. Βλ. παραπάνω σημ. 34.

Συμπεράσματα

1. Ο Κοραής, συνέλαβε και άρχισε το θεμελιακής σημασίας έργο της «μετακενώσεως» των επιστημονικών, πολιτιστικών κ.λπ. επιτευγμάτων της Ευρώπης στην υπόδουλη Ελλάδα.

2. Μολονότι πίστευε ότι τα φώτα της Ευρώπης είναι φώτα ελληνικά, τα οποία είχαν μεταφερθεί στη Δύση τον καιρό της δουλείας, εντούτοις επιδίωξε, ώστε η «μετακένωσις» να στηριχθεί στην «ορθή μέθοδο» παράδοσής τους, όπως γινόταν δηλαδή στα «φωτισμένα έθνη», και να αποφευχθεί ο κίνδυνος της ξενομανίας.

3. Τα παραγγέλματα και τις οδηγίες του για τη «μετακένωσι» τα απευθύνει ξεχωριστά και κυρίως «προς τους νέους του ελληνικού γένους». Από αυτούς προσδοκά την αναγέννηση της Ελλάδος.

4. Μολονότι θαυμάζει τα «φωτισμένα έθνη», η στάση του απέναντί τους δεν είναι δουλική, αλλά αντίθετα κριτική. Τα φέρνει πάντως πολύ συχνά ως παράδειγμα μιμήσεως και άμιλλας προς τους νέους.

5. Συναφώς προς τα παραπάνω προτείνει όχι την άκριτη και αβασάνιστη μεταφορά των νέων ιδεών από την Ευρώπη, αλλά την όσο το δυνατόν περισσότερο *εκλεκτική επιλογή* στοιχείων και αφομοιωμένης γνώσης από τους λόγιους του γένους.

6. Στην υπόθεση της «μετακενώσεως» επιζητεί τη συστράτευση όλων των δυνάμεων των Ελλήνων: λόγιων, αρχιερέων, προκρίτων, αλλά και του απλού λαού.

7. Εκφράζει τη μεγάλη ικανοποίησή του για το γεγονός ότι ήδη το 1803 πολλοί νέοι είναι διασκορπισμένοι σε όλα σχεδόν τα μέρη τη Ευρώπης και σπουδάζουν. Από αυτούς προσδοκά τους «παιδευτάς» της Ελλάδος, υπό τον όρο ότι θα κάνουν συστηματικές σπουδές, οι οποίες όμως προϋποθέτουν και μιαν ανάλογη οικονομική στήριξη.

8. Σ' αυτό θα συνέβαλλαν, όπως προτείνει, χορηγίες, συστήματα υποτροφιών κ.ά.

9. Δεν διστάζει όμως να εκφράζει και τις επιφυλάξεις του για την παραμονή των άπειρων και αδιαμόρφωτων νέων, και παιδιών ακόμα, στην Ευρώπη, εξαιτίας των ηθικών κινδύνων που διέτρεχαν.

10. Σε κάθε περίπτωση, συνιστά με θέρμη στους ομογενείς να μη στέλνουν για σπουδές τα παιδιά τους στην Ευρώπη, πριν μάθουν καλά την ελληνική γλώσσα, σε άλλη περίπτωση πριν να συμπληρώσουν το 18ο ή και το 20ό έτος της ηλικίας τους.

11. Πολύ αργότερα (το 1831) θα συστήσει τη φοίτηση των παιδιών των Ελλήνων της Διασποράς στο «Ελληνικόν Λύκειον» των Παρισίων, κινημένος όχι μόνο από τα σταθερά φιλογαλλικά του αισθήματα, αλλά και αφού είχε εξασφαλιστεί ο ελληνικός χαρακτήρας του, ένα υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης (με ικανούς διδασκάλους και διδακτικά μέσα) και εφ' όσον είχε ο ίδιος τον απόλυτο έλεγχό του.

12. Οι σκέψεις και οι προτάσεις του Κοραή για τα «δάνεια φώτα» της δυτικής παιδείας, καθώς και οι προϋποθέσεις, που ο ίδιος έθετε, για να αποφευχθούν οι κυοφορούμενοι κίνδυνοι για το ελληνικό έθνος, εξακολουθούν να είναι επίκαιρες ακόμα (περισσότερο) και στα χρόνια μας.



ΑΠΟΨΕΙΣ ΤΟΥ ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΥ ΚΟΡΑΗ ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

Ο Αδαμάντιος Κοραής (1748-1833) είναι ο σημαντικότερος εκπρόσωπος της τελευταίας περιόδου του ελληνικού Διαφωτισμού, που συνέβαλε σημαντικά στον ξεσηκωμό του Γένους και αγωνίστηκε προπάντων να διαφυλάξει την πνευματική παράδοση του νέου Ελληνισμού στα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Χίος την καταγωγή, γεννήθηκε στη Σμύρνη, αλλά έζησε έξω από τη ζώνη επιρροής της οθωμανικής εξουσίας, και μάλιστα από το 1778 στη Γαλλία, το επαναστατικό και πνευματικό κλίμα της οποίας διαμόρφωσε τη φιλελεύθερη σκέψη και τον εσωτερικό του κόσμο, αλλά και την έντονη «δυτικοφροσύνη» του[1]. Εκεί, χωρίς τον έλεγχο και τις επιδράσεις της Εκκλησίας και μακριά από τα συμφέροντα των Φαναριωτών, αρχίζει τις ιατρικές σπουδές του και, παράλληλα, ένα μακροχρόνιο, συστηματικό πνευματικόν αγώνα. Γίνεται βαθύς γνώστης της κλασικής φιλολογίας και στο Παρίσι, όπου καλλιεργούνται ξανά, με ιδιαίτερο ζήλο, τα αρχαία ελληνικά γράμματα, συνεργάζεται με μεγάλους Γάλλους και Γερμανούς φιλολόγους[2]. Ωστόσο η δική του βασική φροντίδα και απασχόληση είναι

1. Κ. Θ. Δημαράς, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, πέμπτη έκδοση, εκδ. Ερμής, Νεοελληνικά Μελετήματα – 2, Αθήνα 1989, σσ. 19 και 106.

2. Για τις φιλολογικές δραστηριότητες του Κοραή στο Παρίσι και για τη συνεργασία του με διάσημους Γάλλους φιλολόγους βλ. Ελένη Κοντιάδη-Τσιτσώνη, «Ο Θουκυδίδης κατά τον αιώνα του Ελληνικού Διαφωτισμού», *Επι-*

ο φωτισμός και η Παιδεία του Γένους, με τη βοήθεια της αρχαίας ελληνικής κληρονομιάς.

Στην πρώτη περίοδο της συγγραφικής του δραστηριότητας ο Κοραής δημοσιεύει καθαρά πολιτικά κείμενα: διάφορα ανώνυμα πολιτικά φυλλάδια, είτε για να αποκρούσει επιθέσεις εναντίον του Γένους του, είτε για να ξεσηκώσει τους συμπατριώτες του εναντίον των Τούρκων. Το 1798 τυπώνει την *Αδελφική Διδασκαλία*, ως αντίδραση στην *Πατρική Διδασκαλία*, που είχε εκδοθεί με ενέργειες του Πατριαρχείου και καταφερόταν εναντίον των αρχών της Γαλλικής Επανάστασης, ενώ παράλληλα συνιστούσε υποταγή στην εξουσία του σουλτάνου. Το 1800 τυπώνει το *Άσμα πολεμιστήριον* και το 1801 το πεζό *Σάλπισμα πολεμιστήριον*, εμπνευσμένα και από την εμπιστοσύνη του στα γαλλικά όπλα, έργα τα οποία θυμίζουν το *Θούριο* του Ρήγα Βελεστινλή. Το 1805 τυπώνει στη Βενετία φυλλάδιο με τίτλο *Τι πρέπει να κάμωσιν οι Γραικοί εις τας παρούσας περιστάσεις; Διάλογος δύο Γραικών κατοίκων της Βενετίας, Όταν ήκουσαν τας λαμπράς νίκας του Αυτοκράτορος Ναπολέοντος*[3]. Όμως οι ελπίδες του για τη βοήθεια ξένων (Γάλλων και Ρώσων) αποδεικνύονται αβάσιμες και έτσι αφοσιώνεται αποκλειστικά στην ιδέα του για την αφύπνιση των σκλάβων Ελλήνων μέσω των γραμμάτων και της Παιδείας[4].

στημονική Επετηρίς της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, περίοδος Β', τόμ. Α' (1992-1995), σσ. 207-215. Για το φιλόλογο Κοραή γενικότερα βλ. και Γεώργιος Α. Χριστοδούλου, «Ο Κοραής ως κλασικός φιλόλογος», περιοδ. *Διαβάζω*, τεύχ. 82 (1983), σσ. 45-48. Βασική παραμένει και σήμερα η τρίτομη βιογράφηση του Κοραή από το Διονύσιο Θερειανό, *Αδαμάντιος Κοραής*, Τεργέστη 1889-1890 (φωτοανατύπωση από τις εκδ. «Περγαμηνή», Κ. Χ. Σπανός, Αθήνα 1977).

3. Κ. Θ. Δημαράς, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, ό.π., σσ. 108-109.

4. Κ. Θ. Δημαράς, ό.π., σ. 336.

Το μεγάλο, προσωπικό του, έργο, στο οποίο στηρίζει μέγιστες ελπίδες για την απόκτηση της ελευθερίας των συμπατριωτών του και για την εθνική παλιγγενεσία, είναι η επιλογή[5] και η έκδοση των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων στη σειρά *Ελληνική Βιβλιοθήκη* (1805-1825), που τυπώνεται με δαπάνες των Ελλήνων εμπόρων και κυρίως των αδελφών Ζωσιμά. Στις εκδόσεις του αυτές ο Κοραής προτάσσει *Προλεγόμενα*, τα οποία συχνά φέρουν υπότιτλο *Αυτοσχέδιοι στοχασμοί*. Στα κείμενα αυτά παραθέτει τις γλωσσικές και εκπαιδευτικές του θεωρίες, οι οποίες, κατά τον Κ. Θ. Δημαρά, «τον καθιστούν πρόδρομο στις νεότερες παιδαγωγικές θεωρίες και οδηγό στην ορθή λύση του γλωσσικού ζητήματος»[6]. Οι εκπαιδευτικές του ιδέες και οι παιδαγωγικές θεωρίες που αναπτύσσει, καινοτομικές πραγματικά για την εποχή, στηρίζονται στην πείρα του από την Ολλανδία και στα ειδικά διαβάσματά του. Αυτό φαίνεται και από πληροφορίες που δίνει για το έργο Ευρωπαίων παιδαγωγών (π.χ. του J. H. Pestalozzi). Συνιστά την πρωτοφανέρωτη στα χρόνια του «αλληλοδιδακτική μέθοδο», την οποία θεωρεί αναγκαία για τα πρώτα βήματα της ελληνικής εκπαίδευσης[7], μελετάει εκτενώς και αναλύει τα ζητήματα διδασκαλίας της γραμματικής, σχεδιάζει την έκδοση νέων διδα-

---

5. Ο Κ. Θ. Δημαράς επισημαίνει ότι «δεν είναι η αισθητική, αλλά η ηθική θεώρηση των κειμένων η οποία πρυτανεύει στην επιλογή» των συγγραφέων που σχολιάζει και εκδίδει ο Κοραής, γεγονός που εκφράζει και τις πνευματικές τάσεις των ετών, κατά τα οποία ο Κοραής διαμόρφωσε την προσωπικότητά του (ό.π., σ. 109).

6. Κ. Θ. Δημαράς, ό.π., σ. 337.

7. Ο Κοραής σε σχετική επιστολή του προς τον Κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια, το 1830, ονομάζει αυτή τη μέθοδο «αλληλοπαράδοτον διδασκαλίαν». Σχετικά βλ. Α. Κοραής, Επιστολή από 9.5.1830, *Αλληλογραφία*, τόμ. ΣΤ, εκδ. Όμιλος Μελέτης του Ελληνικού Διαφωτισμού, Αθήνα 1984, σ. 182.

κτικών εγχειριδίων και τη σύνταξη λεξικού της ελληνικής γλώσσας, ενώ παράλληλα κάνει υποδείξεις για τη μετάφραση δυτικών (λογοτεχνικών και διδακτικών) έργων στα ελληνικά, και τονίζει την ανάγκη έκδοσης περιοδικού για τη «μετακένωσιν»[8] της δυτικής Παιδείας στον ελληνικό χώρο. Συναφώς ασχολείται και με ειδικότερα παιδαγωγικά θέματα: π.χ. ζητάει την αναγνώριση και το σεβασμό της προσωπικότητας του παιδιού και, αναφερόμενος στο σύστημα τιμωριών των μαθητών, καταδικάζει τις σωματικές ποινές που συνηθίζονταν τότε στα σχολεία.

Για όλες αυτές τις αναγεννητικές προσπάθειες είναι απαραίτητη κατά τον Κοραή μια βασική προϋπόθεση: η ύπαρξη ενός γλωσσικού οργάνου κατάλληλου να εξυπηρετήσει τις πνευματικές ανάγκες του Γένους και του πολιτισμού. Μέσα στην «ανακαινιστική ορμή» είχαν προταθεί οι πιο αντίθετες και ασυμβίβαστες λύσεις: η χρησιμοποίηση αποκλειστικά της λαϊκής γλώσσας και η επαναφορά της αρχαίας ελληνικής. Ο Κοραής αποκλείει την επάνοδο στην αρχαία ελληνική, επιδιώκοντας μια «μέση οδό» και τη δημιουργία μιας νέας, συστηματικής γλώσσας, που θα προέκυπτε από ένα «γενναίο καθάρισμα του λεξιλογίου και σε μια ανάλογη επεξεργασία της γραμματικής και του συντακτικού, με βάση, όμως, πάντοτε, την πραγματική κατάσταση της ελληνικής γλώσσας στα χρόνια του. Οι κανόνες του είναι απλοί: όπου μια λέξη μπορεί να αντικατασταθεί από μια άλλη ελληνική, θα προτιμηθεί η ελληνική· όπου μια λέξη της λαλουμένης μπορεί να καλύψει τις ανάγκες τις οποίες εξυπηρετεί μια αρχαία λέξη, θα

---

8. Κ. Θ. Δημαράς, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, ό.π., σ. 111. Ο Δημαράς γράφει ότι η «μετακένωσις», που επιζητούσε ο Κοραής ήταν η ευθυγράμμιση της Παιδείας του Ελληνισμού με την Παιδεία της υπόλοιπης «φωτισμένης» Ευρώπης, και αυτή στάθηκε η αιτία να επικριθεί πολύ από τους αντιπάλους του (ό.π., σ. 337).



Ελαιογραφία του Αδαμάντιου Κοραή, που φυλάσσεται στο σπίτι του Κωνσταντίνου Τυπάλδου-Ιακωβάτου, σήμερα βιβλιοθήκη-μουσείο Τυπάλδων-Ιακωβάτων στο Ληξούρι.

προτιμηθεί η λέξη της λαλουμένης· όπου έχει κανείς να κάνει επιλογή ανάμεσα σε ιδιωματικές λέξεις και σε λέξεις της κοινής, θα προτιμηθεί η κοινή»[9]. Αυτό ονομάζει «διόρθωσιν» της γλώσσας: «Διόρθωσιν ονομάζω της γλώσσης, όχι μόνον τον μετασχηματισμόν διαφόρων βαρβαρομόρφων λέξεων και συντάξεων, αλλά και την φυλακήν πολλών άλλων, τας οποίας ως βαρβάρους σπουδάζουν να εξορίσουν από την γλώσσαν, όσοι μετά προσοχής δεν ηρεύνησαν την φύσιν της γλώσσης»[10].

Όπως σημειώνει ο Κ. Θ. Δημαράς στο προλογικό σημείωμά του, στον πρώτο τόμο των «Προλεγομένων στους Αρχαίους Συγγραφείς», αυτά είναι «τα περισσότερο αναγνωσθέντα» του Κοραή. «Από το 1804, όταν αρχίζει ουσιαστικά, έστω και όχι τυπικά, την μεγάλη του εξόρμηση, την ενιαία στηριγμένη στην έκδοση αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων, έχουμε τον πρώτο πρόλογο της σειράς αυτής: είναι η *Επιστολή προς Αλέξανδρον Βασιλείου*. Ύστερα, σε σειρά τόμων αυτοτελών, αρχίζουν οι *Αυτοσχέδιοι στοχασμοί περί της ελληνικής παιδείας και γλώσσης* (1805-1814). Οκτώ, δηλαδή, μελετήματα προλογικά, δημοσιευμένα σε

9. Κ. Θ. Δημαράς, ό.π., σσ. 112-113.

10. Α. Κοραής, Προλεγόμενα στην έκδοση του 1804 των *Αιθιοπικών* του Ηλιοδώρου (Επιστολή προς τον Αλέξανδρο Βασιλείου), τώρα στον τόμο Αδαμάντιου Κοραή, *Προλεγόμενα στους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς, Και η αυτοβιογραφία του*, Πρόλογος Κ. Θ. Δημαρά, εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1986, σ. 36. Στις γλωσσικές απόψεις του ο Κοραής βρήκε αντίθετο, μεταξύ άλλων, τον συντηρητικό Αθηναίο, φαναριώτικης καταγωγής, Παναγιώτη Κοδρικά. Γύρω από τους δύο άνδρες σχηματίστηκαν δύο αντιμαχόμενες παρατάξεις λογίων, οι οποίες ωστόσο δημιούργησαν στα χρόνια της δουλείας ελληνική πνευματική ζωή και κίνηση. Η φιλολογική αυτή διαμάχη άρχισε το 1815 και τελείωσε με την κήρυξη της Επανάστασης. Βλ. σχετικά: Κ. Θ. Δημαράς, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, ό.π., σσ. 21, 64, 79, 80-81, 96-97 και κυρίως 355-361.

οκτώ χωριστούς τόμους της *Ελληνικής Βιβλιοθήκης*»[11]. Επαναλαμβάνει ο Δημαράς, στο ίδιο σημείο, ότι πρόκειται, «χωρίς αμφιβολία, για τα γραπτά εκείνα, τα οποία στον αρχόμενο αιώνα της ελληνικής ελευθερίας έγιναν το αντικείμενο των πολυαριθμοτέρων συζητήσεων της ελληνικής λογιοσύνης. Των πολυαριθμοτέρων αλλά και των πλέον γόνιμων»[12].

Εντούτοις, και παρά τη διαβεβαίωση αυτή ενός από τους περισσότερο ειδήμονες, για ό,τι έγινε στο παρελθόν, σήμερα τα Προλεγόμενα θα μπορούσαμε να πούμε ότι έχουν ολότελα λησμονηθεί, όχι μόνο από ένα πλατύτερο κοινό, αλλά και από αυτή την «ελληνική λογιοσύνη». Δεν υπάρχει αμφιβολία, ότι ύστερα από δύο αιώνες σχεδόν –γεμάτους άλλωστε από πραγματικά κοσμοϊστορικά γεγονότα– πολλά πράγματα έχουν χάσει οποιαδήποτε επικαιρότητα. Αλλά νομίζω πως αυτό δεν ισχύει απόλυτα για τον Κοραή, τη σημαντικότερη μορφή του ελληνικού Διαφωτισμού. Αυτό φανερώνει και η ανάγνωση των Προλεγομένων του, και μάλιστα ως προς τις θέσεις του για τη γλώσσα. Θέσεις που δεν είναι υπερβολή να πούμε, ότι αποκτούν κι ένα είδος επικαιρότητας, αφού η δημοτική γλώσσα, ύστερα από πολλές φάσεις, άλλοτε ειρηνικές και άλλοτε βίαιες, διαμορφώθηκε σε μια «κοινή», που έχει αποβάλει –τουλάχιστον στις πιο σοβαρές περιπτώσεις– πολλές ακρότητες. Η «κατά μικρόν βαρβαρωθείσα Ελληνική [εννοεί την αρχαία] και η εξ αυτής γεννηθείσα των Γραικών γλώσσα» [η γλώσσα των Ελλήνων της εποχής του] τον απασχολούσε μόνιμα και τον προβλημάτιζε, και τους προβληματισμούς του αυτούς, μαζί με προτάσεις λύσεων, καταθέτει στα Προλεγόμενά

11. Κ. Θ. Δημαράς, Προλογικό σημείωμα, στον τόμο Αδαμάντιου Κοραή, *Προλεγόμενα στους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς*, ό.π., σημ. 10, σ. vii.

12. Κ. Θ. Δημαράς, ό.π.

ΣΑΛΠΙΣΜΑ

ΠΟΛΕΜΙΣΤΗΡΙΟΝ.

...... Μείζον' ὅςις ἀντὶ τῆς αὐτοῦ ΠΑΤΡΑΣ
φίλον νομίζει, τῦτον ὐδαμῦ λέγω.

ΣΟΦΟΚΛ. Ἀντιγ. στ. 182.



ΕΝ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙᾼ,
Ἐκ τῆς ἑλληνικῆς τυπογραφίας Ἀτρομήτου τοῦ Μαραθωνίου.

Χ ΙΗΙ Η Η Η Ι.

ΣΥΛΛΟΓΗ

ΤΩΝ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΝ, ΚΑΙ ΤΑ ΠΑΡΕΡΓΑ

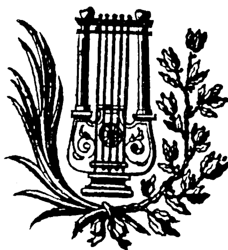
ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΩΝ,

ΚΑΙ ΤΙΝΩΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΙΩΝ

ΤΟΥ ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΥ ΚΟΡΑΗ·

Εἰς τὴν ὁποίαν προστίθενται ὅσα κατεχώρησεν εἰς τὸν ΛΟΓΙΟΝ ἙΡΜΗ͂Ν, ὁ ὑπ' αὐτοῦ συγγραφεὶς βίος του καὶ τὸ πανομοιότυπον τῆς ἐπιταφίου ἐπιγραφῆς μετὰ τῆς εἰκόνος του.

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ.



ΕΝ ΠΑΡΙΣΙΟΙΣ,

ΕΚ ΤΗΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑΣ Κ. ΕΒΕΡΑΡΤΟΥ,

RUE DU FOIN S.-JACQUES, N° 12.

1833.

του. Και θα ήθελα να υποστηρίξω εδώ, με ένα-δύο παραδείγματα, ότι οι λύσεις αυτές που υποδείκνυε ο Κοραής, διακρινόμενες από ρεαλισμό, οξυδέρκεια και σύνεση, θα μπορούσαν ακόμα και σήμερα να δώσουν ορισμένα ερεθίσματα για τη διδασκαλία του γλωσσικού μαθήματος στα σχολεία, και της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης.

Μια βασική αρχή, που «παρήγγελλε» «εις όλους τους φιλολόγους του γένους» να την εφαρμόζουν, ήταν ο «παραλληλισμός» της αρχαίας και της νεοελληνικής γλώσσας. Μιλώντας για τη διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής, έγραφε στα Προλεγόμενα των *Αιθιοπικών* του Ηλιοδώρου: «Εν από τα μέσα να ευκολύνη τις την μάθησιν αυτής είναι να την παραβάλλη, όταν την παραδίδη, με την κοινήν ταύτην γλώσσαν, την οποίαν εθηλάσαμεν με το μητρικόν γάλα. Όσον και αν εβαρβαρώθη, αυτή σώζει πολλάς λέξεις Ελληνικάς, και πολλάς σημασίας λέξεων, τας οποίας ματαίως ήθελε τις ζητήσειν εις τα λεξικά, πολλά παράγωγα των οποίων εις τους συγγραφείς δεν ευρίσκονται παρά τα πρωτότυπα, και πρωτότυπα, των οποίων εις αυτούς δεν σώζονται παρά τα παράγωγα»[13]. Εδώ ο Κοραής κάνει τη σπουδαία παρατήρηση ότι υπήρχαν λέξεις της νεοελληνικής, που σώζονταν από την αρχαιότητα και δεν υπήρχαν στα (σχεδόν ανύπαρκτα άλλωστε) νεότερα λεξικά, ενώ το ίδιο ίσχυε και για σημασίες λέξεων. Νεοελληνικές λέξεις, δηλαδή, διέσωζαν και σημασίες, που είχαν στην αρχαιότητα, αλλά δεν επισημαίνονταν αυτές στα νεότερα λεξικά!

Τη σύγκριση, τον παραλληλισμό αυτό, στο βάθος τον ήθελε, για να ενισχύσει τη νέα ελληνική, για να αποδείξει σε εκείνους (και ήταν πολλοί), που το αμφισβητούσαν, ότι η νέα ελληνική δεν

13. Α. Κοραής, Προλεγόμενα στην έκδοση του 1804 των *Αιθιοπικών* του Ηλιοδώρου (Επιστολή προς τον Αλέξανδρο Βασιλείου), τώρα στον τόμο Αδαμάντιου Κοραή, *Προλεγόμενα στους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς*, ό.π., σημ. 10, σ. 37. Πβ. και σ. 199.

είχε τόσο «βαρβαρωθεί», ώστε να μην έχει φυσική σχέση με την αρχαία ελληνική. Γιατί με τη σκέψη αυτή, με το επιχείρημα του «εκβαρβαρισμού», οι συντηρητικοί διδάσκαλοι της γλώσσας κήρυσσαν την επιστροφή στη μόνη γνήσια ελληνική, την αρχαία... Ο Κοραής είχε εντελώς αντίθετη γνώμη, χτυπώντας «την επικρατήσασαν [...] κακήν και διεστραμμένην συνήθειαν να καταφρονώμεν την νέαν [ελληνικήν], την οποίαν μόνην είναι δυνατόν να φέρωμεν εις τελειότητα»[14]. Στην «τελειότητα» αυτή, όπως είδαμε, πίστευε ο Κοραής πως θα μπορούσε να έλθει η νέα ελληνική, με την «διόρθωσίν» της, με την αντικατάσταση «διαφόρων βαρβαρομόρφων λέξεων και συντάξεων» με λέξεις και συντάξεις, που θα προέρχονταν από το ελληνικό γλωσσολόγιο και την ελληνική γραμματική και θα εναρμονίζονταν με αυτή[15]. Για το σκοπό αυτόν ασφαλώς «η γυμνασία της [αρχαίας] Ελληνικής γλώσσης είναι ωφέλιμος εις τους νέους», αλλά το προέχον, το πρωταρχικό, είναι άλλο: «πρέπει να γυμναζώμεθα εξαιρέτως να καλλύνωμεν και να διορθώνωμεν όσον είναι δυνατόν την γλώσσαν, την οποίαν εθηλάσαμεν με το γάλα, και εις μόνην την οποίαν εσυνειθίσαμεν να εξηγώμεν ό,τι συλλογιζόμεθα»[16].

Δεν χρειάζεται να επεκταθούμε πολύ στο ζήτημα αυτό, το οποίο γίνεται από την πρώτη στιγμή φανερό: Ο Κοραής ζητάει τη διδασκαλία της νέας ελληνικής, γλώσσας που οι συμπατριώτες του «εθήλασαν με το γάλα» της μητέρας τους, αναγνωρίζοντας βέβαια, ότι ένα μέρος της διδασκαλίας αποτελεί και η μελέτη ή η οποιαδήποτε επαφή με την αρχαία ελληνική, η οποία και μπορεί να συντελέσει αποφασιστικά είτε στον καθαρισμό, είτε

14. Α. Κοραής, ό.π., σσ. 39-40.

15. Πβ. και ό.π., σ. 36. «Ελληνική», και στα κείμενα του Κοραή και στα συναφή, σημαίνει πάντα την *αρχαία* ελληνική.

16. Α. Κοραής, ό.π., σ. 41.

στον εμπλουτισμό της νέας ελληνικής. Μέσα στο πλαίσιο αυτό έκανε και συγκεκριμένες προτάσεις, όπως ήταν η αντικατάσταση ξένων λέξεων ή «ο μετασχηματισμός» των «βαρβαρομόρφων» κ.λπ. Αλλά, πιο γενικά, προκύπτει από την παραπάνω βασική ιδέα του μια μέθοδος γλωσσικής διδασκαλίας, που θα μπορούσαμε να την πούμε συγκριτική: σταθερή, μόνιμη διδασκαλία της φυσικής νεοελληνικής, με την αναζήτηση ευκαιριών, όπου αυτή θα συσχετίζεται, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, με την αρχαία. Για το σκοπόν αυτό τόνιζε πως είναι αναγκαιότατη η παρουσία «διδασκάλων κριτικών»[17], απαλλαγμένων από την αποκλειστική προσκόλληση στο ιδεώδες της εκμάθησης της αρχαίας ελληνικής ως αυτοσκοπού. Έχοντας μια τέτοια πεποίθηση, έφτανε και σε τόνους δραματικούς και σε επαναστατικές λύσεις, όπως όταν έλεγε, ότι οι γραμματικές της εποχής, προσανατολισμένες στο αρχαιοελληνικό γλωσσικό ιδεώδες, έπρεπε να ριχτούν στη φωτιά: «περισσότερον ήθελ' ωφελήσειν το γένος σήμερον όστις καίει, παρά όστις γράφει Γραμματικάς»![18]

Μια ωραιότατη παρατήρηση, που κάνει ο Κοραής σε σχέση με τους γραμματικούς και με τις γραμματικές, είναι ότι αγνοούν

17. Α. Κοραής, Προλεγόμενα στην έκδοση του 1805 της *Ποικίλης Ιστορίας* Κλαυδίου του Αιλιανού και των σωζομένων Ηρακλείδου του Ποντικού και Νικολάου του Δαμασκηνού, Προκήρυξη της Ελληνικής Βιβλιοθήκης, τώρα στον τόμο Αδαμάντιου Κοραή, *Προλεγόμενα στους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς*, ό.π., σημ. 10, σ. 58.

18. Α. Κοραής, Προλεγόμενα στην έκδοση του 1805 της *Ποικίλης Ιστορίας* Κλαυδίου του Αιλιανού και των σωζομένων Ηρακλείδου του Ποντικού και Νικολάου του Δαμασκηνού, Στοχασμοί αυτοσχέδιοι περί της ελληνικής παιδείας και γλώσσης, τώρα στον τόμο Αδαμάντιου Κοραή, *Προλεγόμενα στους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς*, ό.π., σημ. 10, σ. 67. Για τα «σφάλματα» (θεωρητικά και ακόμη, όπως θα λέγαμε σήμερα, ιδεολογικά) βλ. ό.π., σ. 70 κ.ε.



Ο Κοραής και ο Ρήγας ανασηκώνουν την καθημαγμένη Ελλάδα, πίνακας του μεγάλου λαϊκού ζωγράφου Θεόφιλου Χατζημιχαήλ.

τη διαφορά, που υπάρχει ανάμεσα στον προφορικό και το γραπτό λόγο, διάκριση σπουδαία. Φέρνει και παράδειγμα τον «πλεονασμόν» λέξεων, τον οποίον οι γραμματικοί θεωρούν λάθος και επισημαίνουν ως τέτοιο, γιατί φρονούν ότι «η πλεονάζουσα λέξις δύναται να λείπη χωρίς ελάττωσιν της εννοίας». «Πλεονασμός, κατά τους Γραμματικούς, είναι και το "Ὀφθαλμοῖσιν ἴδωμαι (Ιλιάδ. σ', 190)". Αν εξέταζαν της κοινής γλώσσης το συνηθέστατον, "Να τον ίδω με τα όμμάτιά μου", ήθελαν ευκόλως συμπεράνειν, ότι η προσθήκη του αισθητικού οργάνου σημαίνει το αναμφίβολον της αισθήσεως»[19]. Σημαντικότατη –και στο πνεύμα των σύγχρονων αντιλήψεων για τη γλώσσα– είναι η ακόλουθη επιγραμματικά διατυπωμένη παρατήρηση του Κοραή: «Γραμματικήν ορθήν να συντάξη τις δεν είναι δυνατόν, εάν δεν εξεύρη την φιλοσοφικήν Γραμματικήν του προφορικού λόγου»[20]. Ο προφορικός λόγος είναι η βάση, το ξεκίνημα, η αφετηρία, για οποιαδήποτε αλληλοσυσχέτιση νέας και αρχαίας ελληνικής. Έτσι, μιλώντας με αφορμή τη διδασκαλία ενός «θέματος» αρχαιοελληνικού (από το λόγο του Ισοκράτη, «Πρός Φίλιππον»), όπου υπάρχει το ρήμα «φιλῶ», που αποδίδεται στη σύγχρονη γλώσσα με το ρήμα «αγαπώ», και η λέξη «άπαντες», που αποδίδεται με τη νεοελληνική λέξη «όλοι», υποστηρίζει ότι οι καλοί δάσκαλοι, που δίνουν την προτεραιότητα στη μελέτη, στη «γραμματική θεωρία και πράξη» της γλώσσας που μιλάμε κάθε μέρα («καθ' εκάστην»), θα μπορούσαν να πουν στους μαθητές τους: «Α'. Ότι προκρίνομεν εις την κοινήν γλώσσαν το Ἀγαπῶ (λέξιν Ελληνικήν) παρά το Φιλῶ, διότι τούτο απλώς λεγόμενον έφθασε να σημαίνη εξαιρέτως την ενέργειαν την διά του στόματος γινομένην, και λεγομένην Φίλημα· την οποίαν, διά να εκφρά-

19. Α. Κοραής, ό.π., σημ. 18, σ. 109 (σημ.).
20. Α. Κοραής, ό.π., σημ. 18, σ. 118.

σωσιν οι παλαιοί, μετεχειρίζοντο, ή το σύνθετον Καταφιλῶ, ή την φράσιν ταύτην, Φιλῶ τῷ στόματι, και σπανιώτερον μόνον το Φιλῶ. Οι μεταγενέστεροι όμως συγγραφείς μετεχειρίσθησαν το Φιλῶ καθώς το μεταχειριζόμεθα την σήμερον. Β΄. Ότι λέγομεν Ὅλοι, αντί του Ἅπαντες, ή Πάντες, εναντίον της παλαιάς χρήσεως, κατά την οποίαν το Ὅλον εσήμαινεν ολοκληρίαν ποσού συνεχούς, ήγουν ποσόν συγκείμενον από μέρη προς άλληλα ενωμένα· το Πᾶν, συνάθροισιν εις τον αυτόν τόπον μερών χωριστών ενός ποσού διωρισμένου. Η διαφορά προήλθεν εκ τούτου, ότι και αυτό το διωρισμένον ποσόν δύναται να παρασταθή εις τον νουν ως ποσόν συνεχές και ολόκληρον, σχετικώς προς άλλα ποσά ομοειδή θεωρούμενον· ως όταν λέγωμεν, Όλη η πόλις, Όλον το στράτευμα, και έτι καταχρηστικώτερον, Όλοι οι άνθρωποι, σημαίνοντες πάντας τους πολίτας, πάντας τους στρατιώτας, πάντας τους ανθρώπους, από τους οποίους, ως από μέλη, σύγκειται η Πόλις, το Στράτευμα, το Ανθρώπινον γένος»[21].

Σ' αυτή τη συγκριτική εξέταση της ίδιας λέξης, με τη σημασία που είχε στην αρχαία ελληνική και τη σημασία που έχει στη νέα ελληνική, παρακινεί τους δασκάλους να επιδίδονται, ώστε να δείχνεται πως υπήρξε μια εξέλιξη της γλώσσας, που είναι σχεδόν κανονική και φυσιολογική, και όχι πλήρης διακοπή της συνέχειας, ώστε να μιλάμε για δύο άσχετες πια μεταξύ τους γλώσσες. Αναφέρω και μιαν ακόμα συσχέτιση, που κάνει ο Κοραής: «[...] το Καλός, το οποίον εις τους παλαιούς εσήμαινε τον σήμερον λεγόμενον Εύμορφον, ή Ωραίον, σημαίνει τώρα τον Αγαθόν και τίμιον. Η κατάχρησις προήλθεν από σπανίους τινάς περιστάσεις, εις τας οποίας οι παλαιοί το μετεχειρίζοντο ως συνώνυμον του Αγαθός. Τοιαύτην έννοιαν είχεν εις το συμπλεκόμενον, Καλός κἀγαθός, ή διά μιας λέξεως, Καλοκάγαθος, το οποίον έμεινε και εις ημάς,

21. Α. Κοραής, ό.π., σημ. 18, σ. 131.

καθώς και το εξ αυτού ουσιαστικόν Καλοκαγαθία. Αλλού όμως περισσότερον δεν εφαίνετο η συνωνυμία αύτη παρά εις τα ουδέτερα Καλόν, και Ἀγαθόν (Ιλιάδ. ί, 615), *Καλόν τοι σὺν ἐμοί τὸν κήδειν, ὅς κέ με κήδῃ*, και (Ιλιάδ. ώ, 425), *Ὦ τέκος, ἦ ρ' Ἀγαθόν καὶ ἐναίσιμα δῶρα διδοῦναι*. Εις τους Πτολεμαϊκούς χρόνους η κατάχρησις επροχώρησεν εις τόσον, ώστε δεν είναι άλλο συνεχέστερον εις τους Εβδομήκοντα παρά ταύτην την σημασίαν. Αρκεί μόνον το γνωστόν και εις αυτούς των εκκλησιών τους κανδηλάπτας, *Οὐαί οἱ λέγοντες τὸ πονηρόν, καλόν, καὶ τὸ καλόν, πονηρὸν* (Ησαΐου έ, 20)»[22].

Με τέτοιους συσχετισμούς, λέει ο Κοραής, που μπορεί να γίνονται, όταν δίνεται η ευκαιρία και όταν βέβαια ο δάσκαλος προετοιμάζεται ανάλογα, προκύπτουν «δύο καλά» για τους μαθητές: κρατάνε στη μνήμη τους με περισσότερη ευκολία την ορθή χρήση της αρχαίας ελληνικής αφενός· και αφετέρου (και αυτό ενδιαφέρει περισσότερο τη σημερινή διδασκαλία της γλώσσας) μαθαίνουν σιγά-σιγά τη «μητρική» τους γλώσσα, καθώς ανακαλύπτουν την καταγωγή της και τις ιδιορρυθμίες της, ακόμα και τα στοιχεία που προέρχονται από ξένες γλώσσες[23].

---

22. Α. Κοραής, ό.π., σημ. 18, σσ. 135-136.

23. Και για τα ξένα δάνεια ο Κοραής λέει ενδιαφέροντα πράγματα. Γενικά όμως είναι ενάντιος στο δανεισμό από ξένες ευρωπαϊκές γλώσσες και τονίζει την ανάγκη να παίρνουμε λέξεις από την «μητέρα» γλώσσα (δηλ. την αρχαία): «[...] Τι ωφελεί των αλλοτρίων γλωσσών η είδησις, όταν λαμβάνη τις απ' αυτάς όχι ό,τι δύναται να διορθώση αλλ' ό,τι διαστρέφει και ασχημίζει την γλώσσαν του; Η χρεία την οποίαν από τας άλλας έχει η ημετέρα είναι πολλά ολίγη, επειδή παραστέκει σιμά της η υπέρπλουτος αυτής μήτηρ, ετοίμη να δώση εις αυτήν ό,τι της λείπει, εάν μόνον έχωσι την τέχνην να το λαμβάνωσιν οι λαμβάνοντες χωρίς σπαραγμόν. Και μ' όλον τούτο, δεν εξεύρω διά ποίαν αιτίαν ζητούμεν να την γεμίσωμεν από των άλλων γλωσσών τα ιδιώματα. Ως να μην ήσαν αρκετοί όσοι Τουρκισμοί την εμίαναν, την πολιορ-

Αξίζει να δώσω ένα ακόμα δείγμα της «παραθέσεως», όπως την εννοούσε ο μεγάλος και φωτισμένος δάσκαλος του Γένους: «Όταν, παραδείγματος χάριν, εξηγής εις αυτούς [εννοείται: τους μαθητές] το "Νόστιμον ἦμαρ" του Ομήρου, έχεις αφορμήν πολλά νόστιμον, να εμπνεύσης εις τας νεαράς αυτών ψυχάς την αγάπην της πατρίδος, και τον υπέρ αυτής ζήλον, λέγων εις αυτούς τα ολίγα ταύτα λόγια· "Εις τον Ποιητήν, το Νόστιμον ἦμαρ, άλλο δεν σημαίνει παρά την ημέραν της επιστροφής εις την πατρίδα. Οι μεταγενέστεροι όμως Έλληνες ωνόμασαν Νόστιμα μεταφορικώς όλα τα ηδέα και αρεστά, αινιττόμενοι με τούτο πόσον είναι η πατρίς αξία αγάπης, πόσον πρέπει να ευαρεστήται όστις κατοικεί εις αυτήν, πόσον να την έχη εις την μνήμην ανεξάλειπτον όστις είναι μακράν αυτής. Όθεν λέγοντες κ' εκείνοι τότε, και ημείς σήμερον, καθ' υπόθεσιν, Νόστιμον βρῶμα [εννν. φαγητό], άλλο δεν ενόουν εκείνοι, άλλο δεν λέγομεν ημείς, χωρίς να το νοώμεν οι περισσότεροι, παρά βρώμα τόσον ηδονικόν εις την γεύσιν, όσην ηδονήν προξενεί εις τον ξενιτευόμενον η ημέρα της επιστροφής εις την πατρίδα του"»[24].

Ο Κοραής συνιστούσε ακόμα, η έρευνα της (αρχαίας) ελληνι-

κούσι σήμερον οι Γαλατισμοί, οι Ιταλισμοί, οι Γερμανισμοί, πανταχόθεν, και την πνίγουσιν» (ό.π., σημ. 18, σσ. 136-137). Στο θέμα αυτό επανέρχεται και στις Επιστολές του: «Επειδή η γλώσσα, την οποίαν σπουδάζομεν να καλλύνωμεν και να διορθώσωμεν, είναι θυγάτηρ ορφανή και δυστυχής άλλης γλώσσης εντελεστέρας, πρέπει να προθυμούμεθα (όσον είναι δυνατόν, λέγω πάλιν, και χωρίς βίας) ν' αναπληρούμεν τα ελλείμματά της από τα μητρικά της πλούτη, και όχι να μιμώμεθα τας φρασεολογίας και συντάξεις των αλλοτρίων εθνών. Αρκούν όσα αίσχη επροσκόλλησεν από τα ξένη έθνη η δυστυχία και βαρβαρότης του γένους εις αυτήν. [...]». Α. Κοραής, Επιστολή από 12.4.1805, *Αλληλογραφία*, τόμ. Β', εκδ. Ο.Μ.Ε.Δ., Αθήνα 1966, σσ. 254-255.

24. Α. Κοραής, ό.π., σημ. 18, σ. 163.

κής γλώσσας «να συνοδεύεται πάντοτε με την έρευνα της κοινής», και για τη σωστή ορθογραφία των λέξεων. Δίνω ένα χαρακτηριστικό παράθεμα: «Καθώς λοιπόν εις την ιδίως λεγομένην Θεματογραφίαν, η μετάφρασις εκ της κοινής γλώσσης εγίνετο διά γυμνασίαν της Ελληνικής, ούτως εκ του εναντίου εις την εξήγησιν, ή ψυχαγωγίαν, η μετάφρασις εκ της Ελληνικής πρέπει να γίνεται θέμα και γύμνασμα της κοινής. Είναι πράγμα πολλού γέλωτος άξιον, να καταγινώμεθα εις την έρευναν της παραγωγής, ετυμολογίας, γραφής και συντάξεως των Ελληνικών λέξεων, και να μη γνωρίζωμεν τας λέξεις, με τας οποίας παριστάνομεν καθ' εκάστην τας εννοίας της ψυχής ημών, μηδέ της συντάξεως αυτών τον τρόπον. Και διά τι συνέβη η τοιαύτη επονείδιστος άγνοια; διότι ημελήθη εις τα σχολεία η αδιάλειπτος παραβολή και παράθεσις των δύο γλωσσών· διότι οι διδάσκαλοι επεχείρησαν να κάμωσιν τους μαθητάς των Πλάτωνας και Ξενοφώντας, ήγουν εματαιοπόνησαν εις το αδύνατον, και τους αφήκαν να γράφωσι την κοινήν γλώσσαν χειρότερα παρά τους υδροφόρους και ξυλοφόρους.

»Ολίγα παραδείγματα δεν ήθελαν είσθαι έξω του καιρού να καταστήσωσι σαφέστερον ό,τι λέγω. Όταν παρατηρήσης με τον μαθητήν σου, ότι ο Γέλως εις τον καιρόν του Ομήρου είχε δύο σχηματισμούς, Γέλως Γέλωτος και Γέλος Γέλου (Οδύσ. υ', 8 και 346), τοιαύτη παρατήρησις γεννά άλλην ενταυτώ παρατήρησιν ταύτην, ότι από τον σχηματισμόν τούτον τον δεύτερον παράγεται της κοινής γλώσσης το ουσιαστικόν ουδέτερον Γέλιον και Γέλια (ως από το Λόγος, το Λόγιον και τα Λόγια), και ότι επομένως πρέπει να γράφεται δια του ι, και όχι Γέλειον ή Γέλοιον, ως το γράφουσι γελοίως οι Λεξικογράφοι της κοινής γλώσσης, συγχέοντες αυτό με το επίθετον Γελοίον»[25].

25. Α. Κοραής, ό.π., σημ. 18, σσ. 141-142.

Τα Προλεγόμενα του Κοραή είναι γεμάτα, χωρίς υπερβολή, από γλωσσικές παρατηρήσεις, πολλές από τις οποίες –οι βασικές αρχές τους– μπορούν, όπως είπα και στην αρχή, να έχουν και σήμερα ακόμα μεγάλη χρησιμότητα. Εγώ στάθηκα σ' αυτή την αρχή της εξέτασης «της παλαιάς και της νέας γλώσσης και της προς αλλήλας παραθέσεως»[26], η οποία άλλωστε και εφαρμόστηκε και πρόσφατα με τα νέα σχολικά βιβλία των τριών τάξεων του Γυμνασίου *Η ελληνική γλώσσα μέσα από κείμενα αρχαία, βυζαντινά και λόγια*[27]. Τα βιβλία αυτά θεωρήθηκαν από μερικούς ως εισαγωγή της διδασκαλίας των αρχαίων ελληνικών, ενώ δεν ήταν αυτό – ούτε και ο Κοραής ήθελε κάτι τέτοιο.



26. Α. Κοραής, ό.π., σημ. 18, σ. 162.

27. Πβ. την καταληκτήρια φράση του Προλόγου (που τον υπογράφει ο Πρόεδρος –τότε– του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου Καθηγ. Γ. Μπαμπινιώτης) στο προοριζόμενο για την Α΄ Γυμνασίου τεύχος *Η ελληνική γλώσσα μέσα από κείμενα αρχαία, βυζαντινά και λόγια*, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα 1993, με αναφορά στην προσπάθεια «[...] να ξαναδιδαχτεί στο Γυμνάσιο ο αρχαίος ελληνικός λόγος μαζί με τις παλιότερες μορφές της γλώσσας μας με νέο πνεύμα, νέα μέθοδο και νέα βιβλία» (σ. 6).

Κύριε Κοκκινάκη,

Τὸν Ταρτοῦφον συνωδευμένον μὲ τὴν ἐπιστολήν σου ἔλαβα, καὶ σ' εὐχαριστῶ. Περὶ αὐτοῦ ἄλλα βιβλία δὲν μὲ ἦλθαν ἀπὸ μέρους σου· καὶ ἐπειδὴ παρέπεσαν καὶ ἄλλων ἀποστολήματα διὰ τὰς περιστάσεις, πιθανὸν ὅτι ἔπαθαν καὶ τὰ ἰδικά σου τὴν αὐτὴν τύχην.

Ἡ μετάφρασις εἶναι καλή, ὄχι ὅμως χωρὶς σφάλματα. Νὰ τὰ σημειώσω, ὡς ἐπιθυμεῖς, δὲν μὲ συγχωροῦν οὔτ' αἱ πολλαὶ καὶ βαρεῖαι ἀσχολίαι μου, οὔθ' ἡ σχεδὸν ἑβδομηκονταετής μου ἡλικία, [illegible] ἀρθριτικὴν νόσον.

Πρῶτον [illegible] δυσκολύνουσα τὴν ἀκριβῆ μετάφρασιν εἶναι ἡ βάρβαρος ῥίμα, ἥτις ἐπεισεκωμάσθη καὶ εἰς ἡμᾶς ὡς ψῶρα. Εἰς τὰς βαρβάρους τῶν Εὐρωπαίων γλώσσας, ἦτον ἴσως ἀναγκαῖον τὸ ὁμοιοτέλευτον, διὰ νὰ τῶν μετριάσῃ τὴν τραχύτητα· ἀλλ' εἰς τὴν ἰδικήν μας, ἂν καὶ βαρβαρωθεῖσαν, πολὺ ὅμως ὑπερέχουσαν ἐκείνων, ἡ ῥίμα ἐμβῆκε δι' ὀργὴν τῶν Μουσῶν. — Ἀλλ' εἶναι νόστιμος εἰς τὴν ἀκοήν. — Αἴ! καὶ τί δὲν φαίνεται νόστιμον ἡ ἕξις; Ἔχουν καὶ οἱ Αἰθίοπες τὰς Ἀφροδίτας των, ὡς ἡμεῖς οἱ λευκόδερμοι· ἔχουσι καὶ ποιητάς, τὰ τῶν ὁποίων δὲν ἀλλάσσουν οὐδὲ ἕνα πρὸς δέκα Ὁμήρους.

Ὅπως ἂν ἦναι, παρακαλῶ καὶ σὲ καὶ τοὺς ὁμοίους σου στιχουργούς, ἐὰν δὲν ἦναι (καὶ φοβοῦμαι μὴ δὲν εἶναι πλέον) δυνατὸν νὰ ἐξορίσετε τὴν ῥίμαν, νὰ φυλάξετε κἂν εἰς τὴν γλῶσσαν τὴν ἐξουσίαν καὶ τῶν ἀνομοιοτελεύτων στίχων, καὶ νὰ μεταφράζετε κάποτε τὰς ξενικὰς κωμῳδίας καὶ εἰς πεζὸν λόγον. Δὲν ἔπραττες καλὰ νὰ μεταφράσῃς τὸν Μισάνθρωπον τοῦ Μολιέρου εἰς τὸ πεζόν, ἢ καὶ αὐτόν σου τοῦτον τὸν στιχουργημένον Ταρτοῦφον νὰ μεταμορφώσῃς εἰς λογογραφικόν. Ἂν ὄχι ἄλλο, γυμνάζεσαι εἰς τὴν μετάφρασιν, καὶ γράφεις ἐντελῶς τὴν ἀρμοδίαν μας γλῶσσαν, τῆς ὁποίας τὸ ἀμόρφωτον [illegible] δευτέραν πηγὴν τῶν κακῶν εἰς ὅλους μας σφαλμάτων.

Ὁποῖα ὅμως καὶ ὁπόσα εἶναι τὰ σφάλματα ταῦτα, δὲν πρέπει νὰ μᾶς [illegible] προθυμίαν εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς γλώσσης. Πρέπει εἰς τὴν χειροτέραν τάξιν τῆς ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος μᾶς ἐρρίψεν ἡ φύσις· [illegible] δυστυχέστατοι, ἂν τὸ παραβάλωμεν πρὸς τὴν μέλλουσαν τῶν ποιητῶν καὶ συγγραφέων, ἢ καὶ μεταφραστῶν, λαμπρὰν ἐποχήν. Ἀλλ' ὅμως εἰς τὰς χεῖράς μας εἶναι νὰ ἀποφύγωμεν τὸ ὄνειδος τῆς δυστυχίας, ἐὰν ὅ,τι ἐνεργοῦμεν σκοπὸν ἄλλον δὲν ἔχῃ παρὰ νὰ ταχύνωμεν τὴν μακαρίαν ἐποχὴν ἐκείνην. Ὑγίαινε εὐδαιμονῶν!

Α. Κοραῆς

5 Σεπτεμβρίου, 1816

Επιστολή, από 5.9.1816, του Αδαμάντιου Κοραή προς τον Κωνσταντίνο Κοκκινάκη, εκδότη του *Λόγιου Ερμή* στη Βιέννη.

ΚΟΡΑΗΣ ΚΑΙ ΑΙΣΩΠΟΣ: ΜΥΘΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΑ ΣΤΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΤΟΥ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ

Η φιλολογική, κριτική και εκδοτική ενασχόληση του Αδαμάντιου Κοραή ειδικά με τον Αίσωπο, στα 1810, πραγματοποιήθηκε για λόγους γενικότερα παιδαγωγικούς και ειδικότερα εκπαιδευτικούς[1].

---

1. Για την ευρύτατη διάδοση και εξέλιξη των αισώπειων μύθων, κατά την περίοδο του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, καθώς και ειδικότερα για την εκπαιδευτική αξιοποίησή τους ως ευχάριστων και ωφέλιμων παιδικών αναγνωσμάτων βλ. Μαριάνθη Καπλάνογλου, «Οι αισώπειοι μύθοι, είδος υποδοχής ιδεών: Η περίπτωση των μεταφράσεων και διασκευών του μύθου "Ο τζίτζικας και ο μύρμηγκας" (18ος – 19ος αιώνας)», *Νέα Παιδεία*, τεύχ. 97 (2001), σσ. 90-108.

Ήδη από το 1779 ο Ιώσηπος Μοισιόδαξ (περ. 1725-1800) είχε επισημάνει την ευχαρίστηση που προκαλούσαν οι μύθοι του Αισώπου στα μικρά παιδιά, τα οποία διδάσκονταν την ελληνική γλώσσα και τους συνιστούσε ως το καταλληλότερο αναγνωστικό υλικό, αλλά και ανάγνωσμα γι' αυτή την ηλικία. Βλ. σχετικά: *Πραγματεία περί παίδων αγωγής ή Παιδαγωγία*, συντεθείσα παρά Ιωσήπου του Μοισιόδακος, [...] παρά Νικολάω Γλυκεί τω εξ Ιωαννίνων, Ενετίησι 1779, σ. 130.

Πάντως η πρώτη νεοελληνική πεζή μετάφραση 150 μύθων του Αισώπου είναι πρωιμότερη, έργο του Κερκυραίου Ανδρονίκου Νουκίου (πέθανε περίπου

Η έκδοση, που εντάσσεται στη σειρά *Πάρεργα Ελληνικής Βιβλιοθήκης*, τιτλοφορείται *Μύθων Αισωπείων Συναγωγή* και τυπώνεται «φιλοτίμω δαπάνη των Αδελφών Ζωσιμάδων, παιδείας ένεκα των την Ελλάδα φωνήν διδασκομένων Ελλήνων, εν Παρισίοις 1810». Και στην έκδοση αυτή ο Κοραής προτάσσει, κατά τη συνήθειά του, ιδιαίτερα σημαντικά αναλυτικά Προλεγόμενα (αυτή τη φορά ειδικά για τον Αίσωπο), τα οποία πάντοτε προτάσσει στις εκδόσεις των αρχαίων συγγραφέων. Τα προλεγόμενα αυτά θεωρούνται και σήμερα «λαμπρά τεκμήρια της φιλολογικής του ευρυμάθειας και οξύνοιας – αρετών προ πολλού αναγνωρισμένων από τους ευρωπαίους φιλολόγους»[2].

Με τα Προλεγόμενα στους μύθους του Αισώπου ο Κοραής στόχευε, όπως έκανε κατά κανόνα, να εισαγάγει τους Έλληνες διδασκάλους και σπουδαστές των ελληνικών γραμμάτων στα ποικίλα προβλήματα της μελέτης και της έκδοσης των αρχαίων συγγραφέων, παράλληλα όμως και να τους αποδείξει την ανάγκη να μετατοπιστεί το κέντρο βάρους της μάθησης από τα «καλά γραμματικά» στο περιεχόμενο, στα «πράγματα» των κειμένων, δηλαδή σε ύλη κατεξοχήν πρόσφορη και κατάλληλη για την άσκηση της κρίσης.

το 1556)· τυπώθηκε στη Βενετία το 1543, ανατυπώθηκε πολλές φορές και υπήρξε ένα ιδιαίτερα δημοφιλές λαϊκό βιβλίο. Το δεύτερο μισό του 16ου αιώνα επίσης ο μοναχός Γεώργιος Αιτωλός (πέθανε το 1580) πραγματοποίησε στην Κωνσταντινούπολη την πρώτη έμμετρη μετάφραση 144 αισώπειων μύθων, έργο που παρέμεινε ανέκδοτο ως το 1896, έτος της έκδοσής του από τον Σπυρίδωνα Π. Λάμπρο. Βλ. σχετικά: Ανδρόνικος Νούκιος, Γεώργιος Αιτωλός, *Αισώπου μύθοι*, επιμέλεια Γ. Μ. Παράσογλου, Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, ΣΠ 58, εκδ. Εστία, Αθήνα 1993.

2. Εμμανουήλ Ν. Φραγκίσκος, «Προλογικό Σημείωμα», στην έκδοση: Αδαμάντιου Κοράη, *Προλεγόμενα στους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς*, τόμος Β', εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1988, σ. xii.

Το ίδιο θα κάνει και αυτή τη φορά με την έκδοση των Μύθων του Αισώπου: «της Ελληνικής γλώσσης η παράδοσις σκοπόν έχει προηγούμενον τα πράγματα, και δεν καταγίνεται εις τας λέξεις πλην τόσον μόνον όσον συμβάλλουσιν εις την κρίσιν των πραγμάτων· ότι έργον του παραδίδοντος διδασκάλου είναι να εμβάση σύνωρα εις τας κεφαλάς των νέων το μέγα της κρίσεως μάθημα»[3].

Ένας από τους συστηματικότερους μελετητές του έργου του Κοραή, ο Εμμ. Ν. Φραγκίσκος, θα παρατηρήσει ότι αυτά τα Προλεγόμενα δεν είναι γραμμένα ως ένα αυστηρά φιλολογικό κείμενο, αλλά είναι απλά, κατανοητά, γραμμένα σαν αφηγήματα και ιδιαίτερα ενδιαφέροντα, ώστε, τελικά να αποτελούν «διδακτικό κείμενο»: «Γι' αυτό οι εισαγωγές δεν γράφτηκαν με το αυστηρό ύφος μιας επιστημονικής πραγματείας, αλλά με τον επαγωγό τρόπο, την αφηγηματική τέχνη και τον παλμό ενός διδακτικού κειμένου»[4].

Άλλωστε, όπως επισημαίνει ο ίδιος[5], τον Κοραή δεν τον ενδιέφερε καθόλου η επίδειξη αρχαιογνωσίας. Αντίθετα οι αρχαίοι συγγραφείς ήταν γι' αυτόν μέσο και πηγή ερεθισμάτων απ' όπου αντλούσε αφορμές για παραλληλισμούς και διδάγματα, που αφορούσαν τη σύγχρονη κατάσταση του ελληνισμού, του υπόδουλου γένους. Ο Κοραής, σε άλλα Προλεγόμενά του, είχε σημειώσει σχετικά: «Τις ωφέλεια εις ημάς από των αρχαίων συγ-

3. *Μύθων Αισωπείων συναγωγή*, Φιλοτίμω δαπάνη των Αδελφών Ζωσιμάδων, παιδείας ένεκα των την Ελλάδα φωνήν διδασκομένων Ελλήνων, εν Παρισίοις, εκ της τυπογραφίας Ι. Μ. Εβεράρτου ΑΩΙ (στην έκδοση: Αδαμάντιου Κοράη, *Προλεγόμενα στους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς*, τόμος Β', ό.π.), σ. 70.

4. Εμμανουήλ Ν. Φραγκίσκος, «Προλογικό Σημείωμα», ό.π., σ. xiii.

5. Εμμανουήλ Ν. Φραγκίσκος, «Προλογικό Σημείωμα», ό.π., σ. xiii.

γραμμάτων τας εκδόσεις, αν δεν παραβάλλωμεν συχνά τον χρόνον της συγγραφής των με την σημερινήν ημών [...] κατάστασιν!»[6].

Παράλληλα με τις αρχές αυτές ο Κοραής θα πραγματοποιήσει βέβαια μια κανονική φιλολογική έκδοση[7], όπως θα αναγνωρισθεί άλλωστε γενικά. Την έκδοση αυτή θα περιγράψει ήδη και θα ξεχωρίσει σε παρουσίαση ο Άνθιμος Γαζής στο περιοδικό *Ερμής ο Λόγιος*, την επόμενη χρονιά[8].

---

6. *Ξενοκράτους και Γαληνού περί της από των ενύδρων τροφής, οις προστέθεινται σημειώσεις και τα περί της εκδόσεως προλεγόμενα*, Φιλοτίμω δαπάνη των ομογενών Χίων, επ' αγαθώ της Ελλάδος, εν Παρισίοις, εκ της τυπογραφίας Ι. Μ. Εβεράρτου, 1814 (στην έκδοση: Αδαμάντιου Κοράη, *Προλεγόμενα στους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς*, τόμος Β', εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1988), σσ. 209-210.

7. Ο Κοραής με αυτή τη φιλολογική έρευνά του συμβάλλει σημαντικά και στο λεγόμενο «αισώπειο ζήτημα». Σχετικά με τις νεότερες φιλολογικές έρευνες για χειρόγραφα, πηγές κ.λπ. βλ. α) Ιωάννης-Θεοφάνης Α. Παπαδημητρίου, *Αισώπεια και αισωπικά*, Αθήνα 1987, β) Μανόλης Παπαθωμόπουλος, *Ο βίος του Αισώπου, Η παραλλαγή W*, εκδ. Παπαδήμας, Αθήνα 1999 και γ) του ίδιου, *Πέντε δημώδεις μεταφράσεις του βίου του Αισώπου*, εκδ. Παπαδήμας, Αθήνα 1999.

8. «Η συναγωγή αύτη των Αισωπείων Μύθων, δεν είναι καθώς εκείναι αι εκ των της Βενετίας τυπογραφείων εις την Ελλάδα πεμπόμεναι, αλλ' είναι εκ των κόπων του σεβασμίου και ακοράστου γέροντος εκείνου, του την αναγέννησιν των φώτων εν τη Ελλάδι πνέοντος σοφού Κοραή, εστολισμένη μετά κριτικών σημειώσεων και επιδιορθώσεων. Κατά την κεφαλίδα της βίβλου κείται η εικών του Αισώπου, εκ του εν Ρώμη Αλβανικού αγροκηπίου· και μεταξύ της ιβ' και ιγ' σελίδος του Προλόγου κείται η του Αρχιλόχου. Ο Πρόλογος συγκροτείται εξ ξδ' σελίδων, εν ω πραγματεύεται ο εκδότης περί του Αισώπου, περί ετέρων Μυθογράφων χρονολογικώς, και περί των αναφερομένων εις τον Αίσωπον Μύθων· ο αριθμός αυτών φθάνει μέχρι των 426, εις σελίδας 278. Εντεύθεν άρχονται οι Παράλληλοι μύθοι, ους έλαβεν εκ της

ΜΥΘΩΝ ΑΙΣΩΠΕΙΩΝ

ΣΥΝΑΓΩΓΗ.

Φιλοτίμῳ δαπάνῃ τῶν ΑΔΕΛΦΩΝ ΖΩΣΙΜΑΔΩΝ, παιδείας ἕνεκα τῶν τὴν Ἑλλάδα φωνὴν διδασκομένων Ἑλλήνων.



ΕΝ ΠΑΡΙΣΙΟΙΣ,

ΕΚ ΤΗΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑΣ Ι. Μ. ΕΒΕΡΑΡΤΟΥ.

ΑΩΙ.

Στα Προλεγόμενά του πράγματι ο Κοραής θα φανερώσει ακόμα μία φορά τις εντυπωσιακές φιλολογικές και κριτικές του ικανότητες, γύρω τόσο από τη μορφή και το έργο του αρχαίου μυθοποιού, όσο και από το μύθο, ως ένα ιδιαίτερα σημαντικό λογοτεχνικό είδος της προφορικής παράδοσης.

Ο Κοραής, αφού πρώτα δώσει με γλαφυρό τρόπο πλήθος βιογραφικών στοιχείων για τον Αίσωπο (γέννηση, βίος, απελευθέρωσή του, ταξίδια, φήμη και τραγικό τέλος), θα θέσει σαφώς τα φιλολογικά ζητήματα των αισώπειων μύθων και ταυτόχρονα θα αναφερθεί στην ιστορία και την εξέλιξη του είδους αυτού: «Ότι μεν ο Αίσωπος ήτο μυθοποιός, πολλαί παλαιών μαρτυρίαι δεν αφίνουσι καμμίαν αμφιβολίαν περί τούτου. Ζητείται όμως περί αυτού, πρώτον, εάν έγραψε τους μύθους του, ή αν ηρκέσθη μόνον να τους διηγήται, οσάκις η χρεία το εκάλει· δεύτερον (αν τους έγραψεν), εάν οι σήμερον εις όλους γνωστοί μύθοι, ήναι αληθώς εκείνοι οι γραμμένοι από τον Αίσωπον· και τρίτον, εάν ήσαν άλλοι μυθοποιοί ή μυθογράφοι προ του Αισώπου.

» Πιθανόν είναι, ως το έκριναν και άλλοι, ότι ο Αίσωπος δεν έγραψε τίποτε. Η φύσις αυτή των μύθων ήτον ικανή να φυλάξη τους διά μόνης ζώσης φωνής διηγουμένους. Παντός άλλου είδους

Φλωρεντιακής εκδόσεως, περί ων εν σελίδι 85 του παρόντος Λ. Ερμού είπομεν. Από της 413 σελίδος άρχονται σημειώσεις τινες βραχείαι εις τινας των του Αισώπου μύθους. Από της 443, η παραβολή του κειμένου του Κοραή προς το του προτέρου εκδότου· και από της 459 οι Πίνακες των μύθων και των λέξεων. Προς το τέλος της βίβλου κείνται και έτεροι 36: Μύθοι γεγραμμένοι εις την κοινήν ημών γλώσσαν, τους οποίους έλαβεν από τινα φίλον του, ως αναφέρει ο αυτός εν τη νέ, σελίδι, του Προλόγου αυτού. Η συναγωγή αύτη είναι η εντελεστέρα προς το παρόν την οποίαν δικαίως δύναται τις να την ονομάση, Μύθων ανθολογίαν», *Ερμής ο Λόγιος*, περίοδος Α', 15 Μαΐου 1811, σ. 166.

σύνταγμα, εάν δεν γραφή, εύκολα αφανίζεται από τον μηδέ τα γραμμένα σεβόμενον χρόνον· αλλά μύθοι διαβαίνοντες από στόμα εις στόμα, και διερχόμενοι πολλάς γενεάς ανθρώπων, αν δεν φυλάξωσι τας αυτάς λέξεις του πρώτου συνθέτου, πιθανώτατον ότι φυλάττουσιν εις πολλά τας αυτάς εννοίας[9].

» Αλλά και αποδεδειγμένον αν ήτον, ότι έγραψε μύθους ο Αίσωπος, είναι αναμφίβολον, ότι οι σήμερον εις ημάς γνωστοί μύθοι δεν είναι πλέον οι γραμμένοι απ' εκείνον [...].

» Μυθοποιός, ή Μυθογράφος, ήγουν συγγραφεύς εξαιρέτως και κατ' επάγγελμα ασχολούμενος εις μύθων σύνθεσιν, προ του Αισώπου εις τους Έλληνας δεν είναι γνωστός κανείς· μύθοι όμως πιθανόν ότι ήσαν εις όλα τα έθνη [...]. Ονομάζονται και εις άλλα έθνη, όχι μόνον μύθοι, αλλά και κατ' επάγγελμα Μυθοποιοί και Μυθογράφοι [...]»[10].

Ακολούθως θα αναφερθεί στους ελληνικούς μύθους και τους πρώτους, μετά τον Αίσωπο, Έλληνες μυθοποιούς, τον Ησίοδο, τον Αρχίλοχο, τον Στησίχορο, τον Αλκαίο, τον Ηρόδοτο, τον Αριστοφάνη, αλλά και τον Σωκράτη, ο οποίος, «ευρισκόμενος εις την φυλακήν, ησχολήθη να βάλη εις μέτρα τινάς μύθους του Αισώπου». Θα αναφερθεί επίσης στους μαθητές του Σωκράτη, τον Ξενοφώντα και τον Πλάτωνα, ορισμένους μύθους του οποίου τους συμπεριέλαβε ο Κοραής στη συλλογή του για τρεις σοβαρούς παιδαγωγικούς λόγους: «δια να γυμνάζονται οι νέοι εις την κρίσιν του καλού», για να παραβάλλουν τη γλώσσα του Πλάτωνα με εκείνη των Βυζαντινών μυθογράφων και για «να μάθωσι το αξιολογώτερον απ' όλα τα μαθήματα, ότι η πολιτική συμβίω-

---

9. Για το σημαντικό αυτό θέμα, που επισημαίνει ο Κοραής βλ. τώρα Γεώργιος Α. Μέγας, «Οι αισώπειοι μύθοι και η προφορική παράδοσις», *Λαογραφία*, τόμ. 18 (1959), σσ. 469-489.

10. *Μύθων Αισωπείων συναγωγή*, ό.π., σσ. 27-30.

σις και κοινωνία να σταθή δεν είναι δυνατόν, αν δεν έχη βάσιν την δικαιοσύνην»[11].

Στη συνέχεια θα δώσει έναν μακρύ κατάλογο, ανά εκατονταετίες, μυθογράφων οι οποίοι έζησαν κατά τη μετά Χριστόν εποχή, επισημαίνοντας τα γλωσσικά και μετρικά μειονεκτήματά τους, καθώς και τις αδυναμίες τους από άποψη περιεχομένου. Και εδώ διακρίνεται η ευρυμάθεια του Κοραή, καθώς και η ικανότητά του να κάνει παρεκβατικές παρατηρήσεις, που τελικό στόχο έχουν να προτρέψουν στην αφύπνιση των πνευματικών δυνάμεων του Έθνους: «Ιδού και η δωδεκάτη εκατονταετηρίς, η πλέον ίσως άδοξος εις την Ελλάδα του χρόνου περίοδος. Φιλοσοφία δεν ηκούετο πλέον· η ελληνική φιλολογία, χωρίς τον λύχνον της φιλοσοφίας, δεν έξευρε πού περιπατεί, και η κοινή του γένους γλώσσα, στερημένη ως από δύο οφθαλμούς την φιλοσοφίαν και την φιλολογίαν, εκρημνίζετο από το κακόν εις το χειρότερον. Και επειδή, ως και άλλοτε το είπα, η φθορά της γλώσσης συνοδεύει την φθοράν των ηθών, το γένος εγυμνώνετο επιμάλλον και μάλλον από τας αρετάς του. Δύο μέσα θεραπείας ήσαν της φθοράς ταύτης· να ανακαλέση τις τα Λογικά και Ηθικά της φιλοσοφίας μαθήματα, και να αναζωπυρήση τον σβεσμένον εις τας ψυχάς έρωτα της αναγνώσεως και γνώσεως των ενδόξων ποιητών και συγγραφέων της Ελλάδος.

» Πράγμα σημειώσεως άξιον (και χρέος μου είναι να το φανερώσω εις απολογίαν του Κλήρου των Γραικών, τόσον προθυμότερον, όσον αυτόν μάλιστα κατηγορούσιν οι εχθροί ως αίτιον της απαιδευσίας του γένους)· εις την σκοτεινήν ταύτην εκατονταετηρίδα δύο σεβάσμιοι Αρχιερείς επεχείρησαν την θεραπείαν της κοινής αρρωστίας ταύτης. Ότι τούτον είχαν σκοπόν φαίνεται αναμφιβόλως από τα οποία μετεχειρίσθησαν μέσα. Αιωνία σου η

11. *Μύθων Αισωπείων συναγωγή*, ό.π., σ. 35.



Χελώνη και αετός.

μνήμη και δόξα, Μητροπολίτα της Νικαίας, Ευστράτιε! Αιωνία σου η μνήμη και δόξα, Μητροπολίτα της Θεσσαλονίκης, Ευστάθιε! Ο Νικαίας εις τους πρώτους της αθλίας ταύτης εκατονταετηρίδος χρόνους υπεμνημάτιζε τα Λογικά και τα Ηθικά του πρώτου φιλοσόφου της Ελλάδος Αριστοτέλους συγγράμματα. Προς τα τέλη της αυτής ο Θεσσαλονίκης εσχολίαζε τον πρώτον της Ελλάδος ποιητήν Όμηρον. Αλλ' η γαγγραίνωσις της πληγής του γένους εματαίωσε τους κόπους, χωρίς να αμαυρώση την δόξαν, των αειμνήστων τούτων Αρχιερέων. Από τον Αριστοτέλην και τον Όμηρον επροτιμάτο η ανάγνωσις των μυθιστοριών του Πτωχοπροδρόμου, του Ευμαθίου, του Ευγενειανού, και άλλων ατυχεστέρων της αυτής εκατονταετηρίδος συγγραμμάτων, τόσον επιτηδειοτέρων να εμποδίζωσι την θεραπείαν του έθνους, όσον ήτον η ανάγνωσις αυτών κοινοτέρα»[12].

Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα είναι η κριτική, που ασκεί στους μύθους των μυθογράφων των Μέσων Χρόνων, ορισμένοι από τους οποίους ήταν μοναχοί: «Των περισσοτέρων ανωνύμων μύθων τούτων, αι λέξεις, αι φράσεις, η σύνθεσις, έπειτα των εννοιών η συζυγία, και μιας μετά την άλλην η διαδοχή και γένεσις, των επιμυθίων η αναρμοστία, και των χριστιανικών με τα ελληνικά η τερατώδης συμπλοκή, εις ολίγα λόγια, το λεκτικόν και το πραγματικόν, μας διδάσκουν αρκετά, ότι είναι συνθέμενοι από διαφόρους μυθογράφους της εννάτης και των εξής μέχρι της τεσσαρεσκαιδεκάτης εκατονταετηρίδος, εκ των οποίων πολλοί ήσαν του μοναχικού τάγματος.

» Δεν ήτο βέβαια κακοσχολία να καταγίνωνται εις μύθων σύνθεσιν και οι οσιώτατοι Μοναχοί, επειδή του μύθου τέλος είναι των ηθών η διόρθωσις. Το κακόν ήτο ότι πριν μάθωσι να συλλογίζωνται, επεχείρησαν να γένωσι μυθογράφοι. Άλλος από τού-

12. *Μύθων Αισωπείων συναγωγή*, ό.π., σσ. 51-53.

τους κάμνει επιμύθιον και πόρισμα του μύθου του, ότι πρέπει όλοι, όσοι ζώμεν επί της γης, να ενδυθώμεν το μοναχικόν σχήμα, αν θέλωμεν να σωθώμεν. Άλλος εξεναντίας μας παραστένει, με της ιεράς γραφής μαρτυρίαν, την πολυγαμίαν, ή αληθέστερον την κτηνώδη πολυμιξίαν, ως αμοιβήν διδομένην από τον Θεόν εις τους ταπεινόφρονας»[13].

Ανάλογα αυστηρή θα είναι και η ειδικότερη φιλολογική κριτική (αναφέρεται και σε μια έκδοση 423 μύθων, που τυπώθηκε στη Φλωρεντία, το 1809): «Εκ των Φλωρεντινών μύθων βλέπει ο αναγνώστης ότι πολλοί είναι διά στίχων δωδεκασυλλάβων, αλλά πολλάκις αμέτρων και αρρύθμων· τούτους ο Φλωρεντινός εκδότης κατέγραψεν όλους κατ' ακολουθίαν, ως να ήσαν εις πεζού λόγου σχήμα συνθεμένοι. Εις πολλά μέρη της βαρβάρου στιχουργίας ταύτης φαίνεται, ότι οι διασκευασταί μυθογράφοι τους έλαβαν, καθώς ο Ιγνάτιος, από τον Βάβριον, και εκ καλών τους έκαμαν κακούς, ως εκείνος, τούτο μόνον διαφέροντες απ' εκείνον, ότι δεν εδέσμευσαν μήτε την γλώσσαν μήτε τον κάλαμον αυτών με τας αλυσίδας της τετραστιχίας [...].

» Των μύθων τούτων και της Φλωρεντινής, και του Ροχεφόρτου της εκδόσεως, αν εξαιρέσης πολλά ολίγους τινάς, η φράσις δεν διαφέρει τίποτε από την φράσιν των λοιπών γνωστών μύθων. Σολοικισμοί, βαρβαρισμοί, ακυρολεξίαι, μίξις άκριτος των αμίκτων, και των ασυγκλώστων σύγκλωσις, τοιαύτα είναι επί το πλείστον τα χαρακτηριστικά σημεία των ανωνύμων τούτων μυθογράφων. Μ' όλα ταύτα μεγάλην ωφέλειαν ηθέλαμεν ωφεληθήν εξ αυτών, εάν ήτο καν γνωστός ο χρόνος εις τον οποίον έγραψε καθείς· επειδή τοιαύτη γνώσις ήθελε μας διδάξει την πρόοδον από το κακόν εις το χειρότερον και διωρισμένως τας εποχάς, εις πάσαν μίαν των οποίων συνέβη νέα εις τας λέξεις

13. *Μύθων Αισωπείων συναγωγή*, ό.π., σ. 62.

και φράσεις της γλώσσης αλλοίωσις. Αλλά μηδέ περί τούτου βέβαιον τίποτε δεν έχομεν. Τούτο μόνον εικάζεται πιθανώς ότι οι περισσότεροι μύθοι εγράφησαν, ως είπα, από την εννάτην έως την τεσσαρεσκαιδεκάτην εκατονταετηρίδα»[14].

Ύστερα λοιπόν από την οξεία κριτική που ασκεί ο Κοραής στους μυθογράφους που προηγήθηκαν, έρχεται να εξηγήσει ο ίδιος *τον σκοπό* της δικής του έκδοσης μύθων σωζόμενων όχι στο πρωτότυπό τους, αλλά σε μεταγενέστερες, και όχι πάντοτε ορθές, γλωσσικές αποδόσεις. Στο σημείο αυτό έχουμε την ιδιαίτερα σημαντική αιτιολόγηση, από τον ίδιο τον Κοραή, των σκοπών της έκδοσης των μύθων του Αισώπου, που συνιστά ένα ιδιαίτερα σημαντικό και σύνθετο παιδαγωγικό έργο. Με αμεσότητα διατυπώνει ο ίδιος το ερώτημα περί του σκοπού της έκδοσης, σαν να τον ρωτούσαν οι αναγνώστες του: «Φυσικά από ταύτην μου την κρίσιν και κατάκρισιν κινούμενος θέλει με ειπείν ο αναγνώστης, "Διά τι λοιπόν έλαβες τον κόπον να μας εκδώσης τοιούτους μυθογράφους";»[15].

Ο Κοραής θα διατυπώσει τέσσερις τουλάχιστον λόγους για την πραγματοποίηση αυτής της έκδοσης.

α) Θεώρησε σκόπιμη την έκδοση επειδή μετά τη συγκριτική μελέτη των μύθων, που έσωζαν στα έργα τους ο Πλάτωνας, ο Αριστοτέλης, ο Πλούταρχος και άλλοι μεταγενέστεροι συγγραφείς, έγινε σαφές ότι οι μύθοι αυτοί διατηρούσαν πράγματι την υπόθεση που έπλασε αρχικά ο Αίσωπος, διατυπωμένη όμως με τον ιδιαίτερο τρόπο συγγραφής του καθενός αρχαίου συγγραφέα. Για τον λόγο αυτόν ο Κοραής θεωρεί τους μύθους του Αισώπου *ως μέρος της ελληνικής φιλολογίας*: «[...] ότι πρώτον μεν από τους ολίγους μύθους, όσους εμνημόνευσαν ο Πλάτων, ο Αριστο-

14. *Μύθων Αισωπείων συναγωγή*, ό.π., σσ. 68-69.
15. *Μύθων Αισωπείων συναγωγή*, ό.π., σ. 69.



Τζίτζιρας και μύρμηγκες.

τέλης, ο Πλούταρχος, και οι τούτων σύγχρονοι ή μικρόν μεταγενέστεροι συγγραφείς, με όνομα του Αισώπου, συμπεραίνεται ότι και των λοιπών (των περισσοτέρων τουλάχιστον) η υπόθεσις είναι τοιαύτη, οποία αληθώς επλάσθη απ' αυτόν τον Αίσωπον και εδιαδόθη κατά παράδοσιν ζώσης φωνής εις τους μετέπειτα, αν και αλλοιωμένη με προσθέσεις ή αφαιρέσεις, και εκφρασμένη εις χαρακτήρα λόγου πολλά διάφορον αφ' ότι ήθελε την εκφράσειν ο Αίσωπος, εάν έγραφε τους μύθους του. Διά τούτο λοιπόν έπρεπε να εκδοθώσιν ως μέρος της Ελληνικής φιλολογίας»[16].

β) Θέλησε ο Κοραής να εκδώσει τους αισώπειους μύθους, κινούμενος από πνεύμα υπερηφάνειας, γιατί αυτοί αποτέλεσαν αληθινές πηγές έμπνευσης μεγάλων Ευρωπαίων συγγραφέων· από αυτούς εμπνεύστηκαν ο Ρωμαίος συγγραφέας Φαίδρος, ο διάσημος Γάλλος μυθογράφος Λαφονταίν και άλλοι μεταγενέστεροι μυθογράφοι «των λοιπών της φωτισμένης Ευρώπης εθνών»[17].

γ) Με την έκδοση αυτή ο Κοραής θέλησε να βοηθήσει τους

16. *Μύθων Αισωπείων συναγωγή*, ό.π., σ. 69.

17, *Μύθων Αισωπείων συναγωγή*, ό.π., σ. 70.

Την προγονική δόξα των Ελλήνων και τη σημασία των έργων τους για τα έθνη της Ευρώπης θα τονίζει και θα επαναλαμβάνει ο Κοραής σε κάθε ευκαιρία που θα του δίνεται. Όπως π.χ. συμβαίνει, οκτώ χρόνια πριν, το 1802, όταν γράφει τα Προλεγόμενα στο έργο του Καίσαρος Βεκκαρία, *Περί αδικημάτων και ποινών*, όπου θα βρει την ευκαιρία να απευθυνθεί «προς τους νέους του Ελληνικού γένους», και θα επιζητήσει να διεγείρει τον πατριωτισμό τους: «[...] να διεγείρω τους νέους του Ελληνικού γένους εις ζήλον της προγονικής αυτών δόξης, βλέποντας, ότι των επιστημών, όσαι φωτίζουν σήμερον την Ευρώπην, τα πρώτα σπέρματα και στοιχεία εγεννήθησαν εις την πατρίδα των, και σώζονται εις τα βιβλία των Ελληνικών συγγραφέων. Είναι καταισχύνη μας, ενώ οι ξένοι τα φυτεύουν, τα καλλιεργούν, τα αυξάνουν εις μεγάλα δένδρα, και τρέφονται με τους καρπούς των, ημείς μηδέ να εξεύρωμεν, ότι αυτά είναι προγονική ημών κληρονομία» (σσ. 39-40) Και σε

νέους σπουδαστές ν' ανακαλύψουν τη «σύγκρισιν», τη συγκριτική μέθοδο μελέτης της γλώσσας, με την παράθεση των διάφορων εξελικτικών ιστορικών μορφών της, δηλαδή την αρχαία, τη βυζαντινή και τη νεότερη, ώστε να διαπιστώσουν το φαινόμενο της παρακμής, της φθοράς και οπωσδήποτε της εξέλιξης της μορφής της γλώσσας μέσα στους αιώνες, συνακόλουθο, όπως πίστευε, της φθοράς των κοινωνικών ηθών, να γυμναστούν «εις την κρίσιν του καλού» και προπαντός να συνειδητοποιήσουν την ανάγκη για απαλλαγή από την απαιδευσία[18].

δ) Ο Κοραής τέλος έκρινε «πρέπον» και «εις τους νέους ωφέλιμον» να εκδώσει τους μύθους, ακόμα και αν πολλοί απ' αυτούς

άλλο σημείο στο ίδιο έργο: «Περιστρέψατε τους οφθαλμούς, ω νέοι, εις όλα τα μέρη, και ίδετε αν κανέν από τα σημερινά Έθνη έχη προπάτορας τοιούτους, οποίους ημείς, παραδείγματα αρετής και σοφίας ενωμένα τόσα, όσα αναγινώσκομεν εις τα συγγράμματα των προγόνων μας. Συλλογίσθητε, αν ήναι τίμιον και καλόν να καυχώμεθα εις ταύτας τας πατραγαθίας, χωρίς να δείξωμεν και ημείς ιδίας ανδραγαθίας· να υποφέρωμεν ονειδιζόμενοι από τα άλλα Έθνη, ως ανάξιοι της προγονικής ημών ευγενείας και δόξης, ως έθνος ηλίθιον, ως ανωφελές βάρος της γης.[...]» (σσ. 46-47): Βεκκαρίου, *Περί αδικημάτων και ποινών*, μεταφρασμένον από την ιταλικήν γλώσσαν, [...] εν Παρισίοις, εκ της τυπογραφίας Φιρμίνου Διδότου, πατρός και υιών [πρώτη έκδοση 1802, δεύτερη έκδοση 1823], (στην έκδοση: Αδαμάντιου Κοραή, *Προλεγόμενα στους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς*, τόμος Δ', εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1995).

18. «Έπρεπε προσέτι να τους εκδώσω με τα μικρά ταύτα προλεγόμενα και με τας ολίγας σημειώσεις, διά να ελευθερώσω και τους διδασκάλους και τους μαθητάς της ελληνικής παιδείας και γλώσσης από την αθλίαν έκδοσιν της Βενετίας. Όταν λέγω Διδασκάλους, εννοώ τους φρονίμους διδασκάλους. Και φρονίμους ονομάζω και νομίζω, όσοι είναι πληροφορημένοι, ότι της Ελληνικής γλώσσης η παράδοσις σκοπόν έχει προηγούμενον τα πράγματα, και δεν καταγίνεται εις τας λέξεις πλην τόσον μόνον όσον συμβάλλουσιν εις την κρίσιν των πραγμάτων· ότι έργον του παραδίδοντος διδασκάλου είναι να εμ-

περιείχαν «ασχημίες», τόσο στο περιεχόμενο, όσο και στη γλώσσα, επειδή πίστευε πως ήταν δυνατόν με την παραβολή τους πλάι στα έργα του Πλάτωνα, του Ξενοφώντα, του Αριστοτέλη κ.ά., να συνειδητοποιηθεί η φθορά των κοινωνικών ηθών, να γυμναστούν οι νέοι «εις την κρίσιν του καλού» και να συνειδητοποιήσουν την ανάγκη να αγωνιστούν για να απαλλαγούν από την απαιδευσία και να αναστήσουν το «ταλαίπωρον ημών γένος»: «Πρέπον έκρινα, τελευταίον, και εις τους νέους ωφέλιμον, να εκδώσω τους σωζομένους όλους μύθους μ' όλας των περισσοτέρων και του πραγματικού και του λεκτικού τας ασχημίας, διά να μάθωσι, παραβάλλοντες αυτούς μάλιστα με τους από τον Πλάτωνα, Ξενοφώντα, Αριστοτέλην και τους τοιούτους, γραμμένους ολίγους μύθους, από πόσην λαμπρότητα εις πόσον σκότος κατεβυθίσθη το ταλαίπωρον ημών γένος, και πόσους κόπους χρεωστούν να κοπιάσωσιν, εάν αγαπώσι να ανασύρωσιν από τον βυθόν της απαιδευσίας την Ελλάδα»[19].

βάση σύνωρα εις τας κεφαλάς των νέων το μέγα της κρίσεως μάθημα· ότι τούτο άλλως να κατορθώση δεν είναι δυνατόν, πλην όταν τους διδάσκη τον χρόνον, πότε, και τον τρόπον, πώς επαράστησεν ο συγγραφεύς ή ποιητής το πράγμα, την σύγκρισιν με άλλους συγγραφείς ή ποιητάς ταυτογράφους, την εποχήν της ευρέσεως, της προκοπής και της παρακμής του είδους της γραφής· όταν (παραδείγματος χάριν), εάν παραδίδη ποιητήν, εκθέτη του είδους της ποιήσεως (εποποιΐας, φερ' ειπείν, τραγωδίας, κωμωδίας και των λοιπών) την αρχήν, την πρόοδον και την τελευτήν, εάν ρήτορα, την ιστορίαν της τέχνης του λέγειν, τους ευδοκιμήσαντας εις την τέχνην, και τους αφανίσαντας αυτήν, εάν ιστορικόν, τις πρώτος, τις μέσος, τις τελευταίος έγραψεν ιστορίαν, και την σύγκρισιν αυτών, εάν απλώς περί γλώσσης, την ακμήν, την κατά διαφόρους χρόνους αλλοίωσιν, την εκβαρβάρωσιν, και τέλος την εις νέαν άλλην γλώσσαν μετάβασιν αυτής». *Μύθων Αισωπείων συναγωγή*, ό.π., σσ. 70-71.

19. *Μύθων Αισωπείων συναγωγή*, ό.π., σ. 71.



Λαφόπουλο.

Παρά τη ρητή δήλωση του Κοραή πως εξέδωσε τους αισώπειους μύθους «μ' όλας των περισσοτέρων και του πραγματικού και του λεκτικού τας ασχημίας», ο ίδιος, αμέσως στη συνέχεια, μας πληροφορεί πως «από τας ασχημίας ταύτας εδιόρθωσα πολλάς, και περισσοτέρας ίσως αφ' ότι έπρεπεν». Και εξηγεί το λόγο της τέτοιας επέμβασής του: «[...] η διόρθωσις των τοιούτων δεν ομοιάζει την διόρθωσιν των δοκίμων συγγραφέων. Εις εκείνους, δια να διακρίνη τις την γνησίαν από την νόθον γραφήν, αρκεί να εξεύρη τους κανόνας του Ελληνισμού. Αλλ' εις μυθογράφους τοιαύτης χρόνου περιόδου, εις την οποίαν και συγγραφείς και αντιγραφείς ήσαν ομοίως σκεπασμένοι με το πολλά παχύ της αφιλοσοφίας σκότος, είναι δύσκολος, και πολλάκις αδύνατος, η διάκρισις των παροραμάτων του βαρβάρου αντιγραφέως από του βαρβαρωτέρου ίσως συγγραφέως τα σφάλματα»[20].

Οι μύθοι του Κοραή

Ο Κοραής γνώριζε πως ο μύθος διαθέτει από τη φύση του παιδευτικό χαρακτήρα και προορισμό και αποτελεί δραστικό μέσο επενέργειας στα ήθη και τη συμπεριφορά των ανθρώπων: «Ο μύθος είναι πλάσμα λόγων, ή πράξεων ανθρωπίνων αναφερομένων εις άλογα ζώα, του οποίου σκοπός είναι των ανθρώπων της διαγωγής η διόρθωσις»[21]. Προσδιόριζε μάλιστα και τον τρόπο, με τον οποίο επιτυγχανόταν αυτή η «διόρθωσις» των ηθών, όταν αναφερόταν στην ευχαρίστηση που προσέφεραν οι μύθοι στους ακροατές ή τους αναγνώστες τους, «την εξ αυτών προξενουμένην ηδονήν, και την ελπιζομένην ηθικήν ωφέλειαν»[22].

---

20. *Μύθων Αισωπείων συναγωγή*, ό.π., σ. 71.
21. *Μύθων Αισωπείων συναγωγή*, ό.π., σ. 74.
22. *Μύθων Αισωπείων συναγωγή*, ό.π., σ. 76.

Αποφάσισε λοιπόν να εκδώσει «εις ωφέλειαν των παιδαρίων», μαζί με τους μύθους του Αισώπου, ως επίμετρο, και ορισμένους (36 συνολικά) πρωτότυπους μύθους, με τίτλο *Μύθοι του Ζ. Λ.*[23], τους οποίους έγραψε ο ίδιος, κατά τον τρόπο και τον τύπο των Αισώπειων μύθων. Στα Προλεγόμενά του αποδίδει την πατρότητά τους σε «φίλον», ο οποίος «με πολλάς δεήσεις, και με συνθήκην να μη τον ονομάσω, μόλις επείσθη να με συγχωρήση να διαλέξω εξ αυτών ολίγους τινάς·», τους οποίους, σε κάθε περίπτωση, έθετε στην κρίση των αναγνωστών του: «Έμεινε πλέον να λαλήσω και περί των εις το τέλος της εκδόσεως προστεθέντων ολίγων μύθων γραμμένων εις την κοινήν ημών γλώσσαν. Αυτοί ήσαν εκατόν πεντήκοντα τον αριθμόν, συνθέμενοι από φίλον. Με πολλάς δεήσεις, και με συνθήκην να μη τον ονομάσω, μόλις επείσθη να με συγχωρήση να διαλέξω εξ αυτών ολίγους τινάς· περί της αρετής των οποίων καμμίαν κρίσιν κατά το παρόν δεν κάμνω, ή μάλλον ειπείν, αφίνω κατά πάντα ελευθέραν εις τους αναγνώστας την κρίσιν»[24].

Δεν παρέλειπε ωστόσο να σημειώσει και τη σημασία που είχε αυτή η συγγραφή του, για την ανύπαρκτη έως τότε φιλολογία μας: «Αν ήναι καλοί, έγινε και εις ημάς αρχή συγγραφής ιδίας, επειδή έως τώρα δεν είχαμεν πλην μεταφράσεις συγγραμμάτων ξένων. Εάν εξεναντίας δεν έχωσι του μύθου τας αρετάς, έγινε καν δοκιμή, όχι άκαρπος, επειδή μέλλει να παρακινήση άλλους εις μίμησιν»[25].

Συγχρόνως διέκρινε τη συμβολή του, με τη συγγραφή του αυτή, στο «φωτισμό» του έθνους και προσδοκούσε να έχει και

23. Για τα αρχικά αυτά, που αποτελούν κρυπτογράφημα, βλ. παρακάτω και την σημ. 33.

24. *Μύθων Αισωπείων συναγωγή*, ό.π., σ. 73.

25. *Μύθων Αισωπείων συναγωγή*, ό.π., σ. 73.

συνέχεια από άλλους συγγραφείς: «Εις τας αρχάς του φωτισμού των εθνών όλα είναι δύσκολα· και τα καλά και τέλεια δεν γεννώνται πλήν μετά πολλούς κόπους, μετά πολλάς δοκιμάς, και το λυπηρότερον μετά πολλάς αποτυχίας. Αλλ' όμως αι αποτυχίαι δεν πρέπει να μας ψυχραίνωσι και να μας απελπίζωσιν εις την απόκτησιν των καλών· εκ των οποίων τίποτέ που δεν ήθελε γεννηθήν, εάν, διότι το απέτυχε τις πρώτος πρώτον, δεν εδοκίμαζε και δεύτερον και τρίτον να το κατορθώση, ή εάν η αποτυχία του πρώτου εμπόδιζεν άλλον να το δοκιμάση»[26].

Έχει ενδιαφέρον ωστόσο να δειχθεί αν και πώς ο Κοραής, ένας κατεξοχήν ορθολογιστής διδάσκαλος, που τηρεί κριτική στάση απέναντι στους μύθους γενικά, αποδεχόταν την ύπαρξη του ψεύδους, ενός βασικού συστατικού των μύθων, και πώς το μεταχειρίστηκε τελικά, ιδιαίτερα στους μύθους εκείνους που έγραψε ο ίδιος.

Ο Κοραής πραγματοποιεί μια σαφή διάκριση της χρήσης του ψεύδους, ονομάζοντάς το «επονείδιστον τέχνην», όταν χρησιμοποιείται στις διάφορες περιστάσεις του κοινωνικού βίου, αλλά και διακρίνοντάς το ως απαραίτητο συστατικό και αρετή ειδικά των μύθων: «Και επειδή είναι αναγκαίον εις την σύστασιν του μύθου το ψεύδος, ο ορθός λόγος διδάσκει, ότι η εις άλλας του βίου περιστάσεις επονείδιστος τέχνη του να κάμνη τις το ψεύδος τόσον πιθανόν, ώστε να ομοιάζη την αλήθειαν, "Ίσκε ψεύδεα πολλά λέγων, ετύμοισιν ομοία"(*Οδύσσ.* Τ, 203), εις τον μύθον είναι αρετή. Διά τούτο λοιπόν, ότι αναγκάζεσαι να υποθέτης ενεργούντα και λαλούντα, ως οι άνθρωποι, τα άλογα ζώα, όσα άλλα συντρέχουν εις την κατασκευήν του μύθου πρέπει να ήναι τοιαύτα, οποία να κάμνωσι πιθανόν το πρώτον απαραίτητον

26. *Μύθων Αισωπείων συναγωγή*, ό.π., σσ. 73-74.

ψεύδος, ήγουν να ήναι αληθή, ή καν να μην εναντιούνται προφανέστατα την αλήθειαν. Το πιθανόν τούτο γεννάται»[27].

Αλλά και σ' αυτή την περίπτωση, όταν μάλιστα έχει ασχοληθεί και ο ίδιος με τη σύνθεση μύθων, θέτει ορισμένες αρχές, που θα τηρήσει απαρέγκλιτα: οι χαρακτήρες των ζώων να προέρχονται «από την αληθή παράστασιν της φύσεως», να αποφεύγονται τα υπερβολικά, τα απίθανα ψεύδη, οι ανακρίβειες, οι αισχρολογίες, η έξαψη της νοσηρής περιέργειας, να υπάρχει ένα μέτρο ακόμα και στα απαραίτητα ψεύδη. Στους όρους αυτούς προσέθετε και τη συντομία: «Πρώτον από την αληθή παράστασιν της φύσεως και των ηθών εκάστου ζώου, καθόσον είναι γνωστά και η φύσις και τα ήθη του από την φυσικήν ιστορίαν. Ούτω παραδείγματος χάριν, η Αλώπηξ σου πρέπει να ήναι πανούργος, ο Όνος ηλίθιος, ο Σκύλος πιστός, ο Ίππος υπερήφανος, ο Πίθηκος βωμολόχος· διά την αυτήν αιτίαν δεν πρέπει να λέγης ότι ο Ασπάλαξ είναι ζώον τυφλόν, μηδ' ότι ο Κάστωρ κόπτει τα γεννητικά του μόρια, διά να ελευθερωθή από τους κυνηγούς. Ταύτα και τα τοιαύτα συγχωρημένα εις τινάς των παλαιών μυθογράφων, διά την όχι ακόμη ακριβωθείσαν, ή εις όλους διαδοθείσαν, της φυσικής ιστορίας γνώσιν, την σήμερον είναι ασυγχώρητα. Αρκετόν είναι το πολλά μεγάλον ψεύδος του υποθέτοντος ότι λαλούσι τα άλογα ζώα· δεν είναι χρεία να το μεγαλύνη περισσότερον, μεταβάλλων την λοιπήν αυτών φύσιν, ή τα οποία έδωκεν ήθη και έθη η φύσις εις αυτά. Γεννάται δεύτερον το πιθανόν από την συντομίαν του μύθου. Ψεύδεσαι βέβαια λέγων ότι λαλούν και ενεργούν, ως οι άνθρωποι, τα άλογα ζώα· ψεύδεσαι όμως, αναγκαίως, επειδή χωρίς τούτο Μύθον να κάμης δεν είναι δυνατόν. Αλλά τις η χρεία να αυξάνης το ψεύδος μακρύνων υπέρμετρα τους λόγους και τας πράξεις αυτών; [...] Από την παραγγελλο-

27. *Μύθων Αισωπείων συναγωγή*, ό.π., σσ. 74-75.

μένην συντομίαν ταύτην φαίνεται και ποίος πρέπει να ήναι ο χαρακτήρ του λόγου των μύθων. Απλούς δηλαδή, ανεπιτήδευτος, και γυμνός από περιεργίας ρητορικάς· όχι μόνον διά το ασυμβίβαστον της συντομίας με τοιαύτας περιεργίας, αλλά και διότι είναι γελοίον, το άπιστον της λαλιάς των αλόγων ζώων, να το κάμνης απιστότερον μεταβάλλων αυτήν εις ρητορικήν διάλεξιν, ή το χειρότερον εις σοφιστικήν απεραντολογίαν»[28].

Ο Εμμ. Φραγκίσκος αποδίδει στον Κοραή μία επιπλέον σκοπιμότητα, όταν συσχετίζει το μυθογραφικό έργο του με τις ψυχολογικές και κοινωνικές συνθήκες της υποδούλωσης του γένους, υποστηρίζοντας ότι ο Κοραής συμπλήρωσε συνειδητά την έκδοσή του, γνωρίζοντας την παρηγορητική σημασία των μύθων για την κατάσταση όπου βρισκόταν το γένος του: «Ξέροντας τη δύναμη της αλληγορίας και της ανεκδοτολογικής αφήγησης σ' ένα λαό που βίωνε τον διηγηματικό λόγο ως παραμυθία των ιστορικών του παθημάτων και περιπετειών και των καθημερινών καταστάσεων της υπόδουλης ύπαρξής του, ο Κοραής συμπλήρω-

---

28. *Μύθων Αισωπείων συναγωγή*, ό.π., σσ. 75-77.

Ο Κοραής επανέρχεται στην ανάγκη της συντομίας του μύθου, την οποία θεωρεί όχι μόνο ως μέτρο οικονομίας του μύθου, αλλά και ως απαράβατο λειτουργικό στοιχείο. Συναφώς προσδιορίζεται η μορφή, το περιεχόμενο και η δραστική λειτουργία του επιμυθίου, το οποίο ολοκληρώνει το μύθο: «Και απλούς ή σύντομος ο μύθος να ήναι δεν εμπορεί, εάν δεν παραστένη μίαν μόνην πράξιν ή βουλήν και όχι πολλάς· επειδή και ένα σκοπόν έχει εις έκαστος μύθος εν αμάρτημα να διορθώση, ή να εμποδίση. Η ενότης αύτη είναι τόσον αναγκαία εις τον μύθον, όσον και εις την Τραγωδίαν και εις την Κωμωδίαν διότι και αυτός ο διάλογος του μύθου είναι τρόπον τινά δραματικός. Από την απλότητα και συντομίαν ταύτην κρεμάται, και του επιμυθίου η αρετή. Τούτο πρέπει να ήναι κατάλληλον με τον μύθον, ήγουν τοιούτον, οποίον εύκολα πας ένας να το συλλογίζεται, ευθύς απού ακούση τον μύθον». *Μύθων Αισωπείων συναγωγή*, ό.π., σ. 77.

σε τη συναγωγή των Αισώπειων μύθων [...] μ' ένα παράρτημα δικής του επινόησης μύθων σε νεοελληνική γλώσσα»[29].

Ο Φραγκίσκος τονίζει τη σκοπιμότητα αυτή της συγγραφής των κοραϊκών μύθων, στους οποίους υπάρχει ένας *εμπρόθετος διδακτισμός*, πέραν από τα όρια των φιλολογικών του γυμνασμάτων: «Οι μύθοι λοιπόν αυτοί δεν συντέθηκαν μόνο ως δοκιμή συγγραφής μερικών πρωτότυπων ιστορημάτων ή ως υποδείγματα εφαρμογής των κανόνων του είδους, όπως τους εκθέτει ο Κοραής, αλλά προπαντός για να παραπέμψουν σε κάποια φαινόμενα ανθρώπινων στάσεων και νοοτροπιών, τόσο πιο επικίνδυνα όσο εκτρέφονταν από τις συνθήκες δουλείας του γένους και όσο δεν θ' αντιστέκονταν σ' αυτά οι συνειδήσεις των νέων»[30].

Τις προθέσεις του αυτές ο Κοραής φροντίζει, όσο του ήταν δυνατό, να μη τις κάνει ενοχλητικά προφανείς. Προτάσσει μάλιστα στους μύθους του ένα μικρό εισαγωγικό κείμενο, το οποίο επιτείνει και ενισχύει τη μυθική ατμόσφαιρα, αναφερόμενος π.χ. σ' έναν φανταστικό καιρό που τα ζώα είχαν λογικό και μιλούσαν, ή πάλι, προσπαθώντας να πείσει για την αλήθεια των μύθων, προσελκύοντας έτσι το ενδιαφέρον των αναγνωστών του: «Ήτο καιρός, ότε τα ονομαζόμενα από τους λογικούς ημάς άλογα ζώα, εσυλλογίζοντο και ελάλουν, ως ημείς, και καμμίαν φοράν φρονιμώτερα παρ' ημάς. Αλλ', επειδή κακώς εμεταχειρίσθησαν το λογικόν, ο Ζευς, οργισθείς, των επήρε πρώτον τον νουν, έπειτα τα εστέρησε και τον προφορικόν λόγον· το οποίον ίσως πάθωμεν και ημείς, εάν δεν μάθωμεν να συλλογιζώμεθα και να λαλώμεν αφ' ότι συνειθίζομεν φρονιμώτερα. Τον καιρόν λοιπόν της λογικότητος των αλόγων ζώων, άνθρωπός τις, ονομα-

29. Εμμανουήλ Ν. Φραγκίσκος, «Προλογικό Σημείωμα», ό.π., σ. xv.

30. Εμμανουήλ Ν. Φραγκίσκος, «Προλογικό Σημείωμα», ό.π., σσ. xv-xvi.

ζόμενος Αίσωπος, περιεργαζόμενος τους λόγους και τας πράξεις αυτών, εσυνάθροισε πολλάς ιστορίας, τας οποίας σήμερον, μη βλέποντες πλέον εις εκείνην την κατάστασιν τα ζώα, νομίζομεν και ονομάζομεν Μύθους»[31].

Πάντως δεν του είναι και πολύ εύκολο να αποκρύψει τις παιδαγωγικές προθέσεις του, δηλώνοντας ότι γράφει τους μύθους του με τα χαρακτηριστικά παιδαγωγικά επιμύθια «εις ωφέλειαν των παιδαρίων»: «Τοιούτους μύθους ηθέλησα κ' εγώ να συνθέσω τινάς, εις ωφέλειαν των παιδαρίων, εκείνων μάλιστα, όσα, διά κακήν τύχην, συναναστρέφονται με μεγάλους την ηλικίαν άνδρας, μηδέ τόσην γνώσιν έχοντας, όσην έχουσι του Αισώπου τα ζώα»[32].

Υπογράφει το μικρό αυτό εισαγωγικό κείμενο ως κάποιος φίλος, που ονομάζεται «Ζ. Λ.». Πρόκειται για αρχικά κρυπτογραφήματος, τα οποία, κατά τον Εμμ. Φραγκίσκο, σημαίνουν «Ζώον Λογικόν»[33]. Το κρυπτογράφημα αυτό φαίνεται πως άρεσε στον Κοραή, ώστε να το χρησιμοποιήσει και σε άλλα, μεταγενέστερα Προλεγόμενα[34].

31. *Μύθων Αισωπείων συναγωγή*, ό.π., σ. 81.

32. *Μύθων Αισωπείων συναγωγή*, ό.π., σ. 81.

33. Εμμανουήλ Ν. Φραγκίσκος, «Προλογικό Σημείωμα», ό.π., σ. xv.

34. Οι τίτλοι των μύθων του Κοραή είναι οι εξής:1. Ίππος και γάδαρος, 2. Σκύλοι αδελφοί, 3. Ποντικών συμβούλιον, 4. Αλώπηξ και αηδών, 5. Λέων και γάδαρος, 6. Ποντικός πλεονέκτης, 7. Αράχνη και μυία, 8. Αιγίδια και πρόβατα, 9. Λύκος και πρόβατον, 10. Αλώπηξ και λύκος, 11. Λύκος γέρων, 12. Έλαφος και σκύλος, 13. Ασπάλαξ, 14.Ύαινα και λέων, 15.Τίγρις και λέων, 16. Ελέφας και σκύλος, 17.Ελέφας και χοίρος, 18. Μυία και μέλισσα, 19. Πίθηκος και σκύλος, 20. Βοσκού παιδάριον, 21. Το δισσάκιον του Αισώπου, 22. Χρεωφειλέτης και δανειστής, 23. Οικοκύριος και κλέπτης, 24. Ήλιος και σελήνη, 25. Μέθυσος πατήρ και υιός, 26. Γυνή φίλανδρος, 27. Νέος άσωτος, 28. Δούλος κενόδοξος, 29. Μήτηρ και υιός, 30. Φιλάργυ-



Λύκος και γερανός.

Ήταν σχεδόν φυσικό όμως να επηρεαστεί ανάλογα και ο Κοραής, γνώστης του Αισώπου και των μεταγενέστερων μυθοποιών και μυθογράφων, στη δική του συγγραφή. Η επίδραση αυτή δεν διακρίνεται μόνο στο (διδακτικό) ύφος, στο περιεχόμενο και στη σύντομη μορφή των κοραϊκών μύθων, αλλά και στη μυθική ατμόσφαιρα που ο Κοραής παρέλαβε, διατήρησε και αναπαρήγαγε.

Μπορούμε λοιπόν να κάνουμε ορισμένες παρατηρήσεις σ' αυτούς τους 36 κοραϊκούς μύθους:

α) Ο Κοραής διατήρησε τα ζώα ως πρωταγωνιστές των περισσότερων μύθων του,

β) Παρουσιάζει τα ζώα προσωποποιημένα, με ανθρώπινες ιδιότητες, να μιλούν και να συμπεριφέρονται σαν άνθρωποι,

γ) Από τους 36 μύθους του οι 19 αναφέρονται σε ζώα, οι 14 σε ανθρώπους, 1 σε θεούς, 1 στη φύση («Ήλιος και σελήνη») και 1 στην Ελπίδα και το Φόβο,

δ) Κανένας μύθος δεν αναφέρεται σε επεισόδιο ή στιχομυθία μεταξύ ανθρώπου και ζώου,

ε) Μόνο 2 από τους 36 μύθους δεν συνοδεύονται από επιμύθιο, και

στ) Τα επιμύθια συνοψίζουν και τονίζουν τις διδακτικές προθέσεις του συγγραφέα.

Δίκην επιμέτρου παραθέτω πέντε από τους μύθους του Κοραή, με τα αντίστοιχα επιμύθιά τους[35].

ρος, 31. Ναυάγιον δύο αδελφών, 32.Διδάσκαλος και μαθητής, 33. Χωρικός ταξειδιώτης, 34. Κλέπτης φωτοσβέστης, 35. Οίνος κρυφιογνώστης, 36. Ελπίς και Φόβος.

35. Τους υπ' αριθμόν 3, 5, 15, 16 και 34 μύθους.

Έχει ακόμα ενδιαφέρον να δώσω εδώ και ορισμένα από τα επιμύθια των μύθων του Κοραή, για να φανεί καλύτερα η μορφή και το περιεχόμενό τους,

1 (3). ΠΟΝΤΙΚΩΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ.

Μην υπεφέροντες τον καθημερινόν πόλεμον των κάτων οι ποντικοί, εσυνάχθησαν μίαν των ημερών εις συμβούλιον. Επρόβα-

---

καθώς και τα παιδαγωγικά μηνύματα που επιδίωξε ο ίδιος να περάσει στους αναγνώστες του (ο αριθμός του κάθε επιμυθίου παραπέμπει στον αντίστοιχο μύθο):

1. Βαρυτέρα και πλέον επικίνδυνος είναι των δυνατών και πλουσίων η δουλεία.

2. Από τους κόπους, και όχι από τας ηδονάς, πρέπει να προσμένωσιν οι νέοι τιμήν και δόξαν.

4. Τότε μάλιστα είναι επικίνδυνοι οι κόλακες, όταν επαινώσιν αληθινά προτερήματα.

6. Έφερε πολλούς πολλάκις εις απώλειαν η πλεονεξία.

7. Είναι εις ανθρώπους τινάς ο δόλος τόσον έμφυτος, ώστ' άλλο παρά να κακοποιώσι δεν εξεύρουν.

8. Όταν θέλης να γνωρίσης άνθρωπον, δίδε συνεχώς αφορμάς εις αυτόν να φανερόνη της ψυχής αυτού τας διαθέσεις.

9. Βλάπτει πλέον παρά ωφελεί τον άνθρωπον η γνώσις, όταν δεν ήναι συνωδευμένη με την αρετήν.

10. Υποκρίνεται τον φίλον ο πανούργος εχθρός, όταν χάση την ελπίδα να σε βλάψη.

11. Εκ τούτου έλαβεν αρχήν η φανερόνουσα της κακίας το αμετανόητον πολλών ανθρώπων παροιμία «Ο λύκος, καν εγήρασε, κ' ήλλαξε το μαλλίν του, Μήτε την γνώμην ήλλαξε, μήτε την κεφαλήν του».

13. Μη καυχάσαι ματαίως εις τα οποία δεν έχεις προτερήματα.

17. Καυχώνται οι ανόητοι εις όσα πολλάκις έπρεπε να εντρέπωνται.

20. Αδύνατος φρόνιμος νικά πολλούς ισχυρούς ανοήτους.

21. Οσάκις σε σκανδαλίζει άλλου αμάρτημα, στρέφε έμπροσθεν το οπισινόν μέρος του δισσακίου.

23. Τόσην πάσχουσι τυφλότητα πολλοί, ώστε δεν αισθάνονται μηδέ παρόντα τον κίνδυνον.

λεν άλλος άλλο μέσον να ελευθερωθώσιν από την τυραννίαν. Ο μεν έλεγε να μετοικίσωσιν εις τόπον, όπου δεν ευρίσκονται κάτοι· ο δε, να μην εκβαίνωσι πλην μίαν φοράν τον χρόνον από τας φωλεάς, και να συναθροίζωσι τα προς ζωήν αναγκαία όλου του χρόνου· και άλλος άλλο, ό,τι τον εφαίνετο συμφερώτερον. Ο γηραλαιότερος παρά τους άλλους ποντικός, αφού με προσοχήν ήκουσε ταύτα, Εγώ δε σας λέγω, είπεν εις την σύνοδον των ποντικών, να μη προσέχετε εις τοιαύτας συμβουλάς. Η συνάθροισις της τροφής όλου του χρόνου εις μίαν ημέραν είναι πράγμα αδύνατον· και μετοικίζοντες εις άλλον τόπον, βέβαιον δεν είναι, ότι δεν θέλομεν τύχει παρά τους κάτους σκληροτέρους άλλους τυράννους. Η ελευθερία, φίλοι, είναι, εις τας χείρας ημών, αν θελήσωμεν να ήμεθα κατά πάντα σύμφωνοι. Εις έκαστον οίκον εις μόνος κάτος το περισσότερον ευρίσκεται· όσον και αν ήναι ισχυρός, είναι των αδυνάτων να αντισταθή εις δεκαπέντε ή είκοσι ποντικούς ενωμένους. Ίσως πνίξη δύο ή τρεις· αλλά τέλος πάντων θέλει νικηθήν από τους άλλους. Ήρεσεν η συμβουλή του γηραλαίου ποντικού· και απεφάσισεν η σύνοδος να την ακολουθήση. Αλλ' όταν ήλθεν ο καιρός της εκστρατείας, επροφασίσθη άλλος άλλην πρόφασιν διά να φύγη τον πόλεμον· όθεν έμειναν και πάλιν εις την προτέραν αυτών κατάστασιν, διωκόμενοι και φονευόμενοι από τους κάτους, οι ποντικοί.

(Ελεύθερος να ζη μην ελπίζη όστις προτιμά της ελευθερίας

---

25. Μάταια νουθετείς τους άλλους, αν δεν απέχης απ' όσα ν' απέχωσι τους παραγγέλλεις.

27. Χαλινόνετε, ω νέοι, της ψυχής τα πάθη, πριν μεταβαλθώσιν εις έξεις.

29. Μικρά εις το φαινόμενον σφάλματα, αμελούμενα καταρχάς, φέρουσιν εις μεγάλας δυστυχίας τους ανθρώπους.

32. Πολλαί πολλάκις συμβουλαί και νουθετήσεις αποβλέπουσι το συμφέρον του συμβουλεύοντος.

την ζωήν). «Τις δ' έστι δούλος, του θανείν άφροντις ων;» (Ευριπίδης).

2 (5). ΛΕΩΝ ΚΑΙ ΓΑΔΑΡΟΣ.

Ήκουσε τον γάδαρον ογκανίζοντα ο λέων, και ολίγον έλειψε να ολιγοθυμήση από τον φόβον του. Αφού έπαυσε τον ογκανισμόν ο γάδαρος, ο λέων θέλων να μάθη ποίου φοβερού θηρίου είναι η τόση φωνή, επλησίασε με συστολήν μεγάλην. Τούτο βλέπων ο γάδαρος, ώρμησε κατά του λέοντος, ογκανίζων δυνατώτερα παρά το πρώτον. Παύσε, γελοιότατε γάδαρε, είπε τότε προς αυτόν ο λέων· αν επλάνησες την ακοήν μου, βλέπουσιν οι οφθαλμοί μου, ότι είσαι ζώον επιτήδειον να θεραπεύσης την πείνάν μου.

(Ο μύθος προς τους τολμώντας περισσότερον απ' ό,τι δύνανται).

3 (15). ΤΙΓΡΙΣ ΚΑΙ ΛΕΩΝ.

Εις του λέοντος τυράννου την αυλήν είχε το πρώτον αξίωμα ο τίγρις. Αλλ' ο μεν λέων, οσάκις αισθάνετο τροφής χρείαν, εθυσίαζεν εν από τα ζώα, έπειτα έμενεν ήσυχος, έως πάλιν να πεινάση. Ο δε τίγρις, και χωρίς ανάγκης κατεξέσχιζεν ό,τι εύρισκεν εμπρός του. Τας καθημερινάς ταύτας αδικίας βαρυνόμενα τα ζώα, απεφάσισαν να προσκλαυθώσιν εις αυτόν τον λέοντα. Αλλ' η αλώπηξ τα εμπόδισε, λέγουσα: Μην ελπίζετε να διορθωθή ο τίγρις, μηδ' αν κολασθή σκληρότατα από τον λέοντα· ή αυτός είναι, ή άλλος γένη αντ' αυτού δεύτερος μετά τον τύραννον, εξανάγκης τοιαύτα πρέπει να ήναι τα έργα του».



Γάδαρος και κόρακας.

(Των τυράννων οι υπηρέται γίνονται τυραννικώτεροι παρά τους δεσπότας).

4 (16). ΕΛΕΦΑΣ ΚΑΙ ΣΚΥΛΟΣ.

Ηρώτησε σκύλος ελέφαντα· Διά τι εγώ μεν είμαι τόσον πολύγονος, συναναστρεφόμενος με τους ανθρώπους· συ δε ποτέ δεν γεννάς, ευρισκόμενος μ᾽ αυτούς; Δεν θέλω, απεκρίθη ο ελέφας, να βλέπω, ως εμέ, δουλωμένα και τα τέκνα μου.

(Ν᾽ αποστρέφωνται και τας φυσικάς διαθέσεις και στοργάς της ψυχής αναγκάζει η δουλεία πολλούς).

5 (34). ΚΛΕΠΤΗΣ ΦΩΤΟΣΒΕΣΤΗΣ.

Την νύκτα τις περιπατών, εσύντριβε των απαντώντων τα φανάρια. Επιάσθη ως μανιακός, και ερωτώμενος διά τι φέρεται με τόσην οργήν εις τα φανάρια, απεκρίθη, Και τον ήλιον αυτόν, αν ήτο δυνατόν, ήθελα μετά χαράς σβέσει. Εξετασθείς ακριβέστερον, ευρέθη κλέπτης το επάγγελμα.

(Μην έχη τάχα παρομοίαν αφορμήν και το προς την φιλοσοφίαν μίσος τινών ανθρώπων;).



Συμπεράσματα

α) Με τους μύθους του ο Κοραής έγινε ένας από τους πρώτους εισηγητές της μυθογραφίας στη νεοελληνική λογοτεχνία.

β) Είναι φανερές οι διαφωτιστικές – πατριωτικές αρχές που διέπουν τους κοραϊκούς μύθους και ιδιαίτερα τα επιμύθια[36].

γ) Ο Κοραής δέχτηκε και αφομοίωσε γόνιμα επιδράσεις από τους αισώπειους μύθους, των οποίων υπήρξε ασφαλώς γνώστης. Με βάση αυτούς τους μύθους προχώρησε στη διατύπωση των συγκεκριμένων παιδαγωγικών προθέσεών του.

δ) *Και* τη γλώσσα επιδίωξε να διδάξει ο Κοραής στα παιδιά, τους νέους και τους διδασκάλους, με βάση τους μύθους. Βρήκε σ' αυτό το ευχάριστο υλικό το προσφορότερο μέσον για να τους προσελκύσει το ενδιαφέρον. Πέτυχε έτσι το συνδυασμό: «Το τερπνόν μετά του ωφελίμου».

ε) Από γλωσσική άποψη μπορούμε να υποστηρίξουμε, ότι οι μύθοι του Κοραή είναι απλοί και ευκολοκατανόητοι ακόμα και στα μικρά παιδιά. Δεν χρησιμοποιούνται σ' αυτούς άγνωστες ή δύσκολες λέξεις, αλλά, αντίθετα, διακρίνονται για το πλούσιο λεξιλόγιό τους και την εκφραστική και παραστατική δύναμή τους.

στ) Η γλώσσα των μύθων, γενικά, είναι ο νεοελληνικός πεζός λόγος της «μέσης οδού», δηλαδή του γλωσσικού τύπου που ήθελε ο Κοραής να εφαρμοστεί και στη λογοτεχνία του έθνους, όπως θα πράξει και την επόμενη χρονιά με τη συγγραφή και την τμηματική δημοσίευση του *Παπατρέχα* (1811-1820).

---

36. Π.χ. του 3ου μύθου: «Ελεύθερος να ζη μην ελπίζη όστις προτιμά της ελευθερίας την ζωήν», ή του 15ου: «Των τυράννων οι υπηρέται γίνονται τυραννικώτεροι παρά τους δεσπότας» κ.λπ.

«ΤΟ ΤΕΡΠΝΟΝ ΜΕΤΑ ΤΟΥ ΩΦΕΛΙΜΟΥ»: ΜΙΑ ΑΜΕΤΑΚΛΗΤΑ ΚΑΤΑΔΙΚΑΣΜΕΝΗ ΣΥΖΥΓΙΑ;

Ήδη από τα τελευταία χρόνια του Νεοελληνικού Διαφωτισμού[1] χρονολογείται μια αξιόλογη στροφή του ενδιαφέροντος στην αγωγή και στην εκπαίδευση των παιδιών, που θα έχει μεγάλη σημασία για τη νεότερη Παιδεία μας. Ο Κ. Θ. Δημαράς επισημαίνει την «υπερπαραγωγή παιδαγωγικών και εκπαιδευτικών βιβλίων, τα οποία φανερώνουν, γενικά, ένα αυξημένο ενδιαφέρον για το παιδί», που υποδηλώνει και μια «έντονη στροφή προς τη νεολαία»» γενικότερα[2].

Η υπερπαραγωγή αυτή είναι εν πολλοίς εισαγόμενη· πράγματι κατά τα χρόνια αυτά σημειώνεται ένα είδος «ξενικής εισβολής»[3]. Εντούτοις προσέφερε στους Έλληνες συγγραφείς θέ-

---

1. Για τα όρια του ελληνικού Διαφωτισμού βλ. Κ. Θ. Δημαράς, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, πέμπτη έκδοση, εκδ. Ερμής, Νεοελληνικά Μελετήματα - 2, Αθήνα 1989, σσ. 1-3, 10-22 και 245 - 262.

2. Κ. Θ. Δημαράς, ό.π., σσ. 254.

3. Κυριάκος Ντελόπουλος, *Παιδικά και νεανικά βιβλία του 19ου αιώνα*, εκδ. Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, Αθήνα 1995, σσ. 21-22.

Γιά την ξένη λογοτεχνία, που μεταφράστηκε στα ελληνικά κατά τον 18ο - 19ο αιώνα βλ. επίσης: α) Β. Δ. Αναγνωστόπουλος, «Ξένη παιδική λογοτεχνία μεταφρασμένη στην ελληνική γλώσσα κατά το τέλος του 18ου και αρχές του 19ου αιώνα», περιοδ. *Διαδρομές*, τεύχ. 22 (1991), σσ. 90-96,

ματα και πρότυπα ηρώων και συνέβαλε έμμεσα στην εθνική αφύπνισή τους: «Η εισβολή της ξένης λογοτεχνίας υπήρξε καθοριστική επιβάλλοντας για ένα διάστημα την ανακοπή και τον παραμερισμό των αναζητήσεων ύφους και θεμάτων εκ μέρους των εγχωρίων συγγραφέων, οι οποίοι βρήκαν στα ξένα έργα τα πρότυπα τα οποία έλυσαν τα προβλήματά τους ή συμπαραστάθηκαν στους προβληματισμούς τους»[4].

Στην παρούσα εργασία θα με απασχολήσει ένα βιβλίο του όψιμου Διαφωτισμού, όπως θα μπορούσαμε να το χαρακτηρίσουμε, αφού εκδόθηκε στη Γαλλία, στον προχωρημένο ήδη 19ο αι. (1831). Σχεδόν είκοσι χρόνια μετά εκδίδεται στην Ελλάδα[5], στο Ναύπλιο, σε μετάφραση ενός εκπαιδευτικού, του Δημητρίου Αποστολίδου, «επαρχιακού Δημοδιδασκάλου Ναυπλίας», ο οποί-

---

β) του ίδιου, «Η επικράτηση ιδεολογικών αρχών στο χώρο της παιδικής λογοτεχνίας από τα μέσα του 18ου αι. έως το 1836», *Παιδική Λογοτεχνία - Θεωρία και πράξη*, επιμ. Άντα Κατσίκη-Γκίβαλου, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1994, σσ. 157 - 174, γ) Στέση Αθήνη, «Οι νεοελληνικές μεταφράσεις και η ένταξή τους στην παιδική λογοτεχνία», περιοδ. *Διαδρομές*, τεύχ. 33 (1994), σσ. 30-38.

Προς τούτοις πβ. Μ. Γ. Μερακλής, «Ένας παλιός πρόλογος σε παιδικό βιβλίο», *Παιδική Λογοτεχνία - Θεωρία και πράξη*, επιμ. Άντα Κατσίκη-Γκίβαλου, ό.π., σελ. 25-32.

4. Κυρ. Ντελόπουλος, *Παιδικά και νεανικά βιβλία του 19ου αιώνα*, ό.π., σελ. 23. Μάλιστα η «εισβολή» εκείνη είχε συγκεκριμένη εθνικότητα: «Οι εισαγωγές γίνονται κατά μεγάλες δόσεις από την Γαλλία [...]» και «οι "εκ του Γαλλικού" ενδείξεις πιστοποιούν πως οι γαλλομαθείς μεταφραστές είναι περισσότεροι από τους γνώστες άλλων γλωσσών».

5. *Ο Διδάσκαλος Πέτρος ή ο πεπαιδευμένος του χωρίου*, Υπό Γ. Π. Βράρδου. Συνομιλίαι περί Φυσικής, Μεταφρασθείσαι εκ του Γαλλικού υπό Δημητρίου Αποστολίδου Επαρχιακού Δημοδιδασκάλου Ναυπλίας, Εκδίδονται προς χρήσιν μεν κοινήν, ιδίως δε των Δημοτικών Σχολείων, Εν Ναυπλίω, εκ της Τυπογραφίας Κ. Ιωαννίδου, 1850.

ος ομολογεί τη μέτρια γνώση που έχει της γαλλικής γλώσσας, αλλά εκφράζει συγχρόνως, σε έναν συγκινητικό πρόλογό του, την επιθυμία του να βοηθήσει, όσο του επιτρέπουν οι δυνάμεις του, το σύγχρονό του Έλληνα μικρό μαθητή[6]. Ο Κυρ. Ντελό-

---

6. Ο μεταφραστής του βιβλίου το αφιερώνει «Τω Διευθυντή των Δημοτικών Σχολείων Κυρίω Ιωάννη Π. Κοκκώνη!».

Ο Ι. Π. Κοκκώνης (1796 - 1864) γεννήθηκε στο Καστρί της Κυνουρίας, αλλά μεγάλωσε στη Σμύρνη. Σπούδασε στην Ευαγγελική Σχολή και έπειτα πήγε στην Κωνσταντινούπουλη, όπου εργάστηκε ως οικοδιδάσκαλος. Το 1817 εξέδωσε την πραγματεία *Παιδαγωγός των νέων ή αλφαβητάριον*, στην οποία εισηγήθηκε την κατάργηση του «καπακισμού» στη γλωσσική διδασκαλία της αλφαβήτου. Το 1824 βρίσκεται στο Παρίσι, όπου σπουδάζει κοντά στο Γάλλο Παιδαγωγό Charles Louis Sarazin την αλληλοδιδακτική μέθοδο. Στο Παρίσι γνωρίζεται και με τον Αδαμάντιο Κοραή και συνεργάζεται μαζί του για την έκδοση ενός τετράτομου πολιτικού συγγράματος με τίτλο *Περί Πολιτειών*, που θεωρήθηκε πολύ φιλελεύθερο για την εποχή του. Το 1829 επιστρέφει στην Ελλάδα και γίνεται το δεξί χέρι του Καποδίστρια στα εκπαιδευτικά ζητήματα: μεταφράζει το εγχειρίδιο αλληλοδιδακτικής μεθόδου του Sarazin για τα Δημοτικά Σχολεία, γίνεται μέλος της εξεταστικής επιτροπής των υποψηφίων δασκάλων στο Κεντρικό Σχολείο, Επιθεωρητής των Δημοτικών Σχολείων, Διευθυντής του Διδασκαλείου, ενώ συγγράφει διάφορες παιδαγωγικές πραγματείες και σχολικά εγχειρίδια για το σύνολο σχεδόν των διδασκόμενων μαθημάτων, που διαβάζονται σ' όλη την ελληνική επικράτεια.Το 1836 εισηγείται την ίδρυση της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας και γίνεται ο πρώτος γραμματέας της. Υπήρξε επίσης ιδρυτικό μέλος της Αρχαιολογικής Εταιρείας, που ιδρύθηκε το 1837. Για την εκπαιδευτική του δράση ο Ι. Π. Κοκκώνης θεωρείται ότι έβαλε τα θεμέλια της Δημοτικής Εκπαίδευσης της μετεπαναστικής Ελλάδας.

Περισσότερα για την εκπαιδευτική δραστηριότητα του Ι. Π. Κοκκώνη μπορεί να βρει ο ενδιαφερόμενος στο βιβλίο της Μ. Αμαριώτου, *Ιω. Π. Κοκκώνης, Ο πρώτος μας παιδαγωγός*, εκδ. Αλέξ. Ι. Κοκκώνη, Αθήναι 1937. Για τη θεσμική οργάνωση και τη λειτουργία των Διδασκαλείων, κα

πουλος, στο υποσημειωμένο ήδη, πολύτιμο έργο του, το χαρακτηρίζει «ένα θαυμάσιο βιβλίο γνώσεων με λογοτεχνικό ύφος, ακριβές και συνεχώς ενδιαφέρον»[7]. Ο ίδιος αναδημοσιεύει μια ξένη κρίση του βιβλίου από επιτροπή, που είχε συγκροτηθεί το 1828 για να υποδεικνύει βιβλία «προς σχηματισμόν μιας δημώδους βιβλιοθήκης»: «Ο Διδάσκαλος Πέτρος είναι σύγγραμμα αξιολογώτατον· η εν γένει υφή αυτού εξαίρετος, η ανάγνωσις εύκολος και τερπνή, η δε διδασκαλία ακριβής και σύμφωνος με την επιστήμην»[8].

Η «συνταγή» λοιπόν του Διαφωτισμού υπάρχει στη βάση και αυτού του βιβλίου: Το ωφέλιμο, που πρέπει να συνδυάζεται με το τερπνόν, το ευχάριστο. Αξίζει να σημειωθεί εξάλλου, ότι κατά την παιδαγωγική συνήθεια της εποχής, εποχής «παιδικής ηλικίας» της νεοελληνικής κοινωνίας[9], το βιβλίο αυτό δεν απευθυνόταν αποκλειστικά σε μαθητές σχολείων. Ο Ντελόπουλος το

θώς και για το ρόλο του Ι. Π. Κοκκώνη στην προσπάθεια της κατάρτισης των δασκάλων και εν γένει της οργάνωσης της εκπαίδευσης της μετεπαναστατικής Ελλάδας βλ. το βιβλίο των Παναγιώτη Παπακωνσταντίνου και Αποστόλη Ανδρέου, *Τα Διδασκαλεία και η ανάπτυξη της παιδαγωγικής σκέψης 1875 - 1914*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1992, και κυρίως σσ. 61-78 και 160-162. Για την εισαγωγή της αλληλοδιδακτικής μεθόδου στην Ελλάδα, την εκπαιδευτική κατάσταση της εποχής, τις πρώτες κρατικές προσπάθειες και τη δραστηριότητα του Ι. Π. Κοκκώνη βλ. τώρα την αξιόλογη εργασία της Λυδίας Παπαδάκη, *Η αλληλοδιδακτική μέθοδος διδασκαλίας στην Ελλάδα του 19ου αιώνα*, Πρόλογος Αλέξη Δημαρά, Ίδρυμα Ερευνών για το Παιδί, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα 1992.

7. Κυριάκος Ντελόπουλος, ό.π., σημ. 3, σ. 187.

8. *Ο Διδάσκαλος Πέτρος* ...., ό.π., σημ. 5, σ. 14.

9. Το θέμα αυτό έθιξε ο Καθηγ. Μ. Γ. Μερακλής στο διήμερο συνέδριο με τίτλο «Το παιδικό βιβλίο στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα», που οργάνωσε η Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, στο Ίδρυμα Γουλανδρή-Χορν, 9 - 10 Οκτωβρίου 1996.

λέει κατηγορηματικά: «Όχι σχολικό», έστω και αν ο μεταφραστής δίνει έμφαση στη σχολική του χρήση. Στο εξώφυλλο κιόλας του βιβλίου διαβάζουμε: «Εκδίδονται [ενν. οι «συνομιλίαι περί Φυσικής»] προς χρήσιν μεν κοινήν, ιδίως δε των Δημοτικών Σχολείων». Στόχος του λοιπόν είναι ένα ευρύτερο κοινό, το οποίο πρέπει να «διαφωτιστεί», στην περίπτωση αυτή για τα φαινόμενα της φύσεως, φαινόμενα που ο αμόρφωτος λαός τα ερμηνεύει ακριβώς με βάση την έλλειψη μόρφωσης και παιδείας. Ο Πέτρος, ο αυτοδίδακτος «πεπαιδευμένος του χωρίου», που έβαλε σκοπό της ζωής του να διδάσκει και τους ομοχωρίους του,[10] προσπαθεί «να εκριζόνη εν πλήθος παλαιών προλήψεων, και να διαδίδη ορθάς και ευκρινείς ιδέας επί των πλειοτέρων της Φυσικής και της Φυσικής Ιστορίας φαινομένων, τα οποία συμβαίνουσιν υπό τους οφθαλμούς ημών καθημερινώς, και τα οποία ενδιαφέρουσιν

10. Ο Διδάσκαλος Πέτρος φέρεται πως ήταν «εις απλούς χωρικός», «άνω των πενήντα ετών», ο οποίος ζούσε ασχολούμενος με τον κήπο του σε ένα χωριό της «Αλουερνίας» της Γαλλίας. Νεότερος είχε εργαστεί στο Παρίσι, ως βοηθός («υπηρέτης») στο «Κεντρικό Σχολείο των Τεσσάρων Εθνών», και λόγω της εργασίας του παρευρισκόταν σε όλα τα παραδιδόμενα εκεί μαθήματα της Φυσικής και της Φυσικής Ιστορίας. Προικισμένος «μ' ευφυΐαν και καλόν πνεύμα», συνέλαβε γρήγορα τη σημασία των μαθημάτων αυτών και έτσι τα «υπέκλεψε». Όταν πια δεν εργαζόταν, έχοντας αποσυρθεί στο χωριό του και χωρίς οικογενειακές υποχρεώσεις, και επειδή του έμενε «πολύς υλικός καιρός διαθέσιμος», έβαλε σκοπό της ζωής του το φωτισμό των «συγχωρίων» του, «επ' αγαθώ της κοινότητός του», ενώ ταυτόχρονα προσπαθούσε «να εκριζόνη εν πλήθος παλαιών προλήψεων». Η αυλή της τοπικής εκκλησίας ήταν «ο τόπος της κατά τας Κυριακάς συνελεύσεως», όπου ο Πέτρος δίδασκε συνήθως τους συμπατριώτες του, ενώ βεβαίως εκμεταλλευόταν και «τας ωραίας του καλοκαιρίου ημέρας», όταν οι χωρικοί άφηναν «μετά το τέλος της ημέρας, τους αγρούς και τα επαχθή έργα των». Ο συγγραφέας του βιβλίου περιγράφει τον ήρωά του ως «εξαίρετον» άνθρωπο, μετριόφρονα και «πλήρη αγαθών αισθημάτων».

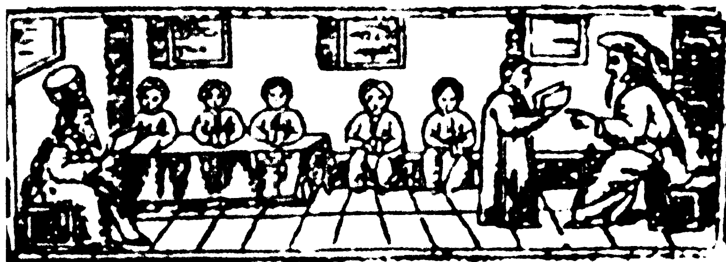
ιδίως την Γεωργίαν, την Βιομηχανίαν, ή τον ιδιωτικόν βίον»[11].

Κατά κανόνα η παραπάνω «συνταγή» κρίνεται από κριτικούς και γενικά τους μελετητές της λογοτεχνίας, αλλά και από παιδαγωγούς, ως άσχετη με τους όρους της λογοτεχνικής δημιουργίας, γιατί το ευχάριστο θεωρείται ότι δεν είναι τίποτε άλλο παρά μια πρόφαση για να δικαιολογηθεί η παρουσία του «ωφελίμου», το οποίο μόνο ενδιαφέρει και τελικά κυριαρχεί. Μπορεί να είναι και έτσι, τουλάχιστον σε πολλές περιπτώσεις, γιατί πραγματικά οι εκπαιδευτικοί (με την κυριολεκτική, αλλά και με την ευρύτερη σημασία της λέξης), παρακινημένοι συχνά από ένα είδος «επαγγελματικής διαστροφής», επιδίωκαν να μεταδώσουν στους μαθητές τους και στους διδασκόμενους γενικά, αποκλειστικά το ωφέλιμο, *αυτό ήταν ο μοναδικός σκοπός τους*. Έτσι το «ηδύ» μεταβαλλόταν σε μέσον, ιδιαίτερα υποβιβασμένο, χάνοντας την ισοτιμία του προς το άλλο μισό του ζεύγους, ενός ισότιμου ζεύγους.

Εντούτοις υπήρξαν και περιπτώσεις, όπου γινόταν ιδιαίτερα κατανοητή και συνειδητή η σημασία και η καθαυτό αξία του ευχάριστου. Και καταβάλλονταν προσπάθειες, ώστε το «εγχειρίδιο», το «ωφέλιμον βιβλίον»[12] να αναπτύσσει και μιαν αισθητική

11. *Ο Διδάσκαλος Πέτρος...*, ό.π., σημ. 5, σ. 22. Χαρακτηριστικά είναι τα αναφερόμενα για το μαγνητισμό. Κάποια στιγμή «ο Πέτρος έσυρεν από τον κόλπον του εν μαχαίριον, το οποίον είχε μαγνητίσει, και εδοκίμασε παραχρήμα έλκων, ή απωθών, κατ' αρέσκειαν, την μίαν ή την άλλην άκραν της βελόνης της πυξίδος, και μάλιστα διά του περισκεπάζοντος αυτήν υελίου. Το μικρόν ακροατήριον εθαύμαζεν, αλλ' ο Πέτρος ανεκάλυψε παρευθύς, ότι δεν εννόησε τίποτε αφ' όσα τω είχεν εξηγήσει, και, επειδή ήκουσε να ψιθυρίζωσι την λέξιν θαύμα, και γοητείαν, επεχείρησε να εξηγηθή πληρέστερα και καθαρώτερα, όσον εδυνήθη» (σ. 82. Βλ. και σσ. 95-96, 107-108).

12. Ενδεικτικός είναι ο τίτλος του «Συλλόγου προς Διάδοσιν Ωφελίμων





Δάσκαλοι και μαθητές.

ουσία, να γίνεται κατά το δυνατόν και λογοτεχνικό βιβλίο, με «λογοτεχνικό ύφος». Αυτό, όπως είδαμε, ισχύει και για τον «Διδάσκαλον Πέτρον», κατά την κρίση του Ντελόπουλου, η οποία άλλωστε είναι, όπως νομίζω, αντικειμενική, όχι τυχαία βαλμένη (αυτό άλλωστε επιθυμώ να δείξω και να στηρίξω και με την παρούσα εργασία μου).

Υπάρχουν φράσεις ή και μεγαλύτερες περίοδοι λόγου, που *κανονικά δεν ανήκουν* στο «εγχειρίδιο». Δίνω ένα πρώτο παράδειγμα: «Η θέσις του χωρίου σκιάζεται από μίαν υπερμεγέθη δρυν (βαλανιδιάν), της οποίας η ηλικία χάνεται εις τα χρονικά του τόπου, διότι κατά τον 15ον αιώνα έλαβον χώραν πράξεις υπό την γηραιάν ταύτην δρυν, και τα πάντα συντρέχουσιν εις το να μας πείσωσιν, ότι είναι σύγχρονος με την παρακείμενην Γοτθικήν εκκλησίαν, η οποία είναι προς αυτήν στραμμένη. Η εκκλησία λοιπόν, η ωραία δρυς, κήποί τινες, το Δημαρχείον, η πηγή, περικυκλόνουν και καθωραΐζουν αυτήν την θέσιν. Αλλ' εις βάθος τι, εσκεπασμένον από βάτους και θάμνους, αναγιγνώσκει τις επί μιας μαύρης θύρας, εχούσης άνωθεν ένα σταυρόν σιδηρούν, την εξής ηθικήν και μελαγχολικήν επιγραφήν: "Ημείς ήμεθα ό,τι σεις είσθε, και σεις θα ήσθε ό,τι ημείς είμεθα". Εκεί αναπαύονται όλα τα όντα, όσα η δρυς και η εκκλησία είδον γεννώμενα και αποθνήσκοντα»[13].

Αλλά μια *αισθητική διάσταση* επισημαίνεται συχνά και στα καθαρά «διδακτικά» μέρη του βιβλίου. Εν πρώτοις αυτό οφείλεται στην προσπάθεια να δηλοποιηθούν και να γίνουν απτές, είτε αφηρημένες έννοιες, είτε υλικά μεν, αλλά μη αισθητά (πιο

Βιβλίων», που ιδρύθηκε (στις 2 Μαΐου 1899) από τους Δ. Βικέλα, Δ. Αιγινήτη, Τιμ. Αργυρόπουλο, Μ. Δραγούμη, Γ. Πασπάτη, Π. Πρωτοπαπαδάκη, Έκτ. Ρωμανό, Γ. Στρέιτ και Παντ. Ψύχα.

13. *Ο Διδάσκαλος Πέτρος...*, ό.π., σημ. 5, σσ. 20-21.

σωστά μη ορατά, όπως στο παράδειγμα που θ' ακολουθήσει) φαινόμενα. Έτσι όμως τα φαινόμενα αυτά *εικονίζονται*, δίνονται με εικόνες ή γίνονται εικόνες (αφού άλλωστε δεν υπήρχε η δυνατότητα στην προκειμένη περίπτωση να διδαχθούν τέτοια φαινόμενα στο εργαστήριο, με πειράματα). Η παρακάτω «διδασκαλία» για τον αέρα και τη σύστασή του από δύο «αέρια», με τον τρόπο που παριστάνεται ή παραστατικοποιείται, καταλήγει σχεδόν να «μεταλλαγεί» και σε λογοτεχνία: «Ο αήρ, τον οποίον αναπνέομεν, και εν τω μέσω του οποίου ζώμεν, δεν είναι στοιχείον, ήτοι σώμα απλούν, αλλά συντίθεται εκ δύω άλλων σωμάτων αφανών, ως είναι αυτός, εκάτερον των οποίων έχει ιδιαιτέρας ιδιότητας, και μάλιστα αντικειμένας πρός αλλήλας. Ταύτα δε τα σώματα τα οποία μας περικυκλόνουσι συνήθως ονομάζονται αέρια, και ο αήρ, όστις διατηρεί την ύπαρξίν μας, συνίσταται από 1/5 οξυγόνου, και από 4/5 σχεδόν αζώτου. Αυταί εισίν αι αναλογίαι του καθαρού αέρος, δηλαδή του καταλληλοτέρου εις την συντήρησιν της ζωής και της φλέξεως. Μην τρομάζετε από ταύτας τας λέξεις, αι οποίαι είναι νέαι διά Σας. Δεν υπάρχουσιν άλλαι διά να σας παραστήσω αυτά τα αντικείμενα, και θέλω αναγκασθή να μεταχειρισθώ αυτάς πάλιν, όταν θέλω Σας ομιλήσει περί ύδατος, περί Αεροστάτων, Βαρομέτρων κ.τ.λ. Απητείτο δε η ένωσις των δύω τούτων αερίων διά να σχηματισθή ο ζωογόνος αήρ, διότι μόνον το οξυγόνον ήθελεν είσθαι πολύ ζωηρόν, ήθελε καταστρέφει την ζωήν, ως έχον την ιδιότητα να κατακαίη τα σώματα. Το δε άζωτον, εξ εναντίας, ήθελε σβύνει αμέσως και την ζωήν και την φλέξιν (πυρ). Η Θεία Πρόνοια προείδεν όλα ταύτα! Είδον γινόμενον το διπλούν τούτο πείραμα εις το Σχολείόν μας. Είδον ν' ανάψη και να καή εν νήμα σιδηρούν εις το καθαρόν οξυγόνον τόσον γρήγορα, όσον χρειάζεται διά να καή εν βαμπακερόν εις τον συνήθη αέρα· είδον επίσης να ψοφήσωσιν ολοτελώς μικρά πτηνά, βυθισμένα εις

αγγεία, εντός των οποίων περιείχετο μόνον άζωτον»[14].

Στο παραπάνω παράδειγμα πρέπει να προσέξουμε και τη συνεχή προσωπική παρέμβαση και παρεμβολή του «αφηγητή»: «Μην τρομάζετε...»· «είδα να γίνεται το διπλό αυτό πείραμα στο σχολείο μας» κ.λπ.

Σημεία κατ' ανάγκην σχολαστικά, όπου πρέπει να δοθούν συγκεκριμένα, ποσοτικά κ.λπ. στοιχεία και δεδομένα (βάρος του αέρα, βάρος του αέρα σε σχέση με το νερό, ειδικό ή ατομικό βάρος των σωμάτων κ.λπ.), εναλλάσσονται είτε από ενότητα σε ενότητα, είτε στην ίδια ενότητα με εικόνες και παρατηρήσεις που μπορούν να κινήσουν το συναίσθημα, να συγκινήσουν, να ξεκουράσουν τον αναγνώστη, που υπόκειται στη διαδικασία της μάθησης: «Ο αήρ είναι διαφανής και άχρωμος, όταν ήναι εις σμικράς στοιβάδας, αλλ' εις αυτόν χρεωστούμεν του ουρανού το ωραίον χρώμα, το οποίον ο οφθαλμός θαυμάζει, και από το οποίον δεν αποσπάταί ποτέ. Ο αήρ διαδίδει τον ήχον, τον φέρει μακράν, και εις αυτόν οφείλομεν τα υψηλά αποτελέσματα της Μουσικής, την ηχώ, τον ήχον των κωδώνων κ.τ.λ. Το φως διαπερά αυτόν ανεμποδίστως, είναι ελαστικός και πιεστός, δηλαδή, δύναταί τις, τη βοηθεία τινών μηχανών, να πιέση, ή να στενοχωρήση τον αέρα εις εν αγγείον, ως στενοχωρεί κανέν πράγμα, το οποίον θέλει να χωρέση εις μικρότερον εμβαδόν, από το δυνατόν να το χωρέση απλώς, ήτοι άνευ βίας· αφινόμενος ελεύθερος, ο αήρ επαναλαμβάνει την συνήθη θέσιν του, ως όλα τα ελαστικά σώματα»[15]· «Η εξάτμισις του ύδατος, ο σχηματισμός των συννέφων και η βροχή, συνέπεια αναγκαία, είναι τόσα ευεργετήματα της Θείας Προνοίας. Διότι οι άνεμοι διώκουσι τα σύννεφα από την μίαν εις την άλλην του κόσμου άκραν, διαχέουσι συνή-

---

14. *Ο Διδάσκαλος Πέτρος....*, ό.π., σημ. 5, σσ. 24-25.
15. *Ο Διδάσκαλος Πέτρος...*, ό.π., σημ. 5, σσ. 27-28.

θως την ευδαιμονίαν και την αφθονίαν εις την διάβασίν των από τας πεδιάδας μας, και ποτίζουσι τους αγρούς μας και τα λειβάδιά μας»[16]. «Τα επτά ταύτα χρώματα, ονομαζόμενα πρωτότυπα, ως χρησιμεύοντα εις τον σχηματισμόν όλων των άλλων, είναι το ιώδες, πορφυρούν, κυανούν, πράσινον, ωχρόν, χρυσοειδές και ερυθρόν. Διά να χωρίσωμεν λοιπόν αυτά τα χρώματα, αρκεί να εμποδίσωμεν τον δρόμον εις την ακτίνα του σκοτεινού θαλάμου, ως είρηται, και να την βιάσωμεν να διέλθη διά της γωνίας του κρυστάλλου. Το όργανον τούτο οι πεπαιδευμένοι ούτοι ονομάζουσι πρίσμα. Τότε η ακτίς, αντί να λάβη μίαν θέσιν λευκήν και φωτεινήν, παρουσιάζει μίαν εικόνα ωοειδή, ωραϊσμένην από αυτά τα ίδια χρώματα, τα οποία θαυμάζομεν εις το ουράνιον τόξον, εις τον οπάλλιον, και τα οποία παράγονται από τας σταλαγματίας της βροχής, από την δρόσον της αυγής, από τους κρουνούς των υδάτων, από τους καταρράκτας των ορέων μας, προσβαλλομένους από τας αποσυντιθεμένας ηλιακάς ακτίνας, ως εάν ταύτα ήσαν τόσα μικρά πρίσματα κρυστάλλινα»[17].

---

16. *Ο Διδάσκαλος Πέτρος...*, ό.π., σημ. 5, σσ. 41-42.

17. *Ο Διδάσκαλος Πέτρος....*, ό.π., σημ. 5, σσ. 52-53. Βλ. και σσ. 129-131: «Συνάπτοντες το πραγματικόν βάρος ενός σώματος με το απολλυόμενον εν τω ύδατι, κατώρθωσαν να γνωρίσωσι την ειδικήν ή ατομικήν βαρύτητα όλων των γνωστών ουσιών, χωρίς να υποχρεώνται προς τούτο να μεταβάλωσιν όλας εις τον αυτόν όγκον. Αύτη η αξιόλογος ανακάλυψις οφείλεται εις τον Αρχιμήδην, προς ον Ιέρων, ο βασιλεύς των Συρακουσών, είχε προτείνει το εξής είδος του αινίγματος: "Διέταξα ένα στέφανον (διάδημα) εκ καθαρού χρυσού· ιδού αυτός· υποπτεύομαι, ότι εισεχώρησε νόθευσις, και θέλω να γνωρίζω, ου μόνον εάν υπάρχη τοιαύτη, αλλ' ακόμη κατά ποίαν αναλογίαν, και ταύτα, χωρίς να μεταβάλης ποσώς αυτόν τον στέφανον». Αναφέρουσιν, ότι ο Αρχιμήδης, προκατειλημμένος από την οποίαν είχε τω κάμει ο Βασιλεύς ερώτησιν, εφώναξεν, εξερχόμενος από τον λουτρόν «εύρον! εύρον!». Τωόντι, αφού παρετήρησεν, ότι το σώμά του ήτο πολύ ελαφρότερον

Νομίζω πως έχει ενδιαφέρον να προσέξουμε ιδιαίτερα ορισμένες παιδαγωγικές τεχνικές και στρατηγικές. Διαβάζουμε στην αρχή: «Ο Πέτρος είναι μετριόφρων, και πλήρης αγαθών αισθη-

---

μέσα εις το νερόν, παρά εις τον αέρα, η οξύνοιά του τω υπέβαλε την ιδέαν να ζυγίση ένα όγκον χρυσού καθαρωτάτου εντός του ύδατος, να σημειώση την γενομένην απώλειαν από το πραγματικόν του βάρος, και να πράξη το αυτό επί του στεφάνου. Η Ιστορία δεν μας λέγει, εάν οι υπόνοιαι του Βασιλέως ήσαν, ή όχι, βάσιμοι, αλλ' επειδή πρέπει καλήτερα να πιστεύωμεν το καλόν, παρά να υποθέτωμεν το κακόν, σκεπτόμεθα, ότι ο βασιλικός στέφανος έχασεν επακριβώς, εξ αναλογίας του βάρους του, τόσον, όσον έχασε και ο πριν εκκαθαρισθείς χρυσός, και ότι οι χρυσοχόοι της Α.Μ. εδικαιώθησαν».

Βλ. και σσ. 84-86: «Τι μας συμβουλεύετε, Διδάσκαλε Πέτρε, δεν Σας φαίνεται, ότι η σημερινή ημέρα είναι ωραία διά να κόψωμεν όλον τον χόρτον μας; εάν ο Θεός θέλη, θα ήναι αύριον βράδυ εις ασφάλειαν, και τα πάντα θα έχωσι καλώς. Δεν Σας συμβουλεύω, συμπολίτα μου, να κόψητε, εάν με πιστεύητε, χόρτον περισσότερον από όσον θα εμπορέσητε να εμβάσητε ταύτην την εσπέραν, διότι το βαρόμετρόν μου είναι τόσον καταιβασμένον, ώστε περιμένω αργότερα βροχήν δι' όλην ταύτην την νύκτα. Οι χορτοκόποι έκοπτον πάντοτε, μη δυνάμενοι να υποπτευθώσι βροχήν, ύστερον από ένα τόσον αξιόλογον καιρόν, και ο ενοικιαστής αυτός, μ' όλην την οποίαν είχε προς τον Διδάσκαλον Πέτρον υπόληψιν, μόλις το επίστευεν· ωμίλουν ακόμη διά της αιμασιάς (φράκτης), όταν επέρασεν ο αγροφύλαξ, τον οποίον εσυμβουλεύθησαν επίσης, και ο απλούς ούτος άνθρωπος τοις απεκρίθη, ότι το βαρόμετρόν του τω προεμήνυεν επίσης την βροχήν· τοιουτοτρόπως ο γέρων υπαξιωματικός εσυνείθιζε να ονομάζη την πήρωσιν του βραχίονός του, τον οποίον είχεν αποβάλει εις το πεδίον της τιμής.

»Το βαρόμετρον, και ο απόμαχος στρατιώτης είχον δίκαιον· ο άνεμος εσηκώθη, τα νέφη εσκέπασαν τον ήλιον, δεν είχον καιρόν να εμβάσωσιν όσον χόρτον είχον κόψει την αυγήν· η βροχή αρχίσασα παρευθύς να πίπτη, διήρκεσεν οκτώ ημέρας, και όλος ο χόρτος, τον οποίον δεν εδυνήθησαν να εμβάσωσιν, εσάπησεν εις το λειβάδιον.

»Η περίστασις αύτη, δυστυχής διά τους μη θελήσαντας να πιστεύσωσι το βαρόμετρον, διήγειρε την περιέργειαν αυτών. Παρεκάλεσαν λοιπόν τον



διπλοῦν ὁρῶσιν οἱ μαθόντες γράμματα

μάτων· Διά τούτο, οσάκις υποπτεύεται, ότι δεν τον εννοούσιν οι συγχώριοί του, δεν διστάζει να τοις λέγη "Δεν ενθυμούμαι... τούτο είναι πολύ δύσκολον... δεν θέλομεν εκταθή περισσότερον ... μας αρκεί"»[18]. Μιαν έξοχη εφαρμογή της αρχής αυτής, σύμφωνα με την οποία ο διδάσκων κατεβαίνει, επίτηδες, προς το επίπεδο των διδασκομένων, αναπτύσσοντας έτσι ένα αίσθημα οικειότητας προς αυτούς (και η οποία μπορεί να παραλληλισθεί προς ανάλογες πρακτικές ενός παραδοσιακού αφηγητή σε σχέση με το κοινό του), βρίσκουμε παρακάτω: «Κατόρθωσαν επίσης να παράγωσιν εν αποτέλεσμα αντίθετον διά μιας άλλης μηχανής, δηλαδή δύναταί τις ν' αφαιρέση τον περιεχόμενον εις ένα υέλινον κώδωνα αέρα, εις τρόπον ώστε ν' αποστερήση αυτόν ολοκλήρως, η δε τοιαύτη πράξις ονομάζεται υπό των πεπαιδευμένων κενόν. Ο αγαθός Κύριος Βρισσών μας έκαμεν όλα ταύτα τα πειράματα, τα οποία είναι εισέτι νωπά εις την μνήμην μου, πλην του ονόματος της μηχανής, όπερ μου διέφυγεν, αλλ' ευτυχώς δεν είναι ουσιώδες. Ιδού, αγαθοί μου φίλοι, ταύτά εισίν ικανά διά σήμερον»[19].

Σε άλλο σημείο οι χωρικοί του ζητούν να τους μιλήσει για το φως. Και αυτός, αφού «δεν εβαρύνετο να συνδιαλέγηται με τους συγχωρίους του, και [...] έπραττε τούτο ευχαρίστως, απεφάσισε να τους ομιλήση γενικώς περί φωτός. Αλλ' ο Πέτρος ωμολόγησεν εκ προοιμίων, ότι αυτό το μέρος της Φυσικής τω εφαίνετο τόσω δύσκολον, ώστε δεν είχέ ποτε εντυπώσει εις την κεφαλήν του, ειμή τ' αντικείμενα, τα μάλλον εύκολα εις το να κρατηθώσι και να εξηγηθώσιν»[20].

Από τα σώματα, λέει ο Πέτρος αλλού, άλλα απορροφούν ή

Διδάσκαλον Πέτρον να τοις εξηγήση το θαυμάσιον τούτο όργανον, όπερ έκαμε την προσεχή Κυριακήν μετά μεσημβρίαν».

18. *Ο Διδάσκαλος Πέτρος...*, ό.π., σημ. 5, σ. 22.

19. *Ο Διδάσκαλος Πέτρος...*, ό.π., σημ. 5, σσ. 28-29.

εξαφανίζουν τις ακτίνες του φωτός και δεν αντανακλούν καμιά, άλλα τις αντανακλούν όλες, άλλα απορροφούν ορισμένες και τις υπόλοιπες τις αποπέμπουν, και τέτοια «είναι εν γένει τα χρωματισμένα σώματα, ήτοι τ' άνθη, αι ψύχαί (πεταλούδαι), τα υφάσματα κ.τ.λ. Τούτο προέρχεται από τας αντανακλωμένας υπ' αυτών ακτίνας, ώστε να ευρίσκωμεν, ότι το δείνα άνθος είναι κόκκινον, το χόρτον είναι πράσινον κ.τ.λ. Τοιουτοτρόπως ο μήκων (παπαρούντα) απορροφά όλας τας ακτίνας, εκτός των ερυθρών, ενώ το γαλάζιον μας αποπέμπει τας κυανάς. Ποία είναι η αιτία; αγνοώ»[21]...

Άλλη τεχνική δημιουργίας κλίματος εξοικείωσης και καλλιέργειας ενδιαφέροντος του κοινού είναι η παρακίνηση των «μαθητών» για ενεργό συμμετοχή στο μάθημα: «Θέλω σας δείξει άλλοτε, πώς δύναταί τις να καταστήση το βρομερώτερον και αηδέστερον ύδωρ, καθαρόν, κρύον και καλόν εις πόσιν, ως το της βρύσεώς μας. Εάν εγώ το λησμονήσω, ενθυμήσατέ μοι την υπόσχεσίν μου»[22].

Ιδιαίτερα σημαντικός είναι ο «εγκιβωτισμός», μέσα στο βιβλίο, του κεφαλαίου Κ' με τον Σίμωνα εκ Νάντης, ήρωα άλλου βιβλίου, που ήταν πάρα πολύ γνωστό και δημοφιλές[23]. Εδώ πια

20. *Ο Διδάσκαλος Πέτρος...*, ό.π., σημ. 5, σσ. 47-48.

21. *Ο Διδάσκαλος Πέτρος...*, ό.π., σημ. 5, σ. 54.

Βλ. και σελ. 59: «Απέχω πολύ του να Σας διηγηθώ παν ό,τι ανάγεται εις την Ιστορίαν του φωτός, διότι, μολονότι θέλω, δεν με βοηθεί προς τούτο η μνήμη [...]».

22. *Ο Διδάσκαλος Πέτρος....*, ό.π., σημ. 5, σ. 42.

23. Ο Κυριάκος Ντελόπουλος σημειώνει σχετικά: «Ενδιαφέρον το Κεφάλαιον Κ' με τίτλο "Ο Διδάσκαλος Πέτρος δέχεται την επίσκεψιν του εκ Νάντης Σίμωνος" το οποίο πιστοποιεί τη δημοτικότητα του μυθιστορηματικού αυτού ήρωα του Jussieu» (Κυρ. Ντελόπουλος, *Παιδικά και νεανικά βιβλία του 19ου αιώνα*, ό.π., σημ. 3, σ. 187). Ο ίδιος δίνει τις σχετικές πα-

ο Γάλλος συγγραφέας ενεργεί καθαρά ως λογοτέχνης, αφού εισάγει στο έργο του έναν ήρωα μυθιστορηματικό, με τον οποίο συνδιαλέγεται ο δικός του ήρωας! Είναι μια ευφυέστατη «αφηγηματική» επινόηση, καθώς ο Πέτρος είχε εγκαταλείψει εδώ και είκοσι χρόνια το Παρίσι και στο διάστημα αυτό είχαν γίνει πάρα πολλά, τα οποία επόμενο ήταν να αγνοεί αυτός και για τα οποία τον πληροφορεί ο Σίμων, που είναι ένας κοσμογυρισμένος, αεικίνητος πραματευτής. Στο κεφάλαιο Κ, με το ωραίο αυτό αφηγηματικό εύρημα, ο Πέτρος, που διδάσκει σε όλα τ' άλλα κεφάλαια, διδάσκεται από το Σίμωνα. Στα άλλα κεφάλαια μιλάει και τον ακούν άλλοι, γίνονται ακροατές του. Εδώ μιλάει ο Σίμων και τον ακούει αυτός, γίνεται ακροατής άλλου[24].

ραπομπές: Laurent-Pierre de Jussieu (1792 - 1866), *Simon de Nantua ou le Marchant Forain* (1818) και *Oeuvres posthumes de Simon de Nantua, recueilles par son ancien compagnon de voyage...* (1829), και την ελληνική μετάφρασή του, το 1838: *Σίμωνος εκ Ναντούης οψιφανή συγγράμματα*, Μεταφρασθέντα εκ του Γαλλικού και εκδοθέντα δαπάνη του Β. Βιβλιοπωλείου, εν Αθήναις, εκ της Βασιλικής Τυπογραφίας, 1838 (Ντελόπουλος, ό.π., σ. 155, 211).

Ο Ντελόπουλος κάνει ακόμα την πολύ ενδιαφέρουσα συσχέτιση του βιβλίου αυτού με την πρώτη έκδοση του έργου *Ο Γεροστάθης ή Αναμνήσεις της παιδικής μου ηλικίας*, Υπό Λέοντος Μελά, Μέρος πρώτον, εν Αθήναις, εκ του Τυπογραφείου Λαζάρου Δ. Βιλαρά, 1858 (Ντελόπουλος, ό.π., σσ. 211-212), ενώ μνημονεύει και άλλη, μεταγενέστερη ελληνική «παράφραση» του γαλλικού βιβλίου: *Ο Κυρ - Σίμος*, Κατά το Γαλλικόν, υπό της Κας Α. Ο., εκδ. Σύλλογος προς διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, αρ. 11, Νοέμβριος 1900 (Ντελόπουλος, ό.π., σ. 470).

Πβ. και Βίκυς Πάτσιου: «L.-P. Jussieu, Simon de Nantua (1818). Η περιπλάνηση του αγαθού εμπόρου και οι αφηγηματικές προσαρμογές της στα ελληνικά», *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Λογοτεχνίας και Ιστορίας*, Αθήνα 9-11 Οκτωβρίου 1992, Αθήνα 1993.

24. Σημειώνω εδώ ότι ο μεταφραστής και διασκευαστής του βιβλίου

ENCYCLOPÉDIE,

OU

DICTIONNAIRE RAISONNÉ

DES SCIENCES,

DES ARTS ET DES MÉTIERS,

PAR UNE SOCIÉTÉ DE GENS DE LETTRES.

Mis en ordre & publié par M. *DIDEROT*, de l'Académie Royale des Sciences & des Belles-Lettres de Prusse; & quant à la PARTIE MATHÉMATIQUE, par M. *D'ALEMBERT*, de l'Académie Royale des Sciences de Paris, de celle de Prusse, & de la Société Royale de Londres.

Tantùm series juncturaque pollet,
Tantùm de medio sumptis accedit honoris! HORAT.

TOME PREMIER.



A PARIS,

Chez
BRIASSON, *rue Saint Jacques, à la Science.*
DAVID l'aîné, *rue Saint Jacques, à la Plume d'or.*
LE BRETON, *Imprimeur ordinaire du Roy, rue de la Harpe.*
DURAND, *rue Saint Jacques, à Saint Landry, & au Griffon.*

M. DCC. LI.

AVEC APPROBATION ET PRIVILEGE DU ROY.

Το εξώφυλλο του πρώτου τόμου της *Εγκυκλοπαιδείας* (1751).

Ενδιαφέρουσα είναι ακόμα η χρήση της τεχνικής της «αφόρμησης», όπως θα την έλεγαν στους χρόνους του Αποστολίδη, ή της «πρόκλησης του ενδιαφέροντος»[25]. Ο Πέτρος συνηθίζει να μιλάει

Δημήτριος Αποστολίδης πρόσθεσε σ' αυτό δύο ολόκληρα κεφάλαια, το Γ' και το ΙΘ' («ερανισθέντα άλλοθεν»: σ. ιβ), τα οποία δεν υπήρχαν στη γαλλική έκδοση, κρίνοντας ότι δεν έπρεπε να λείψουν από το βιβλίο αυτές οι αναφορές στα συγκεκριμένα φαινόμενα και τις αντίστοιχες γνώσεις: «Επειδή το Γαλλικόν κείμενον δεν διέλαβέ τι περί Ήχου ιδιαιτέρως, αλλά σποράδην εις τα περί αέρος και φωτός κεφάλαια εθεωρήσαμεν αναγκαίαν την προσθήκην ιδίου περί ήχου κεφαλαίου, ως αναγκαιοτάτου και ουσιωδεστάτου μέρους της Φυσικής» (σ. 30), και παρακάτω, όπου γίνεται λόγος περί Ζυμώσεων, υπάρχουν κι άλλες προσθήκες, επειδή ο ίδιος πίστευε ότι και τα θέματα αυτά ήταν «ουσιωδέστατα» (σ. 143).

25. Η «αφόρμηση», μια παλαιότερη παιδαγωγική τεχνική είχε τη βάση της στην «πενταμερή πορεία διδασκαλίας» του Γερμανού φιλόσοφου J. F. Herbart (:προετοιμασία - παρουσίαση - συσχέτιση - γενίκευση - εφαρμογή) και στην «τριμερή πορεία» του W. Rein. Βλ. σχετικά α) Χρήστος Π. Φράγκος, *Ψυχοπαιδαγωγική*, τρίτη έκδοση, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1984, σσ. 101-106, β) Ηλίας Γ. Ματσαγγούρας, "Πρακτική, Επιστημονίζουσα και Επιστημονική Διδακτική", *Η Εξέλιξη της Διδακτικής, Επιστημολογική Θεώρηση*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1995, σσ. 45- 49.

Το «Νέο Σχολείο», η παιδαγωγική κίνηση που αναπτύχθηκε στην Ελλάδα από τις αρχές του 20ου αι. με κυριότερους εκπροσώπους τον Ν. Εξαρχόπουλο και τους μαθητές του, χωρίς να εγκαταλείψει την «πενταμερή πορεία διδασκαλίας», έκανε λόγο για τη σημασία της «πρόκλησης του ενδιαφέροντος» των μαθητών. Βλ. σχετικά: α) Νικόλαος Ι. Εξαρχόπουλος, *Γενική Διδακτική*, τόμος πρώτος, έκδοσις τρίτη, εκδ. Ρούγκα, Αθήναι χ.χ., σσ. 80-82, β) Αντώνιος Α. Τσίριμπας, *Γενική Διδακτική*, έκδοσις νέα, Αθήναι 1959, σσ. 31-38, γ) Χρήστος Π. Φράγκος, *Ψυχοπαιδαγωγική*, ό.π., σσ. 106-112 και δ) Ηλίας Γ. Ματσαγγούρας, *Θεωρία της Διδασκαλίας*, τόμος πρώτος, Αθήνα 1996, σσ. 43-46.

Σήμερα κυριαρχεί πλέον η άποψη πως η εκπαιδευτική διαδικασία οφεί

για ένα φαινόμενο και επιχειρεί να το ερμηνεύσει, όταν ακριβώς το αντιμετωπίζουν οι χωρικοί ως ένα πρόβλημα (χιόνια, βροχές), είτε ως ένα ωραίο θέαμα (έναστρος αυγουστιάτικος ουρανός)[26].

λει να εξασφαλίζει στους μαθητές ποικίλα «κίνητρα μάθησης» και να αξιοποιεί έτσι ενσυνείδητα και ασυνείδητα «κίνητρα παρώθησης». Η «παρώθηση» δηλαδή των μαθητών δημιουργεί ποικίλα διαφέροντα και έφεση για μάθηση. Βλ. σχετικά α) Κωνσταντίνος Γ. Πασσάκος, *Εισαγωγή εις την Παιδαγωγικήν Ψυχολογίαν*, Α' τόμος, Αθήναι 1979, σσ. 459-462, β) Α. Κωσταρίδου-Ευκλείδη, «Μάθησης κίνητρα», *Παιδαγωγική, Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια-Λεξικό*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1989, τόμ. 5ος, σσ. 3007 - 3008, γ) Αρ. Κάντας, «Παρώθηση (κίνητρα)», *Παιδαγωγική, Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια-Λεξικό*, ό.π., τόμ. 7ος, σσ. 3771-3772, δ) Θανάσης Τριλιανός, *Η παρώθηση ή πώς καλλιεργείται στο μαθητή η έφεση για μάθηση*, Αθήνα 1991, σσ. 29-31 και ε) Εμμανουήλ Α. Κολιάδης, *Θεωρίες Μάθησης και Εκπαιδευτική Πράξη, Β' Κοινωνικογνωστικές Θεωρίες*, δεύτερη έκδοση, Αθήνα 1995, σσ. 24 και 72-73.

26. *Ο Διδάσκαλος Πέτρος...*, ό.π., σημ. 5, σσ. 109 - 110. Αξίζει να δοθεί και η όμορφη συνέχεια: «Ελησμονήσατε λοιπόν, ότι το μαύρον χρώμα, απορροφών όλας τας ηλιακάς ακτίνας, έχει την ιδιότητα να θερμαίνηται γρηγορώτερα από το λευκόν, το οποίον τας αντανακλά σχεδόν όλας; Ελησμονήσατε το πείραμα, το οποίον Σας έκαμα με τον καυστικόν φακόν μου (υελίον) και τον άσον της πίκας; Ενθυμείσθε, ότι ετρύπησα το χαρτίον παρευθύς, όταν έκαμα να πέση η ηλιακή ακτίς επί του μαύρου, και ότι δεν ηδυνήθην να κάμω το αυτό επί του λευκού μέρους; Λοιπόν, φίλοι μου, δεν έκαμον άλλο τι, ειμή να μαυρίσω το πρόσωπον της χιόνος διά να την υποχρεώσω ν' αναλύση, και το αποτέλεσμα είναι η απλή εφαρμογή εκείνου, όπερ έκαμα επί του μικρού χαρτίου. Ενθυμηθήτε λοιπόν, ότι αρκεί να λερώσωμεν το πρόσωπον της χιόνος διά να κάμωμεν αυτήν ν' αναλύση πολύ γρηγορώτερα, παρ' ότι δύναται ν' αναλύση αφ' εαυτής, μένουσα λευκή. [...]» (σσ. 110 -111). Βλ. και σ. 169: «Ο Πέτρος είχε προς τούτοις μίαν ευφυΐαν την οποίαν αφιέρωσεν εις το να παρατηρή τους ανθρώπους, και να σπουδάζη τους χαρακτήρας των. Ήξευρε πώς να προσηλώση την προσοχήν των, και να διατηρήση την επιθυμίαν των διά να ωφεληθώσι. Τοιουτοτρόπως επρο-

Μίλησα πιο πάνω για παιδαγωγικές τεχνικές και στρατηγικές. Όμως αυτές οι ίδιες μπορούν να είναι επίσης και αφηγηματικές τεχνικές και στρατηγικές, όπως το σημείωσα ήδη πιο πάνω, προπάντων στην περιοχή της προφορικής αφήγησης, όπου επιδιώκεται (και είναι εφικτή) η άμεση «ενεργοποίηση» του κοινού και η συμμετοχή του, μερικές φορές, στην «παραγωγή» της αφήγησης (ως «συμπαραγωγός»)[27]. Αλλά και στην «έντεχνη» αφήγηση μπορούν να έχουν ισχύ. Ουσιαστικά πρόκειται για τεχνάσματα (μερικής) μετατροπής της προσφερόμενης ύλης (αφαίρεση κ.λπ.), όπως θα το έκανε ένας λογοτέχνης, που θα ήθελε να απαλλάξει το έργο του από περιττά, αδρανή στοιχεία. Αφηγηματική τεχνική, που είναι συγχρόνως και παιδαγωγική τεχνική, αποτελεί π.χ. η οικείωση ενός μη οικείου υλικού με στοιχεία καθημερινότητας. Ας προσέξουμε στην επόμενη περικοπή, δίπλα στα προηγούμενα παραδείγματα, την εγκατάμειξη της «μπογάδος των γυναικών μας» ή των λασπωμένων δρόμων που στεγνώνουν στον ήλιο, στη διδασκαλία της εξάτμισης του ύδατος: «Το ύδωρ, ως τα περισσότερα άλλα υγρά, έχει την ιδιό-

---

φυλάττετο να μην τους επιβαρύνη διά των συνήθων νουθεσιών του, και μάλιστα δια συνδιαλέξεων επί σπουδαίων αντικειμένων. Από καιρόν εις καιρόν αι εσπεριναί συναναστροφαί επέρνων με την διήγησιν τινων ιστοριών, τερπνών ανεκδότων, αλλά των οποίων ο σκοπός ήτο πάντοτε ηθικός, και πλήρης ωφελείας. Την Κυριακήν προ πάντων έδιδε την διασκέδασιν ταύτην εις τους συγχωρίους του, και αυτοί ετελείοναν τόσον ευχαριστημένοι, [...]».

27. Ο Καθηγ. Βάλτερ Πούχνερ εξετάζει το θέμα αυτό στην περίπτωση του Καραγκιόζη, όπου ο καραγκιοζοπαίχτης και το κοινό του αποτελούν «ένα κλειστό κύκλωμα δράσεων και αντιδράσεων [...]: ο παίχτης πραγματοποιεί τις επιθυμίες του κοινού, το κοινό διαμορφώνει και καθοδηγεί τις αυτοσχέδιες εμπνεύσεις του». Βλ. Βάλτερ Πούχνερ, «Το παραδοσιακό κοινό του θεάτρου σκιών στην Ελλάδα», *Ευρωπαϊκή Θεατρολογία*, εκδ. Ίδρυμα Γουλανδρή-Χορν, Αθήνα 1984, σ. 265.

τητα να εξατμίζηται, όταν ο ήλιος εξακοντίζη τας ακτίνας του επί της επιφανείας αυτού. Το τοιουτοτρόπως υψούμενον ύδωρ μίγνυται με τον αέρα, χωρίς να μεταβάλλη την καθαρότητά του· αλλ' εντοσούτω, όταν τούτο φθάση εις μεγάλην ποσότητα, απορροφά εν μέρος του φωτός, και δίδει γένεσιν εις τα σύννεφα, εις τας ομίχλας, εις την βροχήν, εις την χιόνα. Κανείς εξ υμών, πιστεύω, δεν δύναται ν' αμφιβάλλη εις τα λεγόμενά μου, διότι εάν τα έλη αποξηραίνονται το θέρος, εάν η μπογάδα των γυναικών μας ξηραίνηται εις τον αέρα, εάν αι υγραί και βορβορώδεις οδοί στεγνόνωσιν από τον ήλιον, όλα ταύτα στηρίζονται εις το φαινόμενον της φυσικής εξατμίσεως του ύδατος»[28].

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι η άποψη που διατυπώθηκε στην αρχή αυτής της εργασίας ως μια υπόθεση, ότι δηλαδή η αρχή του τερπνού μετά του ωφελίμου δεν ήταν και δεν είναι πάντα συμβατικά «διδασκαλική», χωρίς να προβληματίζει εκείνους που την υιοθετούσαν *και* ουσιαστικά, ώστε το ευχάριστο να αποκτήσει μιαν ισοδυναμία και ισοτιμία προς το ωφέλιμο, ακόμα και μιαν αισθητική αυταξία, επιβεβαιώνεται με το παράδειγμα του παρουσιασμένου εδώ βιβλίου, γραμμένου, όπως ορθά κατά τη γνώμη μας τονίζει ο Ντελόπουλος, με «λογοτεχνικό ύφος». Και ίσως είναι σκόπιμο να γίνει μια τέτοια διερεύνηση και σε άλλα παρεμφερή έργα της ίδιας εποχής.

Ένα ειδικότερο θέμα, που έχει πάντως και αυτό ανάγκη από παραπέρα διερεύνηση, είναι το θέμα της συνάφειας ή και συγγένειας, που φαίνεται ότι έχουν σε σημαντικό βαθμό οι παιδαγωγικές τεχνικές και στρατηγικές με τις αφηγηματικές τεχνικές και στρατηγικές.

Τέλος δεν είναι άσκοπο να υπομνησθεί, ότι και η «καθαρή» λογοτεχνία δέχτηκε και «ανοίκεια» προς αυτήν στοιχεία μέσα σε

---

28. *Ο Διδάσκαλος Πέτρος....*, ό.π., σημ. 5, σσ. 40 - 41.

ευρύτερες πλέον συνθέσεις και συλλήψεις, προπάντων ύστερα από την εμφάνιση του *Οδυσσέα* και του *Finnegans Wake* του James Joyce[29]. Εξάλλου ο ισχυρισμός, ότι το αισθητικό δεν είναι κάτι απλό και μονοσήμαντο, – αλλά μπορεί να αποκαλύπτεται και να ανακαλύπτεται σε παντοειδές υλικό, υπάρχει, ίσως, ανέκαθεν. Και κρίνω σκόπιμο να κλείσω την εργασία μου μ' ένα παράθεμα μάλλον λησμονημένο, αλλά ιδιαίτερα, όπως νομίζω, σημαντικό, πολύ περισσότερο αφού συσχετίζεται με το σχολείο και τους μαθητές, – του Κ. Τσάτσου: «Το αισθητικό κυρίως θα διοχετεύεται διά μέσου άλλων μαθημάτων, αρκεί να έχη ο δάσκαλος μέσα του κάποια σπίθα αισθητικής συνείδησης. Εδώ δεν πρόκειται για λογικές γνώσεις που άμα μια φορά τις απόκτησε ο δάσκαλος, είναι σε θέση στραβά-κουτσά να τις μεταδώση και στα παιδιά. Εδώ χρειάζεται αυτή η σπίθα, το αισθητήριο, η ικανότητα να ζη ο δάσκαλος και να αγαπά το ωραίο, να είναι ο ίδιος αισθητικός δέκτης για να ξυπνήση στα παιδιά την ίδια ψυχική τάση. Βέβαια χρειάζεται και μερικά βοηθήματα, μερικές εικόνες, μερικά εκμαγεία. Ο ιστορικός, διδάσκοντας ιστορία του πολιτισμού, θα σταματά περισσότερο στην ιστορία της τέχνης και θα δείχνη στα παιδιά εικόνες, όσο μπορεί περισσότερες, καλλιτεχνικών έργων, όχι έτσι από μακριά και αδιάφορα, αλλά με τη συγκίνηση που μπορεί σιγά-σιγά να ξυπνήση την αισθητική

29. Με «μια γραφή εγκυκλοπαιδική, σχηματική, αλληγορική και κάθετη», με πλήθος «διαφορετικών τεχνικών», με «τα όλο και πιο ριζοσπαστικά κυρίαρχα ύφη», γενικά με όλα εκείνα τα εκ πρώτης όψεως ετερόκλητα στοιχεία που συντίθενται ή παρατίθενται «μέσα στον τρελό χορό του κειμένου» και θέτουν τους όρους για τη δημιουργία μιας πολυσήμαντης «πληκτικής», εντούτοις νέας πεζογραφίας. Βλ. σχετικά το αφιέρωμα στον James Joyce του περιοδ. *Διαβάζω*, τεύχ. 62 (1983) και ειδικότερα το άρθρο του Jean-Michel Rabate, «Τα ρίσκα του Οδυσσέα» (μετάφραση: Γιώργος Σπανός), ό.π., σσ. 40-58.

παρατήρηση του παιδιού. Ο φιλόλογος θα εμβαθύνη στην αισθητική ανάλυση του λογοτεχνήματος πριν τα παιδιά σιχαθούν με την ετυμολογία και το συντακτικό την ομορφιά και των πιο μεγαλόπνοων κειμένων. Γι' αυτό πρέπει να αρχίση σε αυτόν τον τομέα η αισθητική παιδεία από τα νεοελληνικά κείμενα που δεν παρουσιάζουν γλωσσικές δυσκολίες. Ούτε ο θεολόγος ούτε ο φυσικός ούτε ο γυμναστής δεν πρέπει να είναι ξένοι με το έργο της αισθητικής παιδείας. Ο θεολόγος κοντά στο ηθικό και το δογματικό έχει τόσους καθαρά αισθητικούς θησαυρούς να αντλήση από την Αγία Γραφή. Τι να πω για το φυσικό που έχει στη διάθεσή του όλη την ομορφιά της ύλης, ή για το γυμναστή που πρέπει να ξυπνήση στα παιδιά τη χαρά της αρμονικής κίνησης και τη φιλοδοξία του υγιούς, του γερού, του παστρικού σώματος; Σε ένα σχολείο όπου θα έπαιρνε η αισθητική παιδεία τη σωστή της θέση, *από όλες τις πλευρές θα έρρεαν προς το παιδί τα αισθητικά νάματα*. Κάθε θέμα διδασκαλίας θα το συμπαρακολουθούσε η αισθητική διαφώτισή του. Το αισθητικό δεν είναι ένα μάθημα, είναι ένας τρόπος αντικρύσματος όλων των μαθημάτων, όλων των πραγμάτων. Το αντίκρυσμα αυτό δεν μπορώ να το προσδιορίσω ακριβέστερα, ακριβώς γιατί δεν περιορίζεται σε ένα μάθημα ειδικό, αλλά είναι οργανικό τμήμα κάθε μαθήματος»[30].

---

30. Κωνσταντίνος Τσάτσος, «Αισθητική παιδεία του ελληνικού λαού», *Δοκίμια Αισθητικής και Παιδείας*, εκδ. Δίφρος, Αθήναι 1960, σσ. 39-40. Η άποψη αυτή του Κ. Τσάτσου, που αναφέρεται στο πάντα κρίσιμο και επίμαχο σημείο της αισθητικής σημασίας και της αισθητικής διαπαιδαγώγησης των μαθητών, είναι εξαιρετικά ενδιαφέρουσα και άξια ν' αποτελέσει αφετηρία συστηματικότερης συζήτησης.

Στα «χρηστικά κείμενα» αφιερώνει ο Γιώργος Βελουδής το έβδομο κεφάλαιο του βιβλίου του *Γραμματολογία, Θεωρία της Λογοτεχνίας*, εκδ.



Δωδώνη, Αθήνα 1994, σσ. 182-209. Ιδιαίτερη σημασία έχει η γνώμη του σημαντικού θεωρητικού της λογοτεχνίας και αισθητικού J. Mukařovský, «ότι δεν υπάρχουν σταθερά όρια ανάμεσα στον αισθητικό και εξωαισθητικό χώρο. Εξωαισθητικά αντικείμενα μπορούν ν' αποκτήσουν "αισθητική λειτουργία" ή, αντίστροφα, "καλλιτεχνικά έργα, που είναι προνομιούχοι φορείς της αισθητικής λειτουργίας, μπορούν να τη χάσουν"» (σ. 185).

Ενδιαφέρουσα είναι στη συνάφεια αυτή και η πρόταση που διατύπωσε ο Καθηγ. Μ. Γ. Μερακλής: «Λογοτεχνία δεν είναι μόνο η λογοτεχνία», η οποία ισχύει και αντεστραμμένη»: «Η λογοτεχνία δεν είναι μόνο λογοτεχνία». Βλ. σχετικά: Μ. Γ. Μερακλής, «Αναφορά στο έργο του Γεράσιμου Ρηγάτου», περιοδ. *Έρευνα*, τεύχ. 71 (1996), σσ. 23-24.

Ο ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ν. ΔΑΡΒΑΡΗΣ, Η ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΚΑΙ Ο «ΗΔΥΣΜΕΝΟΣ ΛΟΓΟΣ»

Ο Δημήτριος Ν. Δάρβαρης (1757-1823) υπήρξε σημαντικός λόγιος, διδάσκαλος, μεταφραστής και συγγραφέας πλήθους διδακτικών εγχειριδίων και εκλαϊκευτικών συγγραμμάτων της εποχής του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Ήταν ένας από τους γιους του Νικολάου Δάρβαρη, ευκατάστατου εμπόρου στο Σεμλίνο της Ουγγαρίας, και γεννήθηκε στην Κλεισούρα του νομού Καστοριάς. Μολονότι προοριζόταν να ασχοληθεί κι αυτός με το εμπόριο, η έντονη επιθυμία του τον προσείλκυσε στα γράμματα. Τα πρώτα γράμματα διδάχθηκε στη Βουδαπέστη. Συνέχισε τις σπουδές του στο Σεμλίνο και στο Βουκουρέστι και κατόπιν στη Λειψία (κλασική φιλολογία) και στη Χάλη της Σαξονίας (φιλοσοφία). Με την ολοκλήρωση των σπουδών του δίδαξε για πολλά χρόνια στο Σεμλίνο ως διδάσκαλος Ελλήνων και Σέρβων. Από το 1795 εγκαταστάθηκε στη Βιέννη, όπου εργάστηκε ως διδάσκαλος στην εκεί ελληνική κοινότητα και ασχολήθηκε με το παιδαγωγικό και συγγραφικό του έργο. Εκεί τύπωσε και όλα σχεδόν τα βιβλία του (που χρηματοδοτούσαν τα αδέλφια του Ιωάννης και Πέτρος), περίπου 35 τον αριθμό, τα οποία γνώρισαν επανειλημμένες επανεκδόσεις. Υπήρξε υπέρμαχος της εκπαιδεύσεως των νέων και διακήρυξε ότι η παιδεία έπρεπε να διαδοθεί σε όλες τις κοινωνικές τάξεις για να καταστούν χρήσιμα τα άτο-

μα στο σύνολο. Ανήκε στον κύκλο που εξέδιδε το περιοδικό *Ερμής ο Λόγιος*[1].

Ο Δάρβαρης ήταν «παντοίαις μαθήσεσι κεκοσμημένος», και «δεν έπαυσε [...] εις το να εκδίδη εις το γένος του καλά και ωφέλιμα συγγράμματα, προς κατακόσμησιν των χρηστών ηθών αποβλέποντα, και χειραγωγούντα τους νέους προς την αληθή ευδαιμονίαν, ήτις εστίν η Αρετή, και το Ευ ζην»[2], όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται σε μία παρουσίαση του ίδιου και του έργου του, δημοσιευμένη στο περιοδικό *Ερμής ο Λόγιος*, το 1811. Πέθανε στη Βιέννη, το 1823, σε ηλικία 66 ετών.

Εύλογα απασχόλησε επανειλημμένα τους σύγχρονους παιδαγωγούς: αναφέρω τις εργασίες του Χρήστου Παίδαρου[3] για την προδρομική θέση του όσον αφορά την νεοελληνική παιδαγωγική

---

1. Για τη ζωή και το έργο του Δημητρίου Ν. Δάρβαρη βλ.: α) Μιχαήλ Παπαμιχαήλ, Δημήτριος Ν. Δάρβαρις, Φιλόσοφος συγγραφεύς διδάσκαλος του Γένους εκ Κλεισούρας – Μακεδονίας, 1757-1823, Θεσσαλονίκη 1956, β) Αθανάσιος Γιομπλάκης, «Δημήτριος Νικ. Δάρβαρις (1757-1823), Ο εκ Κλεισούρας της Μακεδονίας Διδάσκαλος του Γένους», *Γρηγόριος ο Παλαμάς*, τόμ. 54 (1971), σσ. 313-323 και 403-409. γ) Ευθύμιος Θ. Σουλογιάννης, «Η "Απλοελληνική Εγκυκλοπαιδεία" του Δ. Δάρβαρη και η Ελληνική Κοινότης Βενετίας», *Αθηνά* 73-74 (1972-1973), σσ. 416-425, δ) Γιάννης Καράς, «Δημήτριος Ν. Δάρβαρις (1757-1823)», περιοδ. *Ο Φυσικός Κόσμος*, τεύχ. 79 (1981), σσ. 18-19 και ε) Georgios D. Kapsalis, *Die Typik der Situationen in den Charachteren Theophrasts und ihre Rezeption in der neugriechischen Literatur*, Bochum 1982 [σσ. 189-228].

2. *Ερμής ο Λόγιος*, περίοδος Α', 1 Μαρτίου 1811, σσ. 76-79. Στις σσ. 77-79 παρουσιάζεται ο κατάλογος των μέχρι τότε δημοσιευθέντων έργων του Δ. Ν. Δάρβαρη.

3. Χρήστος Κ. Παίδαρος, «Δημήτριος Ν. Δάρβαρης, Πρόδρομος της Νεοελληνικής Παιδαγωγικής Σκέψης και της Διδακτικής Μεθοδολογίας», περιοδ. *Νέα Παιδεία*, τεύχ. 63 (1992), σσ. 72-86.

σκέψη και ειδικότερα τη μεθοδολογία της διδακτικής, του Γρηγόρη Καραφύλλη[4] αναφερόμενη, σε τελευταία ανάλυση, στην παιδαγωγική φιλοσοφία ή και βιοθεωρία του Μακεδόνα παιδαγωγού, του Χαράλαμπου Ν. Μελετιάδη[5].

Ο Παίδαρος αποφαίνεται σχεδόν κατηγορηματικά ότι ο Δάρβαρης είναι «πρόδρομος της παιδαγωγικής σκέψης και της διδακτικής μεθοδολογίας στην ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης»[6]. Την άποψή του αυτή τεκμηριώνει συστηματικά στο υποσημειωμένο κείμενό του, στο οποίο εξετάζει το έργο του Δάρβαρη εν γένει, δίνοντας ωστόσο έμφαση στο δημοσιευμένο τον Απρίλιο του 1811 στον *Λόγιο Ερμή* δοκίμιό του «Παρατηρήσεις τινές και σημειώσεις περί της διδακτικής μεθόδου και της διορθώσεως των Σχολείων»[7]. Στο δοκίμιο αυτό, όπως σημειώνει ο

4. Γρηγόρης Καραφύλλης, «Οι παιδαγωγικές αντιλήψεις του Δ. Ν. Δάρβαρη», ανάτυπο από την *Επιστημονική Επετηρίδα του Παιδαγωγικού Τμήματος Δ. Ε. του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, Ιωάννινα 1992, σσ. 281-292.

5. Χαράλαμπος Ν. Μελετιάδης, «Συμβολή στη μελέτη της παιδαγωγικής σκέψης των Ελλήνων Διαφωτιστών (Δημήτριος Νικολάου Δάρβαρης)», *Πρακτικά ΙΒ' Ιστορικού Συνεδρίου (Μάιος 1991)*, Ελληνική Ιστορική Εταιρεία, Θεσσαλονίκη 1992, σσ. 219-231.

Βλ. και την εργασία της ιστορικού της νεοελληνικής φιλολογίας και ιδίως της περιόδου του ελληνικού Διαφωτισμού Άννας Ταμπάκη, «Δημήτριος Δάρβαρης: Οι περί "ηθικής" αντιλήψεις του», *Νεοελληνική Παιδεία και Κοινωνία*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου αφιερωμένου στη μνήμη του Κ. Θ. Δημαρά, Όμιλος Μελέτης του Ελληνικού Διαφωτισμού, Αθήνα 1995, σσ. 107-120.

6. Χρήστος Κ. Παίδαρος, ό.π., σ. 84.

7. Δημήτριος Ν. Δάρβαρης, «Παρατηρήσεις τινές και σημειώσεις περί της διδακτικής μεθόδου και της διορθώσεως των Σχολείων», *Ερμής ο Λόγιος*, 15 Απριλίου 1811, σσ. 122-128 και 1 Μαΐου 1811, σσ. 147-150.

Παίδαρος, γίνεται αναφορά «στην "κατάσταση" των σχολείων, στο μεθοδικό τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας τους, στην εκλογή και διάταξη της "διδακτέας ύλης", στην καθιέρωση του θεσμού της συγγραφής σχολικών βιβλίων και στην ανάγκη εκπαίδευσης των υποψηφίων για το διδασκαλικό επάγγελμα»[8].

Στη συνέχεια ο συγγραφέας, αφού πρώτα σκιαγραφεί την εικόνα της εκπαίδευσης, και ιδιαίτερα της κατώτερης βαθμίδας, κατά την περίοδο 1780-1820, καταθέτοντας πολύτιμα στοιχεία για την κατάσταση που επικρατούσε στην περίοδο εκείνη, περνάει στην εξέταση των παιδαγωγικών απόψεων του Δάρβαρη για τη διδακτική μέθοδο και τη βελτίωση των σχολείων, αναλύοντας συστηματικά το περιεχόμενο του σημειωμένου πιο πάνω δοκιμίου του, το οποίο έγραψε μετά την ίδρυση (με πρωτοβουλία του Μητροπολίτη Ουγγροβλαχίας Ιγνάτιου, τον Ιούλιο του 1810), της Φιλολογικής Εταιρείας του Βουκουρεστίου. Η Εταιρεία είχε σκοπό να συμβάλει, με την οργάνωση και την καλή λειτουργία του Λυκείου της Ελληνικής παροικίας στο Βουκουρέστι, στην καλλιέργεια και την πρόοδο των ελληνικών γραμμάτων. Ο Παίδαρος κάνει την υπόθεση ότι η παραπάνω μελέτη του Δάρβαρη μπορεί να είναι προϊόν παρακλήσεως εκ μέρους της Εταιρείας να διατυπώσει τις απόψεις του για την οργάνωση του Λυκείου. Και όπως επισημαίνει ο ίδιος: «Ασφαλώς το κείμενο δεν εξαντλεί όλα τα θέματα της διδακτικής μεθοδολογίας με την έννοια και το περιεχόμενο που χαρακτηρίζεται ο κλάδος αυτός της παιδαγωγικής σήμερα. Αποτελεί όμως μια σημαντική συμβολή για τη "θεωρία" ενός νέου σχολείου και για τη μεθοδική οργάνωση της εκπαίδευσης πάνω σε παιδαγωγικές βάσεις. Από την άποψη αυτή θεωρούμε ότι ο Δάρβαρης είναι ο πρόδρομος της παιδαγωγικής σκέψης και της διδακτικής

8. Χρήστος Κ. Παίδαρος, ό.π., σ. 72.

μεθοδολογίας στην ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης»[9]. Ο Παίδαρος παρατηρεί ότι με όσα λέει ο Δάρβαρης «τοποθετεί στο κέντρο της διδασκαλίας το μαθητή» και αξιολογεί πολύ θετικά το πράγμα αυτό: «Για πρώτη φορά εισάγονται στη διδακτική μεθοδολογία απόψεις, οι οποίες έχουν σχέση με την παρώθηση, την αυτενέργεια, τη συνεργασία, την ομαδική εργασία των μαθητών και οι οποίες στη διδακτική πράξη σημαίνουν την ενεργοποίησή τους στη διαδικασία της μάθησης. Από την άποψη αυτή, οι παραπάνω απόψεις, διαμορφώνουν μια εντελώς νέα παιδαγωγική σχέση στη διαδικασία της διδασκαλίας-μάθησης. Στη νέα σχέση ο μαθητής αναλαμβάνει πρωτεύοντα ρόλο στη διαδικασία της μάθησης, ενώ ο διδάσκαλος έχει καθοδηγητικό και συμβουλευτικό ρόλο»[10].

Ο ίδιος συγγραφέας πιστεύει ότι το παραπάνω κείμενο του Δάρβαρη αποτελεί «απόηχο της παιδαγωγικής ιδεολογίας του ΙΗ' αιώνα» και ιδιαίτερα της διδακτικής σκέψης του Κομένιου, στηρίζοντας μάλιστα την άποψή του σε τέσσερα σημεία[11]: α) Η «μέθοδος» και η «τάξη» είναι κατά τον Κομένιο το θεμέλιο της οργάνωσης του εκπαιδευτικού συστήματος και ολόκληρης της σχολικής δραστηριότητας (οργάνωση σχολείου, μέθοδος διδασκαλίας, εκλογή διδακτέας ύλης, πρόγραμμα). Την ίδια θέση υιοθετεί και ο Δάρβαρης για την οργάνωση των «κοινών» και των «ελληνικών» σχολείων στον ελληνικό χώρο, β) Η «μέθοδος», κατά τον Κομένιο, υποδεικνύει πώς πρέπει να διδάσκει κανείς για να έχει καλά αποτελέσματα. Η «μέθοδος» κατά τον Δάρβαρη υποδεικνύει τον δρόμο για να φτάσει ο δάσκαλος «ασφαλέ-

---

9. Χρήστος Κ. Παίδαρος, ό.π., σ. 77.

10. Χρήστος Κ. Παίδαρος, ό.π., σ. 79.

11. Βλ. αναλυτική τεκμηρίωση της άποψής του αυτής στον Παίδαρο, ό.π., σσ. 81-84.

στερα εις τον σκοπόν του», γ) Η μεθοδική οργάνωση των σχολείων προϋποθέτει, κατά τον Κομένιο, ειδικά βιβλία για τους μαθητές και αυτό πρέπει να είναι εργασία μιας ομάδας εκπαιδευτικών. Κατά τον Δάρβαρη «τούτο το έργον απαιτεί ακριβή γνώσιν και φρονίμην εκλογήν των πραγμάτων [...]. Πράγματα, τα οποία δεν είναι του καθενός», δ) Ο Κομένιος ορίζει το χρόνο φοίτησης στο «στοιχειώδες σχολείο» σε έξι χρόνια, σε «έξι σαφώς διαχωρισμένες τάξεις και κατά συνέπεια, το πρόγραμμα πρέπει να κατανέμεται σε έξι ενότητες». Ο Δάρβαρης προτείνει «να εισαχθή εις τα ημέτερα σχολεία μία Μέθοδος [...], διορίζουσα όλας τας τάξεις και προόδους των μαθητών».

Στη δική του εργασία ο Γρηγόρης Καραφύλλης σημειώνει ότι ο Δάρβαρης «αποτελεί μια ιδιαίτερη περίπτωση λογίου που θα μπορούσε να καταταχθεί μεταξύ των συντηρητικών εκπροσώπων του Πατριαρχείου και των εκσυγχρονιστών του Νεοελληνικού Διαφωτισμού»[12]. Ο Καραφύλλης τοποθετεί τον Δάρβαρη «στον ενδιάμεσο χώρο» διότι τον βλέπει να κινείται, όσον αφορά τα θέματα της Παιδείας, «μεταξύ της πατριαρχικής αντίληψης της *Οκτωήχου* και του *Ψαλτηρίου* και της αντίστοιχης διαφωτιστικής, η οποία χρησιμοποιούσε τη σύγχρονη γλώσσα και προωθούσε την επιστημονική σκέψη»[13].

Όπως γράφει ο Γρηγόρης Καραφύλλης, η στοχοθεσία της εκπαίδευσης «δεν πρέπει να φωτίζει μόνο τον παρόντα βίο, αλλά

---

12. Γρηγόρης Καραφύλλης, ό.π., σσ. 281-282.

13. Γρηγόρης Καραφύλλης, ό.π., σ. 282. Ένα τέτοιο "ενδιάμεσο" πνεύμα παρατηρείται και σε άλλους εκπροσώπους του Διαφωτισμού, ώστε να μπορεί κανείς ίσως να υποστηρίξει ότι αυτό το πνεύμα είναι και το περισσότερο χαρακτηριστικό γνώρισμα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Πβ. και Μ. Γ. Μερακλής, «Ένας παλιός πρόλογος σε παιδικό βιβλίο», *Παιδική λογοτεχνία, Θεωρία και πράξη*, επιμέλεια Άντα Κατσίκη-Γκίβαλου, πρώτος τόμος, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1993, σσ. 25-32.

να εξασφαλίζει και την ευδαιμονία του μέλλοντος ή τουλάχιστον να προσγράφει θετικές υποθήκες γι' αυτόν. Η οπτική αυτή της κατάκτησης μιας γενικής ευτυχίας στο πλαίσιο των δύο κόσμων προϋποθέτει και ενισχύεται και από τις παράλληλες θέσεις του, ότι στο "καλοκατάστατον σχολείον" δεν πρέπει οι νέοι να αρκούνται μόνο στην κατάκτηση του περιεχομένου των θετικών εννοιών, αλλά και να ενεργούν σύμφωνα με αυτές. Η προσθήκη αυτή ενδιαφέρει ιδιαίτερα και συντείνει στην παραπάνω οπτική, επειδή ο Δάρβαρης διατείνεται ότι από όλες τις έννοιες, που διδάσκονται οι νέοι, η πίστη είναι το "επισημότατον μάθημα από όλα", αφού "αρχή σοφίας [είναι] ο του Θεού φόβος"»[14]. Γενικά άλλωστε η «θεογνωσία», όπως σημειώνει ο ίδιος μελετητής, «παίζει καθοριστικό ρόλο στο έργο του Δάρβαρη»[15].

Πολύ εύστοχα ο συγγραφέας τονίζει ότι στο έργο του Δάρβαρη η αρετή «δεν πρέπει να περιορίζεται μόνο στο ατομικό της εύρος, αλλά να επεκτείνεται και στο αντίστοιχο αλληλέγγυο, το οποίο περιλαμβάνει τη συνεισφορά του ανθρώπου στην ευτυχία των συνανθρώπων του»[16].

Άλλη παρατήρηση που κάνει ο Καραφύλλης είναι ότι «σημαντικό σημείο στην παιδαγωγική του Δάρβαρη αποτελεί και ο τονισμός του απαραίτητου της διδασκαλίας της φυσικής ιστορίας, γιατί αυτή οδηγεί στη γνώση του Θεού, του ποιητού της φύσης. Έτσι, με την ένταξη της διδασκαλίας των φυσικών επιστημών στη χριστιανική αντίληψη, υπερβαίνει τη δυσκολία, που πρόβαλλαν οι θεολόγοι της εποχής, ότι αυτές δεν πρέπει να διδάσκονται, επειδή τάχα αντίκεινται στη χριστιανική κοσμοθεωρία. Η πορεία διδασκαλίας των γνωστικών αυτών αντικειμένων,

14. Γρηγόρης Καραφύλλης, ό.π., σ. 283.
15. Βλ. αναλυτικά Γρηγόρης Καραφύλλης, ό.π., σσ. 283-286.
16. Γρηγόρης Καραφύλλης, ό.π., σ. 288.

που πρέπει να αρχίζει "από τα καθ' έκαστα επί τα καθόλου, και από της φύσεως επί τον δημιουργόν", χειραγωγεί καλύτερα στη μάθηση, επειδή τα παιδιά μαθαίνουν να διδάσκονται ευκατάληπτα και ταυτόχρονα χρήσιμα πράγματα. Τα υλικά ή φυσικά πράγματα και φαινόμενα, που βλέπουν κάθε μέρα, ακούνε γι' αυτά ή αντιλαμβάνονται με τις αισθήσεις τους, τίθενται ως αφετηρία της ανθρώπινης γνώσης, επειδή είναι "γνωριμώτερα τη φύσει"»[17]. Η παρατήρηση αυτή του Καραφύλλη επικυρώνεται και από την ακόλουθη εκτίμησή του, η οποία αναμφισβήτητα αποτελεί, μπορεί να πει κανείς, και την ειδοποιό διαφορά του Νεοελληνικού Διαφωτισμού απέναντι στον Ευρωπαϊκό Διαφωτισμό: «Αν στον Ευρωπαϊκό Διαφωτισμό διαπιστώνουμε μία σαφή απομάκρυνση της επιστήμης από τη θρησκεία, κάτι αντίστοιχο ήταν αδύνατο στην ελληνική περίπτωση, γιατί το υποδουλωμένο έθνος και οι υπόλοιπες συγκυρίες είχαν απόλυτη ανάγκη από την υποστήριξη της Εκκλησίας με την οποία ήταν συνυφασμένες»[18]. Ο ίδιος πάλι παρατηρεί ότι η «μέση οδός» δεν ήταν απλώς μια αναγκαιότητα για την ιστορική συγκυρία του ελληνισμού κατά την εποχή εκείνη, αλλά και μια «πίστη σε μία σύνθεση που συνδυάζει τη θρησκευτική κυριαρχία με τον εκσυγχρονισμό της. Από τη σύνθεση αυτή προκύπτει και ο ανθρώπινος τύπος που φαίνεται να προτείνει. Είναι ο *διαφωτισμένος θρησκεύων*, που θα έχει τα μάτια του πάντα στραμμένα προς το Θεό, αλλά και θα αποβλέπει ταυτόχρονα και στη γενική του ευτυχία»[19].

Στο κείμενό του εξάλλου ο Χαράλαμπος Μελετιάδης δείχνει με ουσιαστικό τρόπο ότι δεν ανταποκρίνονται στην αλήθεια οι προσπάθειες ορισμένων μελετητών, ιδίως ξένων, να δείξουν, ότι

17. Γρηγόρης Καραφύλλης, ό.π., σ. 290.
18. Γρηγόρης Καραφύλλης, ό.π., σ. 290.
19. Γρηγόρης Καραφύλλης, ό.π., σ. 291.

«οι διαφωτιστικές επεξεργασίες των Ελλήνων υστερούν σε πρωτοτυπία»[20]. Τις θέσεις του τεκμηριώνει, ακριβώς, «με τη διερεύνηση της παιδαγωγικής δραστηριότητας του Δημητρίου Νικολάου Δάρβαρη»[21].



Οι παραπάνω απόψεις του Καραφύλλη ανταποκρίνονται πλήρως προς το "αιτούμενον" του βιβλίου του Δάρβαρη *Οικιακή Διδασκαλία της Φύσεως, χάριν των μικρών Παιδίων και Κορασίων*[22]. Το βιβλίο αυτό δίνει, όπως νομίζω, λαβή και για μιαν άλλη προσέγγιση. Ο Άνθιμος Γαζής το παρουσίαζε στον πρώτο τόμο του *Λόγιου Ερμή* πολύ επαινετικά, αλλά αυτό γινόταν σ' ένα μικρό σχόλιο. Είναι σκόπιμη μια εκτενέστερη αναφορά σ' αυτό το «βιβλιάριον», το οποίο και ο Γαζής αξιολογούσε ως «εξαίρετον διά τας εν αυτώ διδασκαλίας της Φυσικής Ιστορίας, αίτινες ανά-

---

20. Χαράλαμπος Ν. Μελετιάδης, ό.π., σ. 222.

21. Χαράλαμπος Ν. Μελετιάδης, ό.π., σ. 223.

Ο Μελετιάδης τονίζει ακριβώς τη συμβολή του Δάρβαρη στη «μετακένωση στους άλλους βαλκανικούς λαούς σχολικών βιβλίων και συγκεκριμένων διαφωτιστικών παιδαγωγικών κειμένων, όπως ο *Αιμίλιος* του J.-J. Rousseau», ό.π., σ. 220. Βλ. και Despoina Loukidou-Mavridou - Ioannis A. Papadrianos, «Dimitrios Darvaris: sa contribution à l' evolution littéraire bulgare», *Πνευματικές και Πολιτιστικές Σχέσεις Ελλήνων και Βουλγάρων από τα μέσα του ΙΕ' έως τα μέσα του ΙΘ' αιώνα, Α' Ελληνοβουλγαρικό Συμπόσιο (22-25 Σεπτεμβρίου 1978)*, Πρακτικά, Θεσσαλονίκη 1980, σσ. 211-216.

22. *Οικιακή Διδασκαλία της Φύσεως, χάριν των μικρών Παιδίων και Κορασίων*, εκδοθείσα υπό Δημητρίου Νικολάου του Δαρβάρεως, δαπάνη των Κυρίων Αυταδέλφων Δαρβάρεων, εν Βιέννη της Αουστρίας, εκ της Τυπογραφίας Ιω. Βαρθολ. του Σβηκίου, πρώην Γ. Βενδώτου, 1810.

γουσι τον νουν εις την γνώσιν του Ποιητού της Φύσεως»[23].

Στο Προοίμιον ο Δάρβαρης δίνει το "ιστορικό" της συγγραφής του βιβλίου, που το ετοίμασε για τ' ανίψια του, «παιδία από επτά μέχρι δέκα ετών», για να τους «κινήση την περιεργίαν» σε μια «κατ' ιδίαν εν τω οίκω διδασκαλίαν». Ήθελε, όπως λέει, να κάνουν μια πρώτη γνωριμία τα ανίψια του με τη φύση και να προετοιμαστούν έτσι για μιαν επόμενη, με μεγαλύτερες αξιώσεις, σπουδή της.

Το βιβλίο διαιρείται σε τρία μέρη: «Το πρώτον διαλαμβάνει περί των εν τη γη ευρισκομένων πραγμάτων· το δεύτερον περί των εν τη θαλάσση διαιτωμένων· και το τρίτον περί των εν ουρανώ φαινομένων αστέρων. Άρχεται δε από των εν ποσί κειμένων ως γνωριμωτέρων, επειδή και προσπίπτουσι κάθε ώραν εις τας αισθήσεις, και προβαίνει επί τα ενδότερα και υψηλότερα, τα οποία δέονται περισσοτέρας σκέψεως και κρίσεως»[24]. Τονίζει άλλη μια φορά ότι δεν θέλησε να γράψει «πλήρες σύστημα της Φυσικής Ιστορίας», παρά να δώσει, σε μια πρώτη φάση, μια «νύξιν» στα παιδιά. Συναφώς ορίζει και τη μέθοδό του: «Διά να μη κουράζη αυτό τον νουν των παίδων, έπρεπε να γένη εν είδει ομιλιών εις ύφος απλούν και εύληπτον, διά να το καταλαμβάνωσιν ακόπως και χωρίς τινος δυσκολίας. [...] Επειδή δε μία απλή περιγραφή των φυσικών σωμάτων ήθελεν είσθαι ξηρά και οχληρά, και ακολούθως αηδής εις την απαλήν ηλικίαν, διά να κάμω το βιβλίον τερπνόν και αρεστόν εις τα παιδία, δεν συνεστάλην να παρενσπείρω εδώ και εκεί διηγήσεις τινάς και ιστορίας, μάλιστα δε και μύθους διά στίχων, τα οποία βέβαια δεν ανήκουσιν εις την καθ' αυτό διδασκαλίαν, όμως θαυμαστά κινούσι τας απαλάς των

23. Άνθιμος Γαζής, «Βιβλία Νεοφανή», *Ερμής ο Λόγιος*, 15 Αυγούστου 1811, σ. 265.

24. *Οικιακή Διδασκαλία της Φύσεως...*, ό.π., σσ. 3-4. Βλ. και σ. 281.

ΟἸΚΙΑΚΗ῍ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙ΄Α

ΤΗ͂Σ

ΦΥ΄ΣΕΩΣ

χάριν

τῶν μικρῶν Παιδίων καὶ Κορασίων

ἐκδοθεῖσα

ὑπὸ

Δημητρίȣ Νικολάȣ τȣ͂ Δαρβάρεως

δαπάνῃ

τῶν Κυρίων Αὐταδέλφων Δαρβάρεων.

ἘΝ ΒΙΕ΄ΝΝΗ, ΤΗ͂Σ ἈΟΥΣΤΡΙ΄ΑΣ.
ἐκ τῆς Τυπογραφίας Ἰω. ΒαρΘολ. τοῦ
Σβηκίου, πρώην Γ. Βενδώτου.
1810.

παίδων ψυχάς και καταθέλγουσι, και είναι ωσάν κάποιαι διατριβαί και αναπαύσεις του νοός δι' αυτούς»[25].

Το βιβλίο έγραψε και εξέδωσε στη Βιέννη. Αλλά είναι φανερό ότι το περιβάλλον που αναδύεται από τις περιγραφές είναι περιβάλλον *και* μιας αγροτικής κοινωνίας. Ό,τι στα σημερινά παιδιά τείνει να καταντήσει εντελώς άγνωστο, π.χ. ένας κήπος στο σπίτι τους, τότε ήταν μέσα στη ζωή τους: «Τα μήλα της γης, αι γογγύλαι, τα κρομμύδια, τα σκόρδα, τα πράσα, τα ρεπάνια, τα σίσαρα, τα καβούτζια, και άλλα περισσότερα όσπρια, τα οποία εσείς γνωρίζετε θαυμαστά, αυξάνουσι, καθώς τα βούνια, υποκάτω της γης. Άλλα, καθώς αι αγκινάραι, τα πίσα, τα κουκκία, τα ερεβίθια, αι φακαί, και τα φασούλια αυξάνουσιν επάνω της γης. Εσείς τα καλλιεργείτε μόνοι σας εις τον μικρόν σας κήπον· όθεν δεν είναι χρεία να σας διδάξω περί τούτων. Ωσαύτως πιστεύω, ότι δεν έχω τίποτε να σας διδάξω περί των λαχάνων και των καρπών όπου αυξάνουσιν εις τον κήπον, καθώς είναι η κράμβη ή το κραμβολάχανον, το κουνουπίδι, το σπαράγγι, τα μαρούλια, τα κιχώρια, τα πεπόνια, τα καρπούζια, τα αγγούρια, τα κολοκύνθια, και ένα πλήθος άλλων καρπών και λαχάνων, τα οποία είναι νόστιμα εις την γεύσιν, και πολλά καλά διά την υγείαν. Όλα αυτά καλλιεργούνται υποκάτω εις τα ομμάτια σας· και από τα ερωτήματα όπου σας ήκουσα να κάμνητε εις τον κηπωρόν Ζώην υποθέτω ότι είσθε καλά διδαγμένα περί τούτων»[26]. Και παρακάτω στην Θ' Ομιλία του: «Εξόχως τούτων των δένδρων είναι και άλλα όπου ονομάζονται καρποφόρα δένδρα. Βάζω στοίχημα με θάρρος, ότι θέλομεν έχει περισσοτέραν ηδονήν να συνομιλήσωμεν περί αυτών. Ας εμβώμεν εις τον κήπον. Ιδέ τα οπωρικά όπου μεγαλόνουσιν. Ήθελα σας λυπήσει, αν

---

25. *Οικιακή Διδασκαλία της Φύσεως...*, ό.π., σσ. 4-5.
26. *Οικιακή Διδασκαλία της Φύσεως...*, ό.π., σσ. 28-29.

σας έκαμνα να τα γνωρίσητε: διότι όσον μικρά και αν ήσθε, στοχάζομαι ότι κανένας εις τον κόσμον δεν διακρίνει καλλίτερα από εσάς τα απίδια, τα μήλα, τα ροδάκινα, τα κεράσια, τα δαμάσκηνα, τα καΐσια και τα κοκκύμηλα.[...]»[27]. Μιλώντας για το κέντρισμα των δέντρων λέει: «Αύτη η πράξις μία από τας πλέον περιέργους της κηπείας, ποικίλλεται κατά πολλούς τρόπους. Θέλω ομιλήσειν τον κηπωρόν παρακαλώντάς τον, όταν θέλη είσθαι ο καιρός, να την κάμη έμπροσθεν των οφθαλμών σας»[28].

Από αυτήν την άμεση επαφή με τη φύση εκπηγάζει και μια αφοσίωση στα φυσικά πράγματα, τα οποία όλα έχουν αξία, όλα έχουν κάτι να διδάξουν, και συγχρόνως μπορούν να προσφέρουν «τέρψιν»: «διότι δεν είναι κανένα πράγμα επί της γης, το οποίον να μην συντείνη τόσον προς διδασκαλίαν, όσον και προς τέρψιν μας, όταν το θεωρήσωμεν ακριβώς [...]»[29]. Έτσι μια απώτερη αισιοδοξία μεταδίδεται στα παιδιά, αφού αντιλαμβάνονται με όσα βλέπουν, αλλά και ακούν από το δάσκαλο, ότι «ουδέν μάτην εν τη φύσει γέγονε»[30].

Αξίζει να γίνει αναφορά και στη "ζωολογία" του, ως ένα παράδειγμα πρακτικής και σχεδόν αυθόρμητης εφαρμογής των ιδεών ενός διαφωτιστή, που τοποθετείται ανάμεσα στα δύο άκρα: συνδυάζοντας τη λογική του Διαφωτισμού με το προσωπικό συναίσθημα. Ανιχνεύουμε σε όσα λέει γενικά για τα ζώα ένα είδος έλλογης ζωοφιλίας. Δίνω μερικά παραδείγματα. Εντύπωση προκαλεί ότι, μιλώντας για τους ταύρους, παρεκβατικά αναφέρεται και στις ταυρομαχίες των Ισπανών, για να ευχαριστήσει την «περιεργίαν» των παιδιών, μόλις στο τέλος σημειώνοντας

27. *Οικιακή Διδασκαλία της Φύσεως...*, ό.π., σσ. 39-40.
28. *Οικιακή Διδασκαλία της Φύσεως...*, ό.π., σ. 52.
29. *Οικιακή Διδασκαλία της Φύσεως...*, ό.π., σ. 8.
30. *Οικιακή Διδασκαλία της Φύσεως...*, ό.π., σ. 8.

απλώς: «Ούτω λαμβάνει τέλος το αιματώδες τούτο θέαμα»[31]. Ακόμη περισσότερο φαίνεται επηρεασμένος, ή αποδεχόμενος τα εθιζόμενα στην ανώτερη τάξη της κοινωνίας, η οποία, στην περίπτωση αυτή, δεν μπορεί να είναι η ελληνική κοινωνία της εποχής, αλλά η κοινωνία των χωρών της Ευρώπης[32].

Πράγματι μεταφέρει καταστάσεις και εικόνες από την κοινωνία εκείνη, χωρισμένη σε «άρχοντας και λαό»[33]. Μιλώντας λοιπόν για το ελάφι γράφει: «Οι άρχοντες ευρίσκουσι πολλάκις ηδονήν να κυνηγώσι το ελάφι. Αυτοί το αφήνουσιν έξω από τον περίβολον, και απολύουσι κατόπι του ένα πλήθος λαγωνικά. Το μανικόν υλάκτημα των σκύλων, η κραυγή των κυνηγών, και η βοή των κεράτων του προξενούσι τόσον φόβον, ότι τρέχει έμπροσθέν των, και τους αφίνει παρά πολύ οπίσω με την ταχύτητα των ποδών του. Οι κυνηγοί οπού καβαλλικεύουσιν εις άλογα μαθημένα δι' αυτήν την γύμνασιν ενόνονται με αυτούς εις την καταδίωξιν, και από την πολλήν ζέσιν οπού δεικνύουσιν εις το διώξιμον, υπερπηδώσι τους φραγμούς και τα χανδάκια διά να το φθάσωσιν. Αυτό τους φέρει εις έναν κάμπον ευρύχωρον, αλλά τέλος πάντων τα κουρασμένα του ποδάρια δεν του ακούουσι. Το βλέπει τινάς, ασθμαίνωντας από το κούρασμα και από τον φόβον, να σταματήση εκ μιας και να φοβερίζη με τα κέρατα τα σκυλία οπού το πλακώνουσι. Μετά μίαν μακράν μάχην, το πιάνουσιν εκείνα και το κατασχίζουσιν, έως ου πίπτει κάτω νεκρόν. Εγώ υποθέτω, ότι είναι μία χαρά να τρέχη τινάς κατόπι του ελαφίου, και να βλέπη το γοργόν του τρέξιμον. Αλλά στοχάζο-

31. *Οικιακή Διδασκαλία της Φύσεως...*, ό.π., σ. 76.

32. Βλ. π.χ. στη σ. 101 όπου αναφέρεται: «Ο Αυτοκράτωρ ημών κρατεί πολλά τοιαύτα άγρια ζώα [...]».

33. Βλ. π.χ. τις σσ. 254-255, όπου εκτίθεται η άποψή του για αρμονική συνύπαρξη πλουσίων-φτωχών.

μαι, ότι έπρεπε ν' αφήσωσι το ταλαίπωρον ζώον να γυρίση οπίσω εις την κατοικίαν του, διά να εκζημιωθή διά τον φόβον οπού πρέπει να εδοκίμασε, και να πληρωθή διά την τέρψιν οπού επροξένησεν εις αυτούς»[34]. Χαρακτηριστική είναι και η ακόλουθη σελίδα: «Εις την Αγγλίαν γίνονται αλεκτορομαχίαι με μεγάλην παράταξιν. Εκεί παίρνουσι δύω ωραίους πετεινούς, και τοις δένουσι πολλά οξέα πτερνιστήρια εις τους πόδας· έπειτα τους βάζουσιν εις την μέσην ενός αμφιθεάτρου διά να πολεμήσωσιν ένας με τον άλλον. Οι δύω γενναίοι πολεμισταί μάχονται, και κατασχίζονται τόσον από τας δεινάς πληγάς, ότι πίπτουσιν ενίοτε κάτω νεκροί. Είναι ένα θέαμα γελοιώδες και ελεεινόν, εις το οποίον συνέρχονται πολλοί θεαταί. Πολλάκις βάζουσι παράλογα στοιχήματα, ποίος πετεινός έχει να νικήση, όπου πολλοί μωροί χάνουσιν όλα τα υπάρχοντά των» [35].

Χαρακτηριστική είναι και η επόμενη σελίδα για την «αρχήν της αλεκτορομαχίας», η οποία, όπως είδαμε, γίνεται στην Αγγλία, έστω και αν αναζητείται από τον Δάρβαρη στην εποχή του Θεμιστοκλή. Αλλά βέβαια έχουμε, όπως μπορούμε ήδη να πούμε, το φαινόμενο της ανάμειξης στοιχείων αλλοδαπών και ελληνικών, όπως συμβαίνει και εδώ, στην περίπτωση του «πετεινού», όπου και οι άλλες πληροφορίες σχετικά με αυτόν γίνονται σε αναφορά με ό,τι αποτελούσε συνηθέστατο φαινόμενο στον αγροτικό χώρο και κλείνει μάλιστα με παράθεση αισώπειου μύθου (πιθανώς μεταφρασμένου από τον ίδιον)[36]: «Αγαπάτε, παιδία μου, να μάθητε, πόθεν έλαβεν αρχήν η αλεκτορομαχία; Καλά λοιπόν· θέλω σας το ειπεί. Όταν ο Θεμιστοκλής έκβαζε το στράτευμα των Αθηναίων έξω διά να πολεμήση τους βαρβάρους, εί-

34. *Οικιακή Διδασκαλία της Φύσεως...*, ό.π., σσ. 95-96.
35. *Οικιακή Διδασκαλία της Φύσεως...*, ό.π., σ. 133.
36. Πβ. και τον μύθο για τη χελώνα στη σ. 259.

δεν αλέκτορας μαχομένους και τους εστοχάσθη καλά. Επρόσταξε δε τους στρατιώτας να σταθώσι και είπε προς αυτούς: Ιδέτε, Αθηναίοι, ότι ούτοι δεν μάχονται ούτε υπέρ πατρίδος, ούτε υπέρ των πατρώων θεών, ούτε υπέρ των τάφων των γονέων, ούτε υπέρ δόξης, ούτε υπέρ ελευθερίας, ούτε υπέρ των παίδων, αλλ' υπέρ της νίκης. Και σεις δειλιάτε και φοβείσθε, όπου πολεμείτε υπέρ της πατρίδος και υπέρ της ελευθερίας υμών; Ταύτα τα λόγια εθάρρυναν τους Αθηναίους, οίτινες πολεμήσαντες τους βαρβάρους κατετρόπωσαν αυτούς. Εις ενθύμησιν τούτου έκαμαν οι Αθηναίοι νόμον ν' αγωνίζωνται αλεκτρυόνες παρρησία εις το θέατρον μίαν ημέραν του χρόνου. Ο πετεινός λαλεί συνήθως τρίς φοραίς την νύκτα. Το μεσονύκτιον, προ της χαραγής και μετά την χαραγήν. Την ημέραν λαλεί, όταν θέλη. Εις άλλους καιρούς δεν λαλεί, πάρεξ όταν αλλάξη ο καιρός, ή όταν ακούση άλλον πετεινόν να λαλήση εις την γειτονίαν. Δεν σας έρχονται εις τον νουν τα δολερά κοράσια εις τον μύθον του Αισώπου;

Δύω κοπέλαι που εζούσαν,
Και πολλά κακά τραβούσαν,
Κοντά 'ς την κυράτζαν θείαν
Από την πολλήν δουλείαν,
Επειδή και τας ξυπνούσε,
Όταν ο κόκος λαλούσε,
Στοχάζονται να γλυτώσουν,
Τον κόκον αν σκοτώσουν.
Κ' έτζι αυταί το κάμνουν,
Σπαθί 'ς τον λαιμόν του βάνουν,
Να εμπορούν να κοιμούνται,
Όμως δυνατά γελούνται·
Ότι η κυρά δεν ξεύρει,
Την σωστήν ώραν να εύρη.
Διά τούτ' αυτή κακιόνει

Νωρίτερα τας σηκόνει.
Όστις άλλου κακόν ράπτει,
Εαυτού του τρύπαν σκάπτει»[37].

Μπορούμε γενικά να παρατηρήσουμε ότι ο Δάρβαρης, αναφερόμενος στα ζώα, κυμαίνεται ανάμεσα σε μια ορθολογική δικαιολόγηση της ωφέλειας που προέρχεται από αυτά και τη συναισθηματική αντιμετώπισή τους. Χαρακτηριστική είναι η παρακάτω σελίδα: «Τα πτωχά πρόβατα δεν ήθελαν είσθαι τόσον εύθυμα, έξυπνα και ζωντανά, αν ήξευραν ότι πρέπει να πωληθώσιν ωσάν τα βοΐδια εις τους μακελλαρίους. Δεν στοχάζεσθε εσείς, ότι είναι απάνθρωπον να φονεύση τινάς ταύτα τα αθώα πλάσματα; Επ' αληθείας, παιδία μου, είναι κρίμα. Όμως αν δεν εφόνευαν μερικά από αυτά, ήθελαν πληθυνθή ογλίγωρα τόσον, ότι δεν εδύνοντο να ζώσι, μην ευρίσκωντας αρκετόν χορτάρι, και ακολούθως έμελλον εξ ανάγκης να ψοφήσωσιν από την πείναν. Τουλάχιστον εν όσο ζώσιν, είναι τόσον ευτυχή, όσον δύνονται να ήναι. Αυτά έχουσι καλήν βοσκήν διά να τρέφωνται και να χαίρωνται. Υπάγωντας εις το μακελλείον δεν εξεύρουσιν ακόμη, τι έχουν να τα κάμωσιν. Όταν τοις κόπτουσι τον λαιμόν, ευθύς εκψυχούσι, και εκψυχώντας δεν έχουσι την λύπην, ότι αφήνουσι κατόπι των συγγενείς, οι οποίοι θλίβονται και πονούσι διά τον χαμόν των. Ημείς αναγκαζόμεθα να τα σφάξωμεν διά να διατη-

37. *Οικιακή Διδασκαλία της Φύσεως...*, ό.π., σσ. 133-135.

Σημειώνω ότι το μύθο αυτόν δεν έχουν μεταφράσει οι πρώτοι μεταφραστές του Αισώπου Ανδρόνικος Νούκιος και Γεώργιος Αιτωλός. Πβ. Ανδρόνικος Νούκιος, Γεώργιος Αιτωλός, *Αισώπου μύθοι*, επιμέλεια Γ. Μ. Παράσογλου, Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, ΣΠ 58, εκδ. Εστία, Αθήνα 1993. Για το αρχαίο κείμενο βλ. το μύθο «Γυνή και θεράπαιναι», στον τόμο: Ben Edwin Perry, *Aesopica*, The University of Illinois Press, Urbana 1952, σ. 342, αρ. 55.

ρώμεν την ζωήν μας, αλλά δεν πρέπει ποτέ να ήμεθα άσπλαγχνοι προς αυτά, εφ' όσον είναι ζωντανά»[38]. Με το ίδιο πνεύμα είναι γραμμένη και μια άλλη σελίδα: «Κακόν πράγμα είναι να αναγκάζηται τινάς να θανατώση τα ταλαίπωρα πουλάκια, αλλ' εκείνο οπού είπα περί των βοών και των προβάτων, έχει τόπον και εδώ. Εάν αφίναμεν ημείς όλα να ζώσιν, ήθελαν ψοφήσει από την πείναν, ή ήθελαν βάλει ημάς τους ιδίους εις αυτόν τον κίνδυνον, τρώγωντας όλην μας την ζωοτροφίαν, ώστε να μην έχωμεν πλέον μήτε ψωμί, μήτε κρέας διά να συντηρώμεν την ζωήν μας. Ως τόσον θέλομεν φροντίσει να τα τρέφωμεν καλά και να μη τα βασανίζωμεν άσπλαγχνα· και όταν τα σφάζωμεν, να κάμωμεν να υποφέρωσιν όσον είναι δυνατόν ολιγώτερον πόνον. Εγώ δεν ημπορούσα ποτέ ν' αποφασίσω, διά να σφάξω με το χέρι μου ένα ταλαίπωρον ζώον· συλλυπούμαι δε εκείνους οπού διά το επάγγελμά των αναγκάζονται να επιτελώσιν αυτήν την σκληράν πράξιν, όμως δεν τους κατακρίνω»[39].

Ίσως συνόψιση της "διαφωτισμένης" αυτής αντίληψης αποτελεί η Ομιλία Ζ του τρίτου μέρους «Περί της ωφελείας των επιγείων πραγμάτων»[40].

Κάποτε αφήνει και το συναίσθημα να κατευθύνει την παιδαγωγική του: «Κύταξε ανάμεσα από αυτά τα δένδρα, Σοφία. Δεν είναι ο Γεωργάκης οπού εγώ βλέπω να έρχηται εις υπάντησίν μας; Ναι, αυτός είναι· τον γνωρίζω από τα πηδήματά του. Μοι φαίνεται από το περιπάτημά του, ότι έχει χαροποιά νέα να μας αναγγείλη. Βαστά ένα πράγμα. Τι έχεις αυτού, παιδί μου; Μίαν φωλεάν του πτηνού. Άπαγε! Πώς ν' αρπάξης εσύ τούτων των ταλαιπώρων ζώων εκείνο οπού τοις επροξένησε τόσον κόπον και

38. *Οικιακή Διδασκαλία της Φύσεως...*, ό.π., σσ. 78-79.
39. *Οικιακή Διδασκαλία της Φύσεως...*, ό.π., σσ. 131-132.
40. *Οικιακή Διδασκαλία της Φύσεως...*, ό.π., σσ. 368-373.

μόχθον! Τα πουλλάκια, λέγεις, είχαν πετάξει πλέον έξω. Ας ήναι. Κωστάκη! Έπαρε αγάλεα αυτήν την φωλεάν εις το χέρι σου, και κύταξέ την προσεκτικώς. Εγώ θέλω σας ειπεί, τίνι τρόπω την έκαμαν τα πτηνά»[41].

Όσον αφορά εξάλλου το μέλημα του Δάρβαρη να μεταδώσει το συναίσθημα και την έννοια της ευσέβειας στα παιδιά, αυτό ασφαλώς δεν μπορεί να αμφισβητηθεί, αξίζει όμως να σημειωθεί, ότι αυτό δεν εκφράζεται με τέτοιο τρόπο που να θυμίζει λόγο κατήχησης. Το θρησκευτικό στοιχείο σχεδόν διαχέεται μέσα στον κόσμο που ο Δάρβαρης παρουσιάζει, όπως στην παρακάτω περιγραφή, όπου ο «ποιητής» των λουλουδιών είναι διακριτικά ο μη ονομαζόμενος Θεός: «Κανένα από αυτά οπού αυξάνουσιν εδώ, δεν εγίνετο κατά συμβεβηκός εις τους κάμπους, επειδή και η γη δεν είναι εκεί πολλά πλουσία δι' αυτά. Πρέπει να κοπιάζη τινάς πολύ, διά να τας κάμνη ν' αυξάνωσιν εις έναν κήπον. Ο κηπωρός χρεωστεί να τα επιμελήται αδιακόπως, και προ πάντων να μη λησμονήση να τα ποτίζη κάθ' ημέραν: διότι η γη και το νερόν είναι διά τα λουλούδια εκείνο, ό,τι είναι το ψωμί και το κρασί διά τους ανθρώπους. Επειδή όμως αυτά είναι βωβά και προσκολλημένα εις έναν τόπον, δεν εμπορούν να υπάγουν διά να εύρωσι κατάψυχον, μήτε να τον ζητήσωσιν. Ο ποιητής επρόβλεψε διά τας χρείας των με τα γλυκά νάματα της ανοίξεως, όπου ο κηπωρός οπού τα περιποιείται χύνει επάνω εις αυτά με την ποτίστραν του μίαν αγαθοποιόν βροχήν»[42].

Ο Θεός προβάλλεται, αλλά αυτό δεν γίνεται καταχρηστικά. Το ζήτημα της θεϊκής σοφίας τίθεται ήδη στο Προοίμιο, αλλά, και εκεί, χωρίς να θυμίζει άμβωνα. Παραθέτω και την αρχή της Ομιλίας Η' του τρίτου μέρους, όπου ευθέως ο λόγος είναι «Περί

41. *Οικιακή Διδασκαλία της Φύσεως...*, ό.π., σ. 161.
42. *Οικιακή Διδασκαλία της Φύσεως...*, ό.π., σ. 55.

Θεού»: «Θαυμαστά ωμίλησεν ένας παλαιός σοφός. Εάν ήσαν , λέγει, άνθρωποι οπού να εκατοικούσαν πάντοτε υποκάτω της γης εις ωραία και μεγαλοπρεπή παλάτια, στολισμένα με ανδριάντας και με εικόνας, και ευτρεπισμένα με όλα τα πολυτελή σκεύη οπού έχουσιν οι πλούσιοι, όμως να μην έκβαινον ποτέ επάνω εις την γην, αλλά να είχον εκ φήμης ή εξ ακοής, ότι έστι Θεός· έπειτα μετ' ολίγον καιρόν, αφ' ου άνοιγαν αι άβυσσοι της γης, να ημπορούσαν να σωθώσιν απ' εκείνα τα σκοτεινά υπόγεα, και να εκβώσιν έξω εις τούτους τους τόπους, όπου κατοικούμεν ημείς, και να έβλεπον εξαίφνης την γην, την θάλασσαν και τον ουρανόν, να εγνώριζον το μέγεθος των νεφελών, και την ορμήν των ανέμων, να εθεωρούσαν τον ήλιον, το μεγαλείον του, και το κάλλος του, και να εκαταλάμβανον την ενέργειάν του, ότι αυτός παράγει την ημέραν με το φως του, το οποίον διασκορπίζει εις όλον τον ουρανόν· ύστερον, αφ' ου ενύκτωνε, να έβλεπον όλον τον ουρανόν στολισμένον με τα άστρα, και τας φάσεις της σελήνης ποτέ μεν αυξανομένης, ποτέ δε πάλιν μειουμένης και όλων των αστέρων την ανατολήν και την δύσιν, και τους εις άπαντας τους αιώνας ασφαλείς και αμετάβλητους δρόμους των, βέβαια θεωρούντες όλα αυτά ήθελον πιστεύσει, ότι έστι Θεός, και ότι όλα αυτά είναι ποιήματα του Θεού»[43].



Με αφορμή και την προηγούμενη εκτενή περικοπή επανέρχομαι στην προσέγγιση, που σημείωσα στην αρχή. Δεν έχει σχέση με το περιεχόμενο του βιβλίου, αλλά με την εκφορά του περιεχομένου. Έχει σχέση με το ύφος του λόγου του Δάρβαρη. Ασφαλώς ακολουθεί κι αυτός τη γνωστή συνταγή του Διαφωτισμού

43. *Οικιακή Διδασκαλία της Φύσεως...*, ό.π., σσ. 373-374.

ΜΕΓΑΛΗ ΚΑΤΗΧΗΣΙΣ

ἤτοι

ΟΡΘΟΔΟΞΟΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ.

Μεταφρασθεῖσα

ἐκ τῆς Ῥωσσικῆς διαλέκτου εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς ἁπλουστέραν τῶν Γραικῶν διάλεκτον

πρὸς [illegible]

τῶν σπουδαζόντων νέων

ὑπὸ

Δημητρίου Νικολάου Δαρβάρεως

καὶ ἐκδοθεῖσα

δαπάνῃ

τῶν Κυρίων Αὐταδέλφων Δαρβάρεων.

Ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας

ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Τυπογραφίᾳ Γεωργίου [illegible].

1805.

σε ανάλογου περιεχομένου βιβλία. Ήδη ο Γαζής σημείωνε για το βιβλίο αυτό: «Το ύφος του λόγου είναι απλούν και εύληπτον, και διά τα παιδία χαριέστατον, διά το είναι γεγραμμένον εν είδει ομιλιών. Συχνάκις ενσπείρει ο Συγγραφεύς διηγήματα τινά και μύθους και στίχους, ηθικήν τινα έννοιαν έχοντα»[44]. Πράγματι κάθε τόσο ο Δάρβαρης παρεμβάλλει στις Ομιλίες "ανέκδοτα", "έμμετρους μύθους", ιστορίες, κάποτε μάλιστα εκτενείς περιγραφές[45] από βιβλία περιηγητών κ.λπ. Εντούτοις πρέπει να σημειώσουμε ότι η «ευάρεστη» και «νόστιμη» διάσταση του ύφους τού λόγου τού Δάρβαρη δεν έγκειται μόνο στο παραπάνω υλικό που χρησιμοποιεί, αλλά στο ίδιο το ύφος του συγγραφέα.

Νομίζω ότι γίνεται αμέσως αντιληπτή η ικανότητα του συγγραφέα να προσδίδει στο λόγο του μια υψηλής ποιότητας λογοτεχνικότητα, ώστε το «ωφέλιμο» να μετατρέπεται αυθόρμητα και σε λογοτεχνία.

Δίνω και το εισαγωγικό μέρος της ΙΒ' Ομιλίας τού πρώτου μέρους, όπου ο λόγος είναι: «Περί των Ανθέων ή Λουλουδίων»: «Παιδία μου, αν δεν ήσθε κουρασμένα, θέλομεν υπάγει να ιδώμεν τα λουλούδιά μας. Έπαρε, Κωστάκη, το κλειδί από τον κήπον, και άνοιξε την θύραν. Ιδού, πιστεύω, ο χαριέστατος τόπος, οπού είδομεν ποτέ. Ποίον είναι το αντικείμενον οπού ευθύς αιχμαλωτίζει τα όμματά μας; Τι εξεύρω εγώ; Εδώ ευρίσκεται μία μεγάλη ποικιλία ωραίων πραγμάτων, όπου απορεί τινάς εις ποίον να δώση τα πρωτεία. Εσείς εθαυμάζετε τα άνθη του αγρού, όμως τούτα εδώ τα υπερβαίνουσι πολύ. Κυτάξετε τούτους τους λαλέδες, ταύτα τα καρυόφυλλα, τούτους τους φαλαγγύτας, τούτους τους ναρκίσσους, τούτους τους υακίνθους, και ταύτα τα βα-

---

44. Άνθιμος Γαζής, «Βιβλία Νεοφανή», *Ερμής ο Λόγιος*, 15 Αυγούστου 1811, σ. 265.

45. Όπως κάνει π.χ. στη σ. 118 κ.έ.

τράχια. Η λευκότης τούτου του κρίνου υπερβαίνει εκείνην της ωραιοτάτης βίσσου. Επάρετε το παραμικρόν λουλούδι· θεωρώντάς το ακριβώς θέλετε το εύρει τόσον ωραίον και τόσον περίεργον, ωσάν τα πλέον μεγάλα. Ας μη λησμονήσωμεν προ πάντων το σεμνόν ίον, το πρώτον τέκνον της ανοίξεως. Σοφία! Κόψε μοι ένα από ταύτα τα ωραία τριαντάφυλλα. Με λόγον το ονομάζουσι διά την γλυκείαν του ευωδίαν, και το λαμπρόν του χρώμα, αγλάισμα των ανθέων. Ένωσε με αυτό ολίγον αργαβάνι, γιασουμί, λουλούδια του Μαΐου, και αγιόκλημα, και δέσε τα καλά. Ω, τι τερπνή μίξις νοστίμων οσμών εις ένα τόσον μικρόν οσφράδιον!»[46].

Η "λογοτεχνία" αυτή δεν εξαντλείται εξάλλου στην καλολογία της μορφής, αλλά περιέχει και μια βαθύτερη στοχαστικότητα, η οποία έτσι κι αλλιώς πρέπει να διακρίνει την αληθινή λογοτεχνία. Δάσκαλος του μέτρου, όπως πρέπει να ήταν (και όπως συνάγεται και από το ίδιο το έργο του), παίρνει αφορμή από όσα λέει «Περί του αμπελίου» (Ομιλία Γ′), για να δείξει στα μικρά παιδιά ότι κάτι που φέρνει όχι μόνο χαρά, αλλά και υγεία του σώματος, με την άμετρη χρήση του μεταβάλλεται στο ακριβώς αντίθετο, από φάρμακο μπορεί να γίνει φαρμάκι: «Ο οίνος, μετρίως λαμβανόμενος, είναι πολλά καλός διά τον στόμαχον, και τον ενδυναμόνει· αλλ' όταν τον πίνη τινάς υπέρ το μέτρον, θολόνει τον νουν, και συντέμνει την ζωήν· όθεν εμπορούμεν να τον θεωρήσωμεν και ως εξαίρετον ιατρικόν, και ως φαρμάκι φθοροποιόν»[47].

Χαρακτηριστικό είναι και το ακόλουθο δίλημμα ανάμεσα στην ελευθερία και τη σκλαβιά ή, ακόμα χειρότερα, ανάμεσα στην αναγκαιότητα της δουλείας ή τη ματαιότητα της ελευθερίας: «Εσύ έχεις ένα κανάρι εις στο κλωβί σου, Σοφία. Ελπίζω

46. *Οικιακή Διδασκαλία της Φύσεως...*, ό.π., σσ. 52-53.
47. *Οικιακή Διδασκαλία της Φύσεως...*, ό.π., σσ. 24-25.

ότι θέλεις έχει την φροντίδα να το κρατής παστρικόν, και να το τρέφης καλά. Αυτό δεν εγνώρισε ποτέ την τιμήν της ελευθερίας. Ούτω δεν δοκιμάζει καμίαν λύπην, όπου την έχασεν. Αλλ' αν του έδιδε τινάς την ελευθερίαν να πετάξη έξω, ήθελεν αποθάνει ίσως από την πείναν δι' έλλειψιν της τροφής οπού αγαπά. Μάλιστα δεν ημπορούσε ν' αντιστέκηται εις τας δριμύτητας του χειμώνος, επειδή και είναι από ένα είδος οπού μετεφέρθη από έναν τόπον πολύ θερμότερον παρά τον εδικόν μας. Όμως αν έπαιρνες ένα ταλαίπωρον πτηνόν συνηθισμένον να πετά επάνω εις τα δένδρα, να πηδά από κλαδί εις κλαδί, να κελαδή εις τα πυκνά δάση, ήθελεν αρχίσει ευθύς να βασανίζηται και να κτυπά την κεφαλήν του εις τα κιγκλίδας του κλωβίου. Τέλος πάντων αφ' ου ήθελεν ιδεί, ότι δεν δύναται να εκβή έξω, ήθελεν υπάγει να κρυφθή λυπημένον εις μίαν γωνίαν. Δεν ήθελεν αγαπήσει να τρώγη και να πίνη, έως ου η πείνα και η δίψα ήθελαν το στενοχωρήσει πολύ, και ήθελεν αποθάνει ίσως, πριν συνεθίση εις την φυλακήν του»[48].

Δεν είναι σπάνιες στο βιβλίο αυτό του Δάρβαρη και φραστικές αρτιώσεις όπως: «Όλη η ευτυχία επάνω εις την γην συνίσταται εις δύω πράγματα πολλά απλά και εύκολα: Να αγαπά τινάς και να αγαπάται»[49], και: «Ημείς επεριδιαβάσαμεν έως εδώ τα όμματά μας επάνω εις την γην, διά να λάβωμεν μίαν προϋπάρχουσαν ιδέαν των κατοίκων της και των προϊόντων της. Τώρα τα εβυθίσαμεν με τον αυτόν σκοπόν έως τα βάθη της θαλάσσης. Εις την πρώτην μας ομιλίαν θέλομεν τα υψώσει εις τον ουρανόν, διά να μάθωμεν τας κινήσεις των αστέρων οπού κυλίονται εις την άμετρόν των έκτασιν»[50].

---

48. *Οικιακή Διδασκαλία της Φύσεως...*, ό.π., σσ. 165-166.
49. *Οικιακή Διδασκαλία της Φύσεως...*, ό.π., σ. 256.
50. *Οικιακή Διδασκαλία της Φύσεως...*, ό.π., σ. 281.

Χρησιμοποιεί, όπως φαίνεται και σε προηγούμενα δείγματα, την αισθητική των αντιθέσεων, την οποία ανακαλύπτει είτε στη φύση είτε στα έργα των ανθρώπων: «Από τον κόλπον της [γης] εκβάζουσι τους λίθους, με τους οποίους πατόνουσι τας ρύμας και τας πλατείας των πόλεων, και τους μεγάλους δρόμους, και τον ωραίον κιτρινοκόκκινον άμμον, τον οποίον σκορπίζουσι επάνω εις τους περιπάτους, διά να εξορίση την υγρασίαν, και να κάμη μίαν τερπνήν αντίθεσιν με την τρυφεράν πρασινάδα των παρά την οδόν πεφυτευμένων δένδρων»[51]. Και παρακάτω: «Αυταί αι ίδιαι μεγάλαι πέτραι [με τις οποίες είναι κατασκευασμένα τα οικοδομήματα], αι οποίαι είναι στοιβασμέναι μία επάνω εις την άλλην έως εις ένα μεγάλον ύψος υπεράνω των κεφαλών μας, ήσαν πολλά βαθέως παραχωμέναι υποκάτω των ποδών μας»[52].

Αναφέρω άλλο ένα παράδειγμα της αισθητικής των αντιθέσεων, αυτή τη φορά από τη θάλασσα: «Μόλις ηθέλετε πιστεύσει, ότι οι ναύται φοβούνται σχεδόν επίσης με την τρικυμίαν την εναντίαν κατάστασιν της θαλάσσης, δηλαδή μίαν βαθείαν γαλήνην. Εις αυτήν την κατάστασιν τα κύματα οπού σας εζωγράφισα ολίγον πρωτήτερα τόσον φουσκωμένα και τόσον πολυτάραχα, είναι ήσυχα και ενωμένα ωσάν πάγος. Τα πανία πίπτουσι μαζωμένα εις τα κατάρτια· η θάλασσα φαίνεται ότι κοιμάται, και το καράβι είναι ακίνητον ως ένας τάφος οπού έχει μέσα ζωντανά πλάσματα. Ήθελεν ειπεί τινάς, ότι αυτοί οι ναύται, οι τόσον δραστήριοι και τόσον ανδρείοι, εκυριεύθησαν από μίαν ληθαργικήν νάρκωσιν. Ήθελε τους συλλυπηθεί καθ' ένας βλέποντάς τους με τα χέρια σταυρωμένα επάνω του καταστρώματος να δυσαρεστώνται και να πλήττωνται. Αλλά και πόση χαρά, όταν ο άνεμος αρχίζη να σηκόνηται! τα πανία πάλιν φουσκόνουσιν, η

---

51. *Οικιακή Διδασκαλία της Φύσεως...*, ό.π., σ. 57.
52. *Οικιακή Διδασκαλία της Φύσεως...*, ό.π., σ. 58.

θάλασσα κινείται, και με ένα ευτυχή δρόμον τρέχει προς τον λιμένα, τον όρον της επιθυμίας των! Τώρα ο ναύκληρος με το τηλεσκόπιον εις το χέρι ζητεί τον αιγιαλόν. Οι μούτζοι οπού κρεμνώνται εις το ανώτατον μέρος του καραβίου τον βιάζουσι δυνατά με τά ομμάτιά των να επιταχύνη τον δρόμον. Τέλος πάντων σηκόνουσι μίαν βοήν: Η γη! η γη! όλοι οι κόποι και όλοι οι κίνδυνοι αλησμονήθησαν. Τρέχουσιν, αγκαλιάζουσιν ο ένας τον άλλον, επιταχύνουσι την ναυκληρίαν, εμβαίνουσιν εις τον λιμένα και τον εξουσιάζουσι, ρίπτωντας εκεί με το μέσον ενός μακρού σχοινίου ένα μεγάλον σίδηρον, καλούμενον άγκυραν, της οποίας οι δύω βραχίονες γυρισμένοι ως αγκίστρι πιάνονται εις τον βυθόν της θαλάσσης, και τοιουτοτρόπως αυτή συγκρατεί το καράβι εις τον τόπον, όπου εστάθη. Εμβαίνουσι τότε βιαστικά εις ένα πλοίον και αράζουσιν εις την γην, την οποίαν οι περισσότεροι την φιλούσιν από την χαράν, καθώς μετά μίαν μακροχρόνιον απουσίαν εσείς ηθέλετε αγκαλιάσει τον πατέρα σας και την μητέρα σας»[53].

Μια ωραία αντίθεση υποβάλλει και η επόμενη φράση: «Τι είναι αι ταραχαί και αι προσωριναί μεταβολαί των βασιλειών της γης παραβαλλόμεναι με ταύτην την αιώνιον και υψηλήν αρμονίαν, η οποία βασιλεύει μεταξύ των αμέτρων επικρατειών της ουρανίου δημοκρατίας;»[54].



Ο Δάρβαρης ασφαλώς αδικείται (όπως και όλοι άλλωστε οι συγγραφείς του καιρού του) από το γεγονός ότι η γλώσσα στην οποία γράφει είναι ακόμα ασχημάτιστη και οπωσδήποτε ξενίζει τον σημερινό αναγνώστη· ο καφές είναι ακόμη καβές,

53. *Οικιακή Διδασκαλία της Φύσεως...*, ό.π., σσ. 216-217.
54. *Οικιακή Διδασκαλία της Φύσεως...*, ό.π., σ. 367.

το τσάι τέι, τα κουκιά κοκκία[55] κ.λπ.

Μια σκέψη, ίσως όχι υπερβολική, θα μπορούσε να είναι, ορισμένες σελίδες από τέτοια βιβλία να αποδίδονταν στη σημερινή γλώσσα μας. Και δεν θεωρώ απίθανο ότι θα μπορούσαν να βρίσκουν θετική απήχηση και στο σημερινό παιδικό κοινό. Δίνω μερικά τέτοια παραδείγματα:

« Έτσι διάβασα κάποτε και για δύο αδέλφια. Το μεγαλύτερο πήγε σε μια βασιλική αυλή, όπου τον συμπάθησαν, και πήρε ένα καλό αξίωμα. Το μικρότερο παρέμεινε στο σπίτι τους, και καλλιεργούσε ένα χωράφι, το οποίο τους είχε αφήσει ο πατέρας τους. Μια μέρα είπε το μεγαλύτερο στο μικρότερο: γιατί δεν κάνεις και συ τον γελωτοποιό να αρέσεις; τότε δε θα είχες ανάγκη να κουράζεσαι τόσο, για να βγάζεις το ψωμί σου. Το μικρότερο του αποκρίθηκε: και γιατί δεν μαθαίνεις εσύ να δουλεύεις, όπως εγώ; τότε δεν θα ήσουν δούλος των άλλων. Κάθε επάγγελμα, παιδιά μου, έχει τα βάρη του, όμως με τη συνήθεια γίνονται όλα υποφερτά στον άνθρωπο. Εμείς πιστεύουμε, ότι εκείνο που δεν συνηθίσαμε και δεν κάναμε, πρέπει να είναι στον άλλο φορτίο δυσβάσταχτο και ανυπόφορο, αλλά είναι ακριβώς το αντίθετο»[56].

«Καλημέρα, παιδιά μου! Δεν σας περίμενα να έρθετε τόσο πρωί. Χαίρομαι γι' αυτή τη βιασύνη, επειδή βλέπω ότι η χτεσινή διδασκαλία μου σας άρεσε. Η αυγή είναι όμορφη. Μπορούμε να την εκμεταλλευτούμε για να κάνουμε μια βόλτα όχι λιγότερο ευχάριστη κι ωφέλιμη. Ακολουθήστε με λοιπόν. Βλέπω εγώ εκεί κάτω την γαλατού που αρμέγει τις αγελάδες. Πόσο χαρούμενα φαίνονται αυτά τα φτωχά ζώα, βόσκοντας στην πρασινάδα! Σκέφτομαι, ότι το πράσινο χορτάρι είναι τόσο νόστιμο σ' αυτά όσο οι καραμέλες σε σας. Δείτε τι ωραία φορέματα έχουν αυτά

55. *Οικιακή Διδασκαλία της Φύσεως...*, ό.π., σ. 44.
56. *Οικιακή Διδασκαλία της Φύσεως...*, ό.π., σσ. 66-67.

τα ζώα! Επειδή δεν μπορούν να τα φτιάξουν μόνα τους, τούς τα έδωσε η φύση να τα φορούν πάνω τους, και να μεγαλώνουν μαζί με αυτά. Όλα αυτά τα ζώα έχουν τέσσερα πόδια, και γι' αυτό λέγονται τετράποδα. Αυτά δεν στέκονται όρθια, όπως ο άνθρωπος. Αυτή η παράξενη θέση του σώματος, με τα τέσσερα πόδια, θα μπορούσε να είναι ενοχλητική σ' αυτά, επειδή η τροφή τους είναι προσκολλημένη στη γη, και πρέπει κάθε στιγμή να σκύβουν για να την παίρνουν· αυτό θα τα κούραζε πάρα πολύ. Αντίθετα, αν είχαν μόνο δύο πόδια, δεν θα μπορούσαν καθόλου να κινούν τα σώματά τους, τα οποία είναι πολύ βαρύτερα από τα δικά μας. Βλέπετε με τι σκληρό νύχι είναι οπλισμένα τα πόδια τους. Χωρίς αυτό το φυσικό παπούτσι, θα μπορούσαν να κατασχισθούν μέχρι αίματος»[57].

«Ας ξεκουραστούμε εδώ, αγαπητά μου παιδιά. Να που φτάσαμε στην ψηλότερη κορυφή του βουνού. Ελάτε, καθίστε κοντά μου· ας ευχαριστηθούμε μαζί τον δροσερό αέρα αυτής της ωραίας βραδιάς. Τι ωραία θέα παρουσιάζεται στα μάτια μας! Πόσο αυτός ο ανοιχτός τόπος συνδυάζει την ομορφιά και τον πλούτο σ' αυτά τα πράσινα λιβάδια, όπου το μάτι ταξιδεύει με τόση ικανοποίηση, από αυτά τα μικρά ρυάκια, που φαίνονται σαν να παίζουν, ποτίζοντας τα λιβάδια με τα άφθονα νερά τους, από αυτούς τους κάμπους που είναι σκεπασμένοι από ώριμους καρπούς και από αυτό το δάσος, του οποίου τα δυνατά παιδιά, τα δέντρα, μετατρέπονται σε καράβια, για να πάνε να μας βρουν χίλιους πολύτιμους θησαυρούς από τα πέρατα της γης! Πάνω από αυτήν την ωραία σκηνή δείτε τον ήλιο, ο οποίος μόνο με τη λάμψη τού δίσκου του γεμίζει το απέραντο διάστημα της βασιλείας του. Όλη αυτή η μεγαλοπρέπεια είναι έργο δικό του, αφού έδωσε με τη θερμότητα των ακτίνων του τη ζωή στη φύση, κάνει ν'

57. *Οικιακή Διδασκαλία της Φύσεως...*, ό.π., σσ. 69-70.

αστράφτουν τα νέα φυτά από την λαμπρότητα του φωτός του και ρίχνει στις πτυχές του χλωρού ενδύματος της φύσης ζωηρότατα χρώματα»[58].



Αναφέρθηκε προηγουμένως ότι ο Δάρβαρης καινοτομεί ως ένας πρωτοπόρος της νεοελληνικής παιδαγωγικής σκέψης και της διδακτικής μεθοδολογίας, ή ακόμα, και ως ένας από εκείνους που επιχείρησαν στο έργο τους να συνθέσουν τον ορθολογισμό με τον συναισθηματικό θρησκευτικό λόγο[59].

Νομίζω ότι του αξίζει και να τον τοποθετήσουμε και στη θέση ενός από τους πρώτους «εμψυχωτές» της διδακτικής θεωρίας, αφού κατόρθωνε στις κατά τεκμήριο ουδέτερες ή και ψυχρές παιδαγωγικές προδιαγραφές να μεταδίδει έναν παλμό ζωής με τις περιγραφές του και το εν γένει ύφος του. Με το ύφος του αυτό ανεβάζει την παιδαγωγική του και στην περιωπή της λογοτεχνίας, τουλάχιστον όπως τη θεωρούσε για παράδειγμα ο Ιωάννης Θεοδωρακόπουλος: «Οπωσδήποτε και αν ορίσομε τη λογοτεχνία, δεν είναι δυνατό να της αφαιρέσομε την πανάρχαια υποχρέωσή της έμμεσα να διδάσκει πάντοτε τους ανθρώπους»[60]· ή ο Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος: «[...] η τέχνη δεν είναι μόνο αυτοσκοπός, αλλά και μια κοινωνική λειτουργία, που έχει προορισμό να βοηθήσει τον άνθρωπο, να τον χειραγωγήσει, ώστε να ξεπεράσει τα προβλήματά του, και να τον ενισχύσει στον αγώνα του για την πρόοδο από κάθε πλευρά. Σε τούτο μας προσφέρει πάλι

58. *Οικιακή Διδασκαλία της Φύσεως...*, ό.π., σσ. 282-283.

59. Γρηγόρης Καραφύλλης, ό.π., σ. 291.

60. Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος, «Πραγματογνωμοσύνη της εποχής μας», *Ο λογοτέχνης και η εποχή μας*, Πρακτικά του πανελληνίου συνεδρίου λογοτεχνών, υπό την αιγίδα του υπουργείου Πολιτισμού και Επιστημών, Αθήνα 1976, σ. 38.

βοήθεια ο Κλασικός Κόσμος, γιατί εκεί πέρα βλέπομε ο ποιητής και ο πολίτης να είναι το ίδιο πράγμα»[61].

Τελικά μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι ο Δημήτριος Δάρβαρης είναι ένας από τους πιο σημαντικούς παιδαγωγούς της περιόδου του Νεοελληνικού Διαφωτισμού[62]. Όχι μόνο διατύπωσε ενδιαφέρουσες ή και πολύ ενδιαφέρουσες παιδαγωγικές απόψεις, σύμφωνα με τους παιδαγωγούς που τον μελέτησαν, αλλά διηύρυνε την έννοια και τη χρήση του «ηδέος», πέρα από τη σχεδόν καθιερωμένη παρεμβολή μύθων και άλλων συναφών επαγωγών μέσων, και στον προσωπικό του γραπτό λόγο, στο προσωπικό του, λογοτεχνικά πολλές φορές συγκινημένο (έστω και αν ο ίδιος, ίσως, δεν το συνειδητοποιούσε)[63] ύφος, τουλάχιστον όπως προκύπτει από την *Οικιακή Διδασκαλία της Φύσεως*· και αυτό πρέπει να θεωρηθεί ιδιαίτερα σημαντικό για την εποχή όπου γράφει ο Δάρβαρης.

---

61. Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος, «Τι είναι ο λογοτέχνης», *Ο λογοτέχνης και η εποχή μας*, ό.π., σσ. 56-57.

62. Βλ. πάντως την αξιολόγηση της Άννας Ταμπάκη, ό.π., σ. 107: «Ο Δημήτριος Νικολάου Δάρβαρης δεν ανήκει ασφαλώς στις κορυφαίες μορφές του νεοελληνικού Διαφωτισμού. Ωστόσο αντιπροσωπεύει, θα έλεγα, κάτι πολύ περισσότερο από έναν καλό *μέσο όρο* λογίου της εποχής [...]».

63. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Δάρβαρης συντάχθηκε με τη γενικευμένη άλλωστε στην εποχή του αρνητική στάση των λογίων απέναντι στο ξενόφερτο μυθιστόρημα. Βλ. και Βίκυ Πάτσιου, «Η αφηγηματική μεταφρασμένη παράδοση στα χρόνια του Νεοελληνικού Διαφωτισμού», *Δια-Κείμενα*, Ετήσια έκδοση Εργαστηρίου Συγκριτικής Γραμματολογίας Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τεύχ. 2: «Η μετάφραση ως μέσο λογοτεχνικής πρόσληψης», Θεσσαλονίκη 2000, σσ. 25-45.

Το ενδιαφέρον πάντως είναι ότι, όπως τουλάχιστον νομίζω και όπως επιχειρώ να δείξω και στην εργασία μου αυτή, ορισμένες σελίδες δικές του μπορούμε να τις θεωρήσουμε και ως λογοτεχνικές, με τη σωστή έννοια του όρου.

ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ ΣΤΑ ΒΙΒΛΙΑ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΑ ΓΙΑ ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ ΣΤΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟ

Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός (περίπου 1750-1830), ως πνευματικό κίνημα που συνέβαλε στην προετοιμασία της Επανάστασης του '21, είναι βέβαια προέκταση του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού[1].

Το ζήτημα της μετάδοσης των «Φώτων», «το πρόβλημα του Διαφωτισμού», κατά τον Κ. Θ. Δημαρά, «είταν κυρίως πρόβλημα αγωγής» και «τόσο στη Δύση, όσο και στην Ελλάδα, οι κύριοι εκπρόσωποι του κινήματος ασχολήθηκαν ιδιαίτερα με το θέμα αυτό». Και «Έπρεπε πρώτιστα να λυθεί το ζήτημα του γλωσσικού οργάνου της αγωγής [...]»[2]. Αρχίζει έτσι και ένας αγώνας γύρω από το «γλωσσικό ζήτημα», που θα συνεχιστεί

---

1. Για τους εκπροσώπους του Νεοελληνικού Διαφωτισμού και τις ευρωπαϊκές επιδράσεις που δέχτηκαν βλ. α) Διονύσιος Α. Ζακυθηνός, *Η Τουρκοκρατία, Εισαγωγή εις την νεωτέραν Ιστορίαν του Ελληνισμού*, εκδ. Ε. Γ. Βαγιονάκης, Αθήνα, χ.χ., σσ. 78-81, β) Κ. Θ. Δημαράς, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, πέμπτη έκδοση, εκδ. Ερμής, Νεοελληνικά Μελετήματα – 2, Αθήνα 1989, σσ. 15-20 και γ) Κ. Θ. Δημαράς, *Ιστορικά Φροντίσματα, Α' Ο Διαφωτισμός και το κορύφωμά του*, εκδ. Πορεία, Αθήνα 1992, σσ. 87-96 και 115-129.

2. Κ. Θ. Δημαράς, ό.π., σ. 16.

για παραπάνω από εκατόν πενήντα χρόνια μετά την Επανάσταση και την απελευθέρωση.

Για την επίτευξη των σκοπών αυτής της αγωγής, προπάντων την τελευταία δεκαετία του 18ου αιώνα, σημειώνεται στο χώρο του βιβλίου μια εκδοτική έκρηξη. Ο Κ. Θ. Δημαράς, που κάνει αυτή την επισήμανση, κάνει και άλλη μία πολύ σημαντική για την περίπτωσή μας παρατήρηση, συσχετίζοντας αυτό το ενδιαφέρον με τη στροφή προς την παιδική και τη νεανική ηλικία. Επισημαίνει λοιπόν την «υπερπαραγωγή παιδαγωγικών και εκπαιδευτικών βιβλίων, τα οποία φανερώνουν, γενικά, ένα αυξημένο ενδιαφέρον για το παιδί. Πρόκειται εδώ για μια ένδειξη πάρα πάνω: αισιοδοξία, ανανέωση, εμπιστοσύνη, προς τους καιρούς που έρχονται, όλα αυτά εκφράζονται ανάμεσα σ' άλλα και με την έντονη στροφή προς τη νεολαία»[3].

Το ζήτημα αυτό της παρουσίας του παιδιού, είτε ως αναγνώστη, είτε ως αντικειμένου αγωγής και παιδείας (μαθητή), στα γραμματειακά κείμενα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού εξακολουθεί να έχει και σήμερα μεγάλο παιδαγωγικό ενδιαφέρον, όχι μόνον από την πλευρά της ανάδειξης της παιδικής ηλικίας, σε μιαν εποχή, όπου προετοιμάζεται ο Αγώνας[4], αλλά και της εθνικής φιλολογίας[5].

---

3. Κ. Θ. Δημαράς, ό.π., σ. 254.

4. Ηρακλής Εμμ. Καλλέργης, «Παιδεία και Εθνεγερσία», περιοδ. *Τετράμηνα*, τεύχ. 51-52 (1994), σσ. 3737-3752. Βλ. και Χαράλαμπος Ν. Μελετιάδης, «Δάσκαλοι και σχολικά βιβλία κατά το Νεοελληνικό Διαφωτισμό», περιοδ. *Τα Εκπαιδευτικά*, τεύχ. 29-30 (1993), σσ. 83-91.

5. Διευκρινίζεται ότι η φιλολογία εκλαμβάνεται εδώ με τη μεγαλύτερη δυνατή ευρύτητα που αποδίδουν στον όρο οι ιστορικοί της λογοτεχνίας, σαν κάτι ταυτόσημο με τη γραμματεία κάθε εξεταζόμενης εποχής, στην οποία συμπεριλαμβάνονται, εκτός από τα καθαρά είδη της λογοτεχνίας, και οι γειτονικοί γραμματολογικοί κλάδοι (επιστολογραφία, απομνημονεύματα, βιβλία

Η ωρίμανση των ιδεών αυτών του Νεοελληνικού Διαφωτισμού σημειώνεται στα αμέσως πριν από την Επανάσταση χρόνια και δραστηριοποιεί πνευματικά και τους Έλληνες διανοούμενους, οι οποίοι τότε «έχουν ανάγκη από μιαν ιδεολογία, που θα τους επέτρεπε να ερμηνεύσουν –αρνητικά και ανατρεπτικά– την κοινωνική πραγματικότητα της Τουρκοκρατίας». Ο Καθηγ. Π. Δ. Μαστροδημήτρης επισημαίνει πως τότε έγινε προσπάθεια για να καλυφθεί η έλλειψη εκπαιδευτικού συστήματος «με μιαν αυξημένη παραγωγή μεταφράσεων, οι οποίες θα έφερναν την "εγγράμματη" μερίδα του ελληνικού λαού σε επαφή με τη δυτική επιστήμη»[6]. Ακόμα ο Καθηγ. Β. Δ. Αναγνωστόπουλος επισημαίνει πως «μέσα στο γενικότερο κλίμα που επικρατούσε μεταξύ των Ελλήνων λογίων της Δύσης, σχετικά με την προετοιμασία του Γένους μέσω της παιδείας, για μια απελευθερωτική επανάσταση, συμπεριλαμβάνονται ως ειδικότερη ανησυχία τα

παιδαγωγικού περιεχομένου, ιστορίας, γεωγραφίας, χρηστομάθειες, μαθηματάρια κ.λπ.). Πβ. Π. Δ. Μαστροδημήτρης, *Εισαγωγή στη Νεοελληνική Φιλολογία*, πέμπτη έκδοση, εκδ. Δόμος, Αθήνα 1990, σ. 31.

Η διευκρίνιση αυτή θεωρείται απαραίτητη, γιατί, όπως είναι γνωστό, η λογοτεχνία, stricto sensu, είναι κάτι που δεν υπάρχει ακόμα, τουλάχιστον στην περιοχή της λογιοσύνης (με εξαίρεση, ενδεχομένως, τη θεατρική παραγωγή), παρά μόνο στην περιοχή του λαϊκού πολιτισμού (στην οποία από μιαν άποψη εντάσσονται και οι λεγόμενες «συρμαγιές»). Ειδικά για τα χρόνια που εξετάζουμε ο Καθηγ. Π. Δ. Μαστροδημήτρης γράφει ότι «στις τουρκοκρατούμενες περιοχές θα ήταν υπερβολικό να υποστηρίξει κανείς ότι υπήρξε έστω και υποτυπώδης λογοτεχνική παραγωγή». Βλ. σχετικά Π. Δ. Μαστροδημήτρης, ό.π., σ. 117.

6. Π. Δ. Μαστροδημήτρης, «Η "μετακένωση" των επιδιώξεων του γαλλικού Διαφωτισμού στην Ελλάδα κατά τον δέκατο ένατο αιώνα. Γενικό διάγραμμα του φαινομένου και των προβλημάτων του», *Η Νεοελληνική Σύνθεση, Θέματα και κατευθύνσεις της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1999, σ. 38.

παιδικά αναγνώσματα», με αποτέλεσμα να εκδίδονται από τα τυπογραφεία των παροικιών του εξωτερικού πρωτότυπα και μεταφρασμένα παιδικά βιβλία, τα οποία προωθούνται στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα[7].

Το θέμα των μεταφρασμένων βιβλίων για παιδιά, κατά την περίοδο του Νεοελληνικού Διαφωτισμού προσφέρεται για τη διατύπωση σημαντικών παρατηρήσεων[8]. Έχει π.χ. ήδη επισημανθεί πως «τον 18ο αιώνα ο μεταφραστής δεν είναι ένας απλός διεκπεραιωτής, που αναλαμβάνει να αποδώσει στη γλώσσα του ένα ξενόγλωσσο κείμενο, αλλά επιτελεί έναν ευρύτερο ρόλο, το ρόλο του εισηγητή νέων ιδεών, και φέρει συχνά στο ακέραιο την ευθύνη των επιλογών. *Έτσι είναι απαραίτητο να τον τοποθετούμε δίπλα στον αρχικό πομπό, τον συγγραφέα*»[9] (η υπογράμμιση είναι δική μου).

Ο Κυρ. Ντελόπουλος, στο συστηματικό έργο του για τα, οπωσδήποτε μεταγενέστερα, παιδικά και νεανικά βιβλία του 19ου αιώνα, κάνει άλλη μία *γενική* παρατήρηση για την επίδραση της ξένης λογοτεχνίας στο ύφος της ελληνικής και προσδιορίζει τον «χάρτη» των μεταφράσεων, την ταυτότητα των ξένων, μεταφρασμένων στα ελληνικά, βιβλίων: «Η εισβολή της ξένης λογοτεχνίας υπήρξε καθοριστική, επιβάλλοντας για ένα διάστη-

---

7. Β. Δ. Αναγνωστόπουλος, «Ξένη παιδική λογοτεχνία μεταφρασμένη στην ελληνική γλώσσα κατά το τέλος του 18ου και αρχές του 19ου αιώνα», περιοδ. *Διαδρομές*, τεύχ. 22 (1991), σ. 91.

8. Για τις μεταφράσεις της εποχής, τους όρους και τις συνθήκες βλ. την πολύ ενδιαφέρουσα και κατατοπιστική μελέτη της Βίκυς Πάτσιου, «Μεταφραστικές δοκιμές και προϋποθέσεις στα όρια του νεοελληνικού Διαφωτισμού», περιοδ. *Ο Ερανιστής*, τόμ. 19 (1993), σσ. 210-234.

9. Στέση Αθήνη, «Οι νεοελληνικές μεταφράσεις και η ένταξή τους στην παιδική λογοτεχνία», Περιοδ. *Διαδρομές*, τεύχ. 33 (1994), σ. 32.

μα την ανακοπή και τον παραμερισμό των αναζητήσεων ύφους και θεμάτων εκ μέρους των εγχωρίων συγγραφέων, οι οποίοι βρήκαν στα ξένα έργα τα πρότυπα τα οποία έλυσαν τα προβλήματά τους ή συμπαραστάθηκαν στους προβληματισμούς τους. [...] Οι εισαγωγές γίνονται κατά μεγάλες δόσεις από την Γαλλία, χωρίς κατ' ανάγκην τα εισαγόμενα είδη να είναι γαλλικά. Γαλλικής μετάπλασης ξένα έργα, επανεξάγονται σε άλλες χώρες, μεταξύ των οποίων είναι και η Ελλάδα»[10].

Όσον αφορά τα βιβλία για παιδιά, από την αρχή της περιόδου που εξετάζουμε (μέσα 18ου αιώνα κ.ε.), έχει διαπιστωθεί (και σημειώθηκε ήδη) πως και αυτά, σε μεγάλο βαθμό, είναι μεταφρασμένα. Ο Β. Δ. Αναγνωστόπουλος έχει κάνει ορισμένες επισημάνσεις:[11] α) Από τα μέσα του 18ου αιώνα μεταφράζονται έργα της ξένης παιδικής λογοτεχνίας, μυθιστορήματα, εγκυκλοπαιδικά, ψυχαγωγικά και άλλα διδακτικού χαρακτήρα. β) Τα περισσότερα από αυτά είναι Ευρωπαίων συγγραφέων, κυρίως Γάλλων και Γερμανών, γεγονός το οποίο φανερώνει τους ελληνικούς προσανατολισμούς. γ) Μεταφραστές είναι φιλογενείς Έλληνες της Διασποράς, οι οποίοι ενδιαφέρονται για την παιδεία του υπόδουλου Γένους. δ) Τα κυριότερα κέντρα εκδόσεως είναι οι ισχυρές ελληνικές παροικίες του εξωτερικού, όπως η Βενετία με τα τυπογραφεία του Νικολάου Γλυκέως και Πάνου Θεοδοσίου, η Βιέννη με τα τυπογραφεία του Γεωργίου Βενδότη και Λεοπόλδου Γρούνδη, η Βουδαπέστη κ.ά. ε) Πρωτοπόροι και στην ενίσχυση της εθνικής παιδείας με την αποστολή βιβλίων σε σχολεία υπήρξαν οι πατριώτες διανοούμενοι (και, συχνά, έμποροι

---

10. Κυρ. Ντελόπουλος, *Παιδικά και νεανικά βιβλία του 19ου αιώνα*, εκδ. Εταιρία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, Αθήνα 1995, σσ. 21-23.

11. Β. Δ. Αναγνωστόπουλος, ό.π., σσ. 95-96.

στο επάγγελμα!), που είχαν πραγματοποιήσει σπουδές στο εξωτερικό και ήταν φορείς της δυτικής παιδείας.

Στον κατάλογο των μεταφραστών ανήκουν ονόματα λογίων, διδασκάλων και κληρικών, που μετέφρασαν παραπάνω από ένα βιβλίο, όπως ο Ιεροδιδάσκαλος Ιωάννης Πατούσας, ο λόγιος Σχολάρχης από τον Όλυμπο Δημήτριος Παναγιωτίδης-Γοβδελάς, ο λόγιος εκδότης από τα Κύθηρα Σπυρίδων Βλαντής, ο Θεόδωρος Ράκος από τα Τρίκαλα, ο Ιεροδιδάσκαλος από τα Τρίκαλα Άνθιμος Παπάς, οι πρόκριτοι Αθηναίοι αδελφοί Εμμανουήλ και Κυριάκος Καπετανάκης, ο λόγιος διδάσκαλος από τ' Αμπελάκια Μιχαήλ Γεωργίου, ο Ρήγας Φεραίος, ο Ιωάννης Μπάϊλας, ο λόγιος, κληρικός και διδάσκαλος Δαμασκηνός Παναγιωτόπουλος, ο Κωνσταντίνος Οικονόμου, ο Πιττακός Μυτιληναίος (ψευδ.), ο λόγιος ευγενής από το Λινοτόπι της Μακεδονίας Κωνσταντίνος Μπέλιος, η λόγια Φαναριώτισσα Ραλού Σούτζου, η λόγια γλωσσομαθής Ευανθία Καΐρη, αδελφή του Θεόφιλου Καΐρη, ο Ιωάννης Μπιλλιάρος κ.ά.



Ο Αναγνωστόπουλος, με βάση τις βιβλιογραφίες των Émile Legrand, Γκίνη-Μέξα, Φίλιππου Ηλιού κ.ά. και με προσωπική έρευνα σε ιστορικές βιβλιοθήκες, αποθησαύρισε ένα σημαντικό πλήθος βιβλίων για παιδιά, που κυκλοφόρησαν στα μέσα του 18ου αιώνα έως το 1836[12]. Ο καρπός της έρευνας αυτής έρχεται

12. Β. Δ. Αναγνωστόπουλος, «Η επικράτηση ιδεολογικών αρχών στο χώρο της παιδικής λογοτεχνίας από τα μέσα του 18ου αι. έως το 1836», στον τόμο: *Παιδική Λογοτεχνία - Θεωρία και πράξη*, τόμος Β', επιμ. Άντα Κατσίκη-Γκίβαλου, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 1994, σσ. 157-174.

JOH. AMOS COMENII

ORBIS SENSUALIUM PICTUS.

Hoc est,

Omnium fundamentalium in mundo rerum, & in vita actionum,

Pictura & Nomenclatura.

Editio tertia, eadem q; prioribus longè auctior & emendatior; cum Titulorum juxtà atq; Vocabulorum Indice: prout sequens pagina docebit.

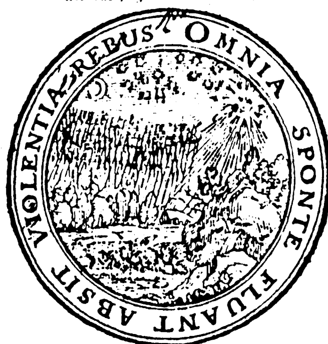
Die sichtbare Welt/

Das ist:

Aller vornehmsten Welt-Dinge / und Lebens-Verrichtungen/

Vorbildung und Benanzung.

Zum drittenmahl aufgelegt/ und an viel mehrern Orten/als bishero/ geändert und verbessert; neben einem Titel- und Wörter-Register: wie das folgende Blat ausweiset.



Cum Gratia & Privil. Sac. Caes. Majestatis.

NORIBERGÆ,

Sumtibus MICHAELIS & JOANNIS FRIDERICI ENDTERI,

ANNO Salutis clↄ Iↄc LXII.

Johann Amos Comenius, *Orbis sensualium pictus* (Ο ορατός κόσμος σε εικόνες)-1658. Ένα πρώιμο εικονογραφημένο βιβλίο γνώσεων για παιδιά, βασικό εγχειρίδιο διδασκαλίας στην Ευρώπη ώς τον 18ο αιώνα.

να συμπληρωθεί με τη συστηματική βιβλιογράφηση του μνημονευμένου έργου του Ντελόπουλου, για τα βιβλία του 19ου αιώνα.

Έτσι είναι δυνατόν να κάνουμε ασφαλέστερα ορισμένες σημαντικές παρατηρήσεις για τα βιβλία στα χρόνια που προετοιμάζουν άμεσα την Επανάσταση. Π.χ. στη βιβλιογραφία Ντελόπουλου, με μια πρώτη ματιά, μετράμε ανάμεσα στα χρόνια 1800 και 1821 74 βιβλία για παιδιά, από τα οποία τα 40 είναι γραμμένα από Έλληνες συγγραφείς και τα υπόλοιπα 34 από ξένους (και έχουν μεταφραστεί από Έλληνες). Οι εκδόσεις πυκνώνουν στη δεκαετία 1810-1820. Και σε αυτά τα χρόνια, όπως και στο παρελθόν, οι πρώτες κυκλοφορίες και οι ανατυπώσεις των διδακτικών Μύθων και του Βίου του Αισώπου είναι οι πολυαριθμότερες (25 τίτλοι)[13].

Συγγραφείς των βιβλίων των αρχών του 19ου αιώνα είναι ο λόγιος και μεταφραστής Δημήτριος Δάρβαρης (5 τίτλοι βιβλίων), ο Ζακυνθινός διδάσκαλος Αντώνιος Μαρτελάος, ο διδάσκαλος Μιχαήλ Γεωργίου από τ' Αμπελάκια, ο Χαρίσιος Δ. Μεγδάνης (2 τίτλοι βιβλίων), ο διδάσκαλος και κληρικός Νεόφυτος Δούκας από το Ζαγόρι (3 τίτλοι βιβλίων), ο Ιεροδιδάσκαλος Ιωάννης Πατούσας, ο λόγιος διδάσκαλος της Πατριαρχικής Σχολής Αντώνιος Βυζάντιος, ο Θεσσαλός κληρικός Διονύσιος Πύρρος, ο εκδότης Σπυρίδων Βλαντής από τα Κύθηρα, ο Πιττακός Μυτιληναίος (ψευδ.), ο Ιωάννης Δ. Καλαμπάκης κ.ά.

Όσον αφορά την κατάταξη αυτού του βιβλιογραφικού υλικού σε θεματικές κατηγορίες, θα ακολουθήσω κατά βάση την κατάταξη του Καθηγ. Αναγνωστόπουλου:

---

13. Όσον αφορά τον τόπο έκδοσης, αναφέρονται, κατά σειρά πλήθους εκδόσεων, οι εξής ευρωπαϊκές πρωτεύουσες: Βενετία 38 βιβλία, Βιέννη 22, Πέστη 3, Βούδα 2, Βουκουρέστι 2, Κωνσταντινούπολη 2 και από 1 βιβλίο είναι τυπωμένο στις Κυδωνίες, Παρίσι, Λειψία, Μόσχα και Νεάπολη.

α) Θρησκευτικά αναγνώσματα και βιβλία, που περιλαμβάνουν υλικό από την ορθόδοξη χριστιανική ζωή[14]. Η *Οκτώηχος* είναι το θρησκευτικό βιβλίο που γνώρισε ίσως τις πιο πολλές εκδόσεις και εκδίδεται επανειλημμένα από όλα σχεδόν τα ελληνικά τυπογραφεία των παροικιών (όπως του Αντωνίου Πινέλλου, Αντωνίου Βόρτολι, Νικολάου Γλυκύ, Γ. Μοσχόπολη κ.ά.). Μαζί με το *Ψαλτήριον* χρησιμοποιήθηκαν και έξω από τον εκκλησιαστικό χώρο, ως αναγνωστικά βιβλία για πολλούς αιώνες. Εξίσου διαδεδομένα ήταν και τα έντυπα με *Βίους Αγίων*, που κυκλοφορούσαν με διάφορους τίτλους και ήταν πολύ αγαπητό λαϊκό ανάγνωσμα σε λαϊκότερα στρώματα.

β) Μιαν άλλη κατηγορία αποτελούν όσα βιβλία φέρουν και περνούν την πολιτική και κοινωνική ιδεολογία του Διαφωτισμού, καθορίζοντας με σαφήνεια τα καθήκοντα και τις υποχρεώσεις των πολιτών, των παιδιών, των γονιών, των παιδαγωγών κ.λπ.[15]

γ) Λαϊκά αναγνώσματα[16], αναφερόμενα στην αρχαία ελληνική και μεσαιωνική γραμματεία, όπως π.χ. οι *Μύθοι του Αισώπου* (εκδόσεις 1610, 1644, 1690, 1720 κ.ά.), η *Διήγησις Αλε-*

14. Μανουήλ Γεδεών, «Σχολεία και βιβλία κατά τον ΙΗ' αιώνα», στον τόμο: *Η πνευματική κίνησις του Γένους κατά τον ΙΗ' και ΙΘ' αιώνα*, εκδοτική φροντίδα Άλκης Αγγέλου - Φίλιππος Ηλιού, εκδ. Ερμής, Νεοελληνικά Μελετήματα – 1, Αθήνα 1976, σσ. 10 και 16. Πβ. και Β. Δ. Αναγνωστόπουλος, ό.π., σσ. 158-160.

15. Όπως π.χ. το πολύ σημαντικό βιβλίο του Γάλλου De la Chabaussier *Κατήχησις ελευθέρου ανθρώπου* (Ενετίησι 1797), γνωστό ως *Δημοκρατική Κατήχησις*, που μεταφράστηκε στα ελληνικά από τον Ζακύνθιο δάσκαλο Σπυρίδωνα Πρεβέτο στην Τεργέστη, όπου και δίδασκε σε δημοτικό σχολείο. Στη Γαλλία, το 1795, το βιβλίο αυτό χρησίμευσε ως διδακτικό εγχειρίδιο στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Βλ. σχετικά Β. Δ. Αναγνωστόπουλος, ό.π., σ. 159.

16. Β. Δ. Αναγνωστόπουλος, ό.π., σσ. 160-162.

ξάνδρου του Μακεδόνος (εκδόσεις 1529, 1690, 1720, 1776, 1780 κ.ά.).

Σ' αυτή την κατηγορία εντάσσεται και το βιβλίο *Θεοφράστου του Σοφωτάτου Ηθικοί Χαρακτήρες* [...] χάριν των φιλομούσων παίδων των εν τοις Ελληνομουσείοις μαθητευόντων [...] εν οις εισί συμβουλαί και παραινέσεις προς αποτροπήν πάσης κακίας [...] (Ενετίησι, 1800). Και ακόμα: *Ιλιάς* και *Οδύσσεια* του Ομήρου (Παρά Νικολάω Γλυκεί, Ενετίησι, 1803), *Βατραχομυομαχία* (σε μετάφραση Θεοδ. Γαζή, Λειψία, 1804), *Γαδάρου, λύκου και αλουπούς διήγησις ωραία* (Αντ. Πινέλλος - 1629, Αντ. Βόρτολις - 1643, 1760, Νικ. Γλυκύς - 1806, 1813 κ.ά.) κ.ά.

Μπορούμε να πούμε ότι αυτά προσφέρονταν παράλληλα προς τις προφορικές αφηγήσεις κ.ά., όπως τα λαϊκά παραμύθια, τα ταχταρίσματα, τα νανουρίσματα, τα δημιουργήματα του λαού, τα οποία έφταναν στα παιδιά από τη μητέρα και τη γιαγιά.

δ) Οι *Χρηστομάθειες* ή *Χρηστοήθειες,* οι οποίες κυκλοφορούν στο δεύτερο μισό του 18ου αιώνα και εδραιώνουν τις αστικές ιδέες και αξίες για την καλλιέργεια της αρετής, τον ευπρεπισμό, την ευταξία, την πειθαρχία στην υπόμνηση των καθηκόντων προς τον Θεό, προς τους γονείς κ.λπ., και συναφώς ιδέες και αξίες οι οποίες επηρεάζουν την εκπαίδευση και γενικά το παιδικό βιβλίο. Απευθύνονται αφενός «εις ωφέλειαν της Κοινότητος του Γένους ημών», δηλαδή προς όλους και αφετέρου «προς διακόσμησιν των ηθών των νέων»[17].

---

17. Εδώ εντάσσονται και βιβλία παιδαγωγικού περιεχομένου, που κυκλοφορούν παράλληλα, όπως η *Πραγματεία περί Παίδων Αγωγής ή Παιδαγωγία* του Ιώσηπου Μοισιόδακα (Ενετίησι, 1779, παρά Νικολάω Γλυκεί) και άλλα έργα του ίδιου.

Για τον Ιώσηπο Μοισιόδακα και το έργο του βλ. α) Νικόλαος Α. Βοσταντζής, *Παιδαγωγικαί Ιδέαι Ιωσήπου του Μοισιόδακος,* Διδακτορική

ε) Οι *Εγκυκλοπαιδείες* της εποχής, όπως η τετράτομη *Εγκυκλοπαιδεία Φιλολογική* του Ιωάννου Πατούσα (1778), που συνεχίζει να επανεκδίδεται και στις αρχές του 19ου αι., η *Εγκυκλοπαιδεία Ελληνικών Μαθημάτων* του Στέφανου Κομμητά (1814), με τις οποίες γίνεται ένα άνοιγμα προς την εξωσχολική μάθηση και τη γενικότερη μόρφωση, χωρίς βέβαια να απομακρύνονται εντελώς από την τάση για ηθική παιδαγωγία και διδαχή[18]. Τότε, επίσης, κυκλοφορούν για πρώτη φορά και αρκετά *Αλφαβητάρια.*

στ) Τα ελεύθερα αναγνώσματα (μεταφρασμένα μυθιστορήματα, ιστορίες, πραγματογνωστικά), με τα οποία οι λόγιοι Έλληνες διδάσκαλοι του Γένους και άλλοι φιλογενείς των παροικιών της Ευρώπης, ενίσχυσαν Σχολές και Σχολεία στην Ελλάδα, διευρύνοντας, κατ' αυτόν τον τρόπο, την έννοια και το περιεχόμενο του παιδικού βιβλίου, χωρίς ωστόσο να δημιουργούν ρήξη με

διατριβή, Πανεπιστήμιο Αθηνών, εν Αθήναις 1941, β) Εμμανουήλ Κριαράς, «Η παιδαγωγία του Μοισιόδακος και η σχέση της με το παιδαγωγικό σύγγραμμα του Locke», *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbucher*, τόμ. XVII, Αθήνα 1943, σσ. 135-153 και γ) Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, *Ιώσηπος Μοισιόδαξ, Οι συντεταγμένες της βαλκανικής σκέψης τον 18ο αιώνα*, εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1985.

Το 1770 κυκλοφορεί η *Χρηστοήθεια* του μοναχού Καισάριου Δαπόντε (Ενετίησι, παρά Δημ. Θεοδοσίου), αλλά και ένας μεγάλος αριθμός παρόμοιων βιβλίων, διαποτισμένων από το πνεύμα της ηθικής αγωγής. Βλ. σχετικά Β. Δ. Αναγνωστόπουλος, ό.π., σσ. 162-165. Για τα υπόλοιπα βιβλία βλ. τον αναλυτικό κατάλογο της σ. 163 στη σημ. 20.

18. Β. Δ. Αναγνωστόπουλος, ό.π., σσ. 165-166.

Για τη γενικότερη παιδαγωγική σημασία της *Εγκυκλοπαιδείας* του Ιεροδιδασκάλου Ιωάννη Πατούσα και για την εποχή της βλ. τώρα: Αθανασία Κ. Αβδάλη, *Η «Εγκυκλοπαιδεία Φιλολογική» του Ιωάννη Πατούσα, Συμβολή στην ιστορία της Παιδείας του Νέου Ελληνισμού (1710-1839)*, Διδακτορική διατριβή, Αθήνα 1984.

όσα ίσχυαν τότε στην περιοχή της παιδαγωγικής, της ηθικής και της κοινωνίας εν γένει[19].

Ορισμένα από αυτά τα μεταφρασμένα βιβλία, όπως μαρτυρούν οι επανειλημμένες ανατυπώσεις τους, έγιναν ιδιαίτερα αγαπητά στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα. Π.χ. το μυθιστόρημα *Τύχαι Τηλεμάχου υιού του Οδυσσέως*, του Γάλλου ιερωμένου François Fénelon, το οποίο μεταφράζεται από τον λόγιο και Σχολάρχη Δημήτριο Παναγιωτίδη-Γοβδελά, από τα μέσα του 18ου αιώνα και εξακολουθεί να τυπώνεται έως το 1830[20].



Δεν αποτελεί σκοπό της παρούσας μελέτης ο συστηματικός εντοπισμός ευρωπαϊκών παιδαγωγικών θεωριών, που καθόρισαν το περιεχόμενο ή λανθάνουν στα αντίστοιχα βιβλία. Ωστόσο εί-

---

19. Εδώ ανήκει το βιβλίο με ποιήματα *Άνθη Νεοθαλή* και νεόδρεπτα εκ του λειμώνος του κατά Κέρκυραν κοινού Φροντιστηρίου (1776) και το βιβλίο του Χαρισίου Δημητρίου Μεγδάνου του εκ Κοζάνης *Ελληνικόν Πάνθεον* ή Συλλογή της μυθικής ιστορίας των παρά τοις αρχαίοις Έλλησι μυθολογουμένων θεών και της κατ' αυτήν αλληγορίας [...] χάριν και ωφέλειαν των φιλομαθών νέων του γένους [...] (Πέστη, 1812). Βλ. σχετικά Β. Δ. Αναγνωστόπουλος, ό.π., σσ. 166-169.

20. Εξίσου αγαπητά φαίνεται πως υπήρξαν τα βιβλία του Γερμανού συγγραφέα Joachim Heinrich Campe, όπως τα μυθιστορήματα ο *Νέος Ροβινσόν* (περίπου 1782, σε μετάφραση Κωνσταντίνου Δημ. Μπέλιου), *Η Ανακάλυψις της Αμερικής* (1820, σε μετάφραση Ιωάννου Μπιλλιάρου) κ.ά. Ιδιαίτερη απήχηση είχε το τετράτομο διαλογικό έργο με διδακτικές ιστορίες και φυσικές γνώσεις *Αποθήκη των Παίδων*, ήτοι Διάλογοι μεταξύ σοφού διδασκάλου και διαφόρων ευγενών αυτού μαθητών, της Γαλλίδας Jeanne-Marie Leprince De Beaumont, που κυκλοφόρησε τμηματικά μεταξύ των ετών 1797 και 1805. Βλ. σχετικά Β. Δ. Αναγνωστόπουλος, ό.π., σ. 168.

ἈΛΦΑΒΗΤΙΚΟΝ
ΒΙΒΛΙΆΡΙΟΝ,

Χάριν τῶν μαθησομένων νέων, τὰς πρώτας ἀρχὰς, ϗ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ἱερῶν ἡμῶν Γραμμάτων. μεθοδικῶς συνετέθη μὲν,

παρὰ ΜΙΧΑΗ'Λ ΠΑΠΑ͂ ΓΕΩΡΓΙ'ΟΥ
τοῦ Σιατιςέως·

Ἐτυπώθη δὲ, δι' ἐξόδων ϗ δαπάνης, τοῦ ἐντιμοτάτου Ἄρχοντος τῶν Κουντακίων, κυρίου
ΡΑ'ΔΟΥΛΑ ΧΑΤΖΗ ΒΟ'ΥΛΚΟΥ,
τοῦ ἐκ τῆς πόλεως ΜΕΛΕΝΙ'Κου.



Ἐν τῇ ΒΙΕ'ΝΝΗ, τῆς Ἀουςρίας·
Παρὰ τῷ Λεοπόλδῳ Καλιβόδα τῷ τῆς Ἀκαδημίας τυπογράφῳ.

ἐν ἔτει 1766.

Το παλαιότερο νεοελληνικό αλφαβητάριο, Βιέννη 1766.

ναι δυνατόν να προσδιοριστούν ορισμένες ενδιαφέρουσες *παιδαγωγικές αρχές* και να συσχετιστούν με τις αρχές του Διαφωτισμού.

Κατά κανόνα στον πρόλογο επισημαίνεται η υφιστάμενη *κατάσταση της παιδείας*, καθώς και οι *διδακτικές πρακτικές* των δασκάλων που φαίνεται να μην αποδίδουν. Πολλοί από τους συγγραφείς αποδίδουν αυτή την κατάσταση στο *περιεχόμενο της διδασκαλίας* και *των διδακτικών βιβλίων*, καθώς και στον *τρόπο (γλώσσα και ύφος) που αυτά είναι γραμμένα.*

Έτσι, π.χ. στο βιβλίο του γνωστού, εμφορούμενου από δημοκρατικές ιδέες Ζακυνθινού λόγιου και διδασκάλου της ελληνικής Αντωνίου Μαρτελάου, *Σύνθεμα νέον επιγραφόμενον Η ηχώ του* ... (1807)[21], ένα ηθοπλαστικό πεζογράφημα με ιστορικές αναφορές, που απευθύνεται στη νεανική ηλικία, στον πρόλογο γίνεται λόγος για την αυταρχική *πρακτική* ορισμένων δασκάλων, οι οποίοι διδάσκουν «φωνάζοντας» στους μαθητές τους προσευχές και τροπάρια: «[...] η (sic) διδάσκαλοι της κατωτέρας τάξεως ας παύσουν από του να φωνάζουν εις τους ατυχείς εκείνους παίδας τας εσπερινάς ημών ευχάς, και το μακάριος ανήρ, και τα τοιαύτα». Μάλιστα για την αναπλήρωση εκείνων των θρησκευτικών ύμνων συνιστά την πλατιά γνωστή *Γεωγραφία παλαιά και νέα* του Μελετίου (Βενετία, 1728), η οποία κυκλοφόρησε και σε δεύτερη δίτομη έκδοση (1807) με επιμέλεια και προσθήκες του Άνθιμου Γαζή, και την *Αποθήκη των Παίδων* της Jeanne-Marie Leprince De Beaumont, σε μετάφραση Σπυρίδωνος Βλαντή (1780). Κάνει λόγο όμως και για την ανάγκη να δίνονται και άλλα ανάλογα βιβλία, τα οποία να είναι «ευκατανόητα, ευφραντικά και ωφέλιμα»: «ας τους κάμουν καλλιώτερον να

21. Κυρ. Ντελόπουλος, ό.π., σσ. 73-74.

εκτιμούν την *Γεωγραφίαν* του Μελετίου νεωστί τυπωμένην και πλουτισμένην με αναπληρώσεις του Αρχιμανδρίτου Γαζή, ας τους μαθητεύσουν την *Αποθήκην των παίδων* την εκ του Διδασκάλου Σπυρίδωνος Βλαντή εις την απλήν μεταφρασθείσαν, την *Βιβλιοθήκην των ελλήνων*, και άλλα διάφορα ευκατανόητα, ευφραντικά και ωφέλιμα. Ας εξυπνήσουν τέλος πάντων, και οι γονείς, και οι παίδες, και όσοι κοιμώνται. Και κάμνω τέλος, και προφητεύω με πόνον μου, πως θέλουν ήναι πάντοτε δυστυχείς και αξιοκαταφρόνητοι εις πάσαν μεταβολήν αρχής τε και χρόνου όσοι δεν νικήσουν τα πάθη [...]».

Το βιβλίο του λόγιου, διδασκάλου και μεταφραστή Δημητρίου Δάρβαρη, *Οικιακή διδασκαλία της φύσεως χάριν των μικρών Παιδίων και Κορασίων* (1810)[22], είναι ένα τέτοιο πρωτότυπο βιβλίο γνώσεων, το οποίο ο Δάρβαρης γράφει ειδικά για μικρά παιδιά (7-10 ετών). Στο «Προοίμιον» του βιβλίου σημειώνει: «[...] έχων τους ανεψιούς μου, παιδία από επτά μέχρι δέκα ετών, να διδάξω, εστοχάσθην να τοις δώσω εις χείρας ένα βιβλίον το οποίον ήθελε κινήσει την περιεργίαν αυτών να γνωρίσωσι την φύσιν [...]». Σχετικά με το βιβλίο αυτό έγραψε και ο Άνθιμος Γαζής, και μάλιστα στα πρώτα φύλλα του περιοδικού *Ερμής ο Λόγιος* (15.8.1811, σελ. 265), που εξέδιδε: «Το νεωφανές (sic) τούτο βιβλίον συνετάχθη υπό του φιλοπόνου Συγγραφέως, χάριν των Παιδίων, καθώς και η εν τη κεφαλίδι αυτού επιγραφή δηλοί. Διαιρείται δε εις Τρία μέρη. Το πρώτον διαλαμβάνει περί των εν τη Γη ευρισκομένων πραγμάτων. Το δεύτερον περί των εν Θαλάσση διαιτωμένων. Και το τρίτον περί των εν Ουρανώ φαινομένων αστέρων. Το ύφος του λόγου είναι απλούν και εύληπτον, και διά τα παιδία χαριέστατον, διά το είναι γεγραμμένον εν είδει ομιλιών. Συχνάκις ενσπείρει ο Συγγραφεύς διηγήματα

22. Κυρ. Ντελόπουλος, ό.π., σ. 79.

τινά και μύθους και στίχους, ηθικήν τινα έννοιαν έχοντα. Εν ενί λόγω το βιβλιάριον είναι εξαίρετον διά τας εν αυτώ διδασκαλίας της Φυσικής Ιστορίας, αίτινες ανάγωσι (sic) τον νουν εις την γνώσιν του Ποιητού της Φύσεως»[23].

Ιδιαίτερα ενδιαφέρον από παιδαγωγική άποψη φαίνεται πως

---

23. Ο λόγιος και κληρικός Νεόφυτος Δούκας, στη δική του *Αποθήκην των Παίδων* (1814), στην εισαγωγή του πρώτου τόμου (σσ. ζ΄ - κ΄), επισημαίνει και αυτός την στασιμότητα και τον πειθαναγκασμό της παρεχόμενης εκπαίδευσης και αναπτύσσει το ρόλο του βιβλίου στο σχολείο. Συνιστά το βιβλίο ως μέσο βελτίωσης των σχέσεων μεταξύ των παιδιών, καθώς και ως μέσο μόρφωσης και ψυχαγωγίας. Βλ. σχετικά Κυρ. Ντελόπουλος, ό.π., σ. 89.

Το 1818 ο Δημήτριος Δάρβαρης κυκλοφορεί την *Πρωτοπειρίαν απλοελληνικήν χάριν των μικρών παιδίων*, ένα εξωσχολικό, ψυχαγωγικό-διδακτικό βιβλίο για μικρά παιδιά. Στην «παραίνεσιν προς τους Διδασκάλους» (σσ. στ΄ - ιβ΄), ο συγγραφέας δηλώνει τους σκοπούς του, δηλαδή την ψυχαγωγία και τη διδασκαλία, διαφωνώντας με τα αντιπαιδαγωγικά σχολικά βιβλία που είχαν εκδοθεί μέχρι τότε: «Σχεδόν όλα τα μέχρι του νυν εκδοθέντα Αλφαβητάρια, μικρά τε και μεγάλα, ήσαν πάντη ξηρά και άκαρπα, μη έχοντα ούτε ωφέλειαν, ούτε τέρψιν τινά διά τα Παιδία [...]». Βλ. σχετικά Κυρ. Ντελόπουλος, ό.π., σσ. 97-98.

Τον ίδιο χρόνο (1818) ένας άλλος λόγιος (με το ψευδώνυμο) ο Πιττακός ο Μυτιληναίος, στο έργο του *Στοιχειώδεις Γνώσεις εκ της Γαλλικής γλώσσης*, θα συστήσει ξανά «Προς τους διδασκάλους» (σσ. 1-2) την ανάγκη «διά τους παίδας, οι οποίοι άρχισαν ήδη να διαβάζωσιν», να μελετούν τα «καλά και ωφέλιμα βιβλία». Βλ. σχετικά Κυρ. Ντελόπουλος, ό.π., σσ. 98-99.

Ένα χρόνο κατόπιν στον *Ερμήν τον Λόγιον* δημοσιεύεται στις 28.5.1819 μια «Είδησις» του τυπογράφου στη Βιέννη Δημητρίου Δαβιδοβίκη, η οποία μας πληροφορεί για την ανατύπωση της μετάφρασης του παιδικού μυθιστορήματος του Γερμανού συγγραφέα Joachim Heinrich Campe *Ο Νέος Ρομπινσόν*. Το βιβλίο, που είχε γραφτεί και κυκλοφορήσει γύρω στα 1782, μεταφράστηκε στα ελληνικά το 1792 από τον Κωνσταντίνο Δημ.

υπήρξε το τετράτομο έργο της Jeanne-Marie Leprince De Beaumont *Αποθήκη των Παίδων*, ήτοι Διάλογοι μεταξύ σοφού Διδασκάλου και διαφόρων ευγενών αυτού μαθητών, σε μετάφραση από τον λόγιο και εκδότη Σπυρίδωνα Βλαντή, κυκλοφόρησε τμηματικά κατά τα έτη 1797-1805 και έκτοτε γνώρισε πολλές επανεκτυπώσεις[24].

Ο Καθηγ. Μ. Γ. Μερακλής επισήμανε ότι «η επιτυχία του βιβλίου αυτού, το οποίο είναι μια πρακτική εφαρμογή των ιδεών του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού, αντανακλά, ακριβώς, την επιτυχή διάδοση των ιδεών αυτών»[25]. Όπως γράφει ο ίδιος, αναφερόμενος στην επανέκδοση του 1820, το κείμενο του προλόγου είναι «συνεταιρικό, ώστε να μην μπορεί κανείς να διακρίνει με σαφήνεια τα

Μπέλιο και τυπώθηκε σε δύο τόμους. Στην «Είδησιν» τονίζεται πόσο ενδιαφέρον, ευχάριστο και ωφέλιμο είναι αυτό το βιβλίο: «[...] Ο νέος ούτος Ρομπινσόν πόσον άξιον περιεργείας βιβλίον είναι, πόσην ηδονήν προξενεί εις τους παίδας, και οποιονδήποτε απλώς αναγνώστην, πόσην ωφέλειαν, ταύτα πάντα είναι γνωστά ήδη εις την Ελλάδα, επειδή πανταχόθεν ζητείται [...]». Βλ. σχετικά Β. Δ. Αναγνωστόπουλος, «Ξένη παιδική λογοτεχνία . . .», ό.π., σσ. 90-93.

Το 1820 ο λόγιος και Σχολάρχης Δημήτριος Παναγιωτίδης-Γοβδελάς έχει ήδη μεταφράσει και κυκλοφορεί το βιβλίο του François Fénelon *Τύχαι Τηλεμάχου υιού του Οδυσσέως*. Η έκδοση είχε προαναγγελθεί από τον μεταφραστή στο περιοδικό *Ερμής ο Λόγιος* στις 15 Ιανουαρίου 1816, όπου στις σσ. 31-32 γίνεται λόγος για το αρεστό και ωφέλιμο περιεχόμενο του βιβλίου: «[...] είναι αρεστόν εις ανάγνωσιν, επιφέρει μεγίστην και την ωφέλειαν, διά των ηθικώς εν αυτώ εκτεθειμένων. Τούτο ικανώς απέδειξαν, προς τοις άλλοις, και αι πολυάριθμοι μεταφράσεις εις τας ξένας διαλέκτους· [...]». Πβ. Κυρ. Ντελόπουλος, ό.π., σσ. 106-107.

24. Κυρ. Ντελόπουλος, ό.π., σσ. 95 και κυρίως 107-108.

25. Μ. Γ. Μερακλής, «Ένας παλιός πρόλογος σε παιδικό βιβλίο», στον τόμο: *Παιδική Λογοτεχνία - Θεωρία και πράξη*, τόμος Α', επιμ. Άντα Κατσίκη-Γκίβαλου, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 1993, σ. 25.

ΣΥΝΟΨΙΣ

ΟΛΩΝ

ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΕΙΣ ΧΡΗΣΙΝ

ΤΩΝ ΠΑΙΔΩΝ

Μεταφρασθεῖσα ἐκ τοῦ γαλλικοῦ Ἰδιώματος εἰς τὴν καθομιλουμένην Ἑλληνικὴν Διάλεκτον.

ὑπὸ

ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΡΑΚΟΥ

Τρικκαίως.

Ἔκδοσις δευτέρα

ΕΝ ΝΕΑΠΟΛΕΙ 1815.

Ἐκ τῆς Τυπογραφίας

Βικεντίου Ὀρσίνου.

όρια της πνευματικής ιδιοποίησης της Γαλλίδας συγγραφέα και του Βλαντή». Ο ίδιος άλλωστε ο Βλαντής, απευθυνόμενος στον αναγνώστη, στην έ σελίδα του προλόγου του γράφει: «Σημείωσαι ότι ο παρών πρόλογος είναι *σχεδόν* ο αυτός ως το πρωτότυπον της κυρίας Βωμόν, πλην ολίγων εδικών μου μεταβολών». Ωστόσο, οι μεταβολές του Βλαντή, ιδίως εκείνες που αφορούν τη σύγχρονή του εκπαιδευτική πραγματικότητα, είναι αρκετές.

Όταν αποφάσισε ο Βλαντής να το εκδώσει, γνώριζε βέβαια τις δυσκολίες του εγχειρήματός του, επιπλέον πίστευε πως ένα τέτοιο βιβλίο δεν θα έπρεπε να αρέσει στους φορείς της καθιερωμένης παιδείας: «Το πόνημα τούτο είναι εκ φύσεως τοιούτον, έλεγα κατ' εμαυτόν, ώστε πρέπει εξ ανάγκης να μην αρέση εις τους πεπαιδευμένους». Έτσι αποφάσισε να υποβάλει το έργο του σε ένα, όπως θα λέγαμε σήμερα, τεστ, δίνοντάς το σε «διαφόρους» αναγνώστες με «κρίση και πείρα». Αυτοί όμως θα ικανοποιηθούν από την ανάγνωσή του και το γεγονός αυτό θα προξενήσει λύπη στον μεταφραστή, ο οποίος επιδίωκε το βιβλίο να αρέσει στα παιδιά και όχι στους μεγάλους: «[...] με δειλίαν μεγάλην παρέδωκα το χειρόγραφον εις διαφόρους, των οποίων η κρίσις και πείρα δύναται να χρησιμεύση ως κανών. Αυτοί μοι ωμολόγησαν ότι πολλά τοις ήρεσε, και ότι δεν εδυνήθησαν να αφήσουν το Σύγγραμμα, έως ου το ανέγνωσαν όλον. Το ανέλπιστον τούτο μοι επροξένησε μεγάλην λύπην. Εδώ δεν έλαβα άλλον σκοπόν πάρεξ να φανώ αρεστός εις τα παιδία (έλεγα πάλιν κατ' εμαυτόν) και το Σύγγραμμα καθηδύει και τους άνδρας· λοιπόν δεν επέτυχα του ποθουμένου».

Η επόμενη δοκιμή του θα είναι με νεαρούς αναγνώστες, με μερικούς από τους μαθητές του, έξι, δώδεκα και δεκαπέντε ετών, οι οποίοι «ησθάνθησαν την αυτήν τέρψιν»· και μάλιστα το ίδιο αισθάνθηκαν και μερικοί αδιάφοροι «εις τους οποίους εγώ δεν ήλπιζον πλέον να διεγείρω τον πόθον της σπουδής». Και το

γεγονός αυτό ήταν που τελικά ενίσχυσε την αυτοπεποίθηση του συγγραφέα για να συνεχίσει τις προσπάθειές του: «Εχρειαζόμουν άλλους κριτάς, τους οποίους έκλεξα εκ του αριθμού των μαθητών μου. Ανέγνωσαν και αυτοί το χειρόγραφον· οι εξαετείς παίδες, ώσπερ και οι δωδεκαετείς και δεκαπενταετείς, ησθάνθησαν την αυτήν τέρψιν αναγινώσκοντες το Σύγγραμμα, και πολλοί, εις τους οποίους εγώ δεν ήλπιζον πλέον να διεγείρω τον πόθον της σπουδής, τόσον ωφελήθησαν εξ αυτής της αναγνώσεως, ώστε αυτή η δευτέρα δοκιμή με ηλευθέρωσεν από πάσαν υποψίαν».

Στη συνέχεια ο συγγραφέας αναπτύσσει έναν πολύ ενδιαφέροντα προβληματισμό γύρω από τη *φιλαναγνωσία* των παιδιών και τους λόγους που αυτά δεν αγαπούν το διάβασμα. Βασικό αίτιο θεωρεί «τα βιβλία όπου εγχειρίζουσιν εις αυτά οι Διδάσκαλοι» και το γεγονός, ότι «δεν δύνανται να τα καταλάβωσι, και τούτο τους προξενεί αναμφιβόλως αγανάκτησιν, και αηδίαν». Σαν παράδειγμα φέρνει τα βιβλία που χρησιμοποιούνται για την ανάγνωση εκείνη την εποχή, και επισημαίνει την «δυσκολίαν που προξενεί εις τους παίδας η ανάγνωσις της Οκτωήχου και του Ψαλτηρίου, και των άλλων παρομοίων βιβλίων, τα οποία, ως επί το πλείστον, οροθετούσιν όλας τα αναγνώσεις των εις τα ημέτερα κοινά Σχολεία».

Ο συγγραφέας δεν αρνείται τα νοήματα και την ιερότητα αυτών των κειμένων, αλλά αναρωτιέται για την ωφέλεια από την ανάγνωση των μικρών παιδιών, όταν αυτά δεν μπορούν να τα κατανοήσουν: «αλλά ποίαν άρά γε ωφέλειαν αποκτούσιν οι παίδες από την ανάγνωσιν αυτών; Εκείνοι βέβαια δεν εννοούσι μήτε λόγον ένα, και ούτω χάνουσιν εις μάτην πολλούς χρόνους, εις τους οποίους εδύναντο να φωτισθώσιν εις πολλά πράγματα ανήκοντα τη ηλικία των». Η σχολική φοίτηση, τα μαθήματα, η ανάγνωση, όταν μάλιστα συνοδεύεται από «ραβδίσματα, οπού

αδίκως υποφέρουσιν» και πιέσεις, προκαλεί το φόβο, τη δυσθυμία και πολλές φορές την αντίδραση των μαθητών: «Ιδού το αίτιον, δια το οποίον εχθρεύονται την σπουδήν, και μάλιστα εκείνην την ανάγνωσιν, ήτις τους προξενεί τα ραβδίσματα, οπού αδίκως υποφέρουσιν. Ήκουσαν το όνομα του Διδασκάλου, ή του Σχολείου, κυριεύονται ευθύς από τον φόβον, βιαζόμενοι στανικώς να εκπληρώσωσιν εκείνο το έργον, το οποίον είναι όντως η καταδίκη των».

Μια άλλη πρακτική ή συνήθεια, όπως θα μπορούσαμε να την ονομάσουμε, ήταν η *διδακτική αξιοποίηση ή εξυπηρέτηση διάφορων διδακτικών αναγκών με βάση ένα συγκεκριμένο βιβλίο.* Όπως π.χ. συνέβη το 1810 με τη μετάφραση, από τους πρόκριτους Αθηναίους αδελφούς Εμμανουήλ και Κυριάκο Καπετανάκη, ενός βιβλίου γνώσεων του Γερμανού συγγραφέα Friedrich Justin Bertuch, *Εικονολογία παιδική, περιέχουσα εν τερπνόν άθροισμα τετραπόδων, φυτών, καρπών κ.λπ.*[26]. Στην κριτική του ο Άνθιμος Γαζής (*Ερμής ο Λόγιος*, 1 Ιουνίου 1811, σελ. 178-181) επισημαίνει τη μεγάλη παιδαγωγική, λογοτεχνική και μορφωτική του αξία και την προσφορά των δύο λογίων αδελφών: «[...] αυτοί προθυμηθέντες επεχείρησαν μετά κόπων και μεγάλων εξόδων εις το να εκδώσωσιν εκ του Γερμανικού και εις την ημετέραν διάλεκτον τούτο το πολύτιμον βιβλίον, συνεζευγμένην έχον και την Γαλλικήν, δια του οποίου αναπληρούται η εις το Γένος μας τοιούτου διδακτικού βιβλίου έλλειψις [...]».

Το 1820 κυκλοφορεί η τρίτομη μετάφραση από τον Ιωάννη Μπιλλιάρο του ψυχαγωγικού βιβλίου του Joachim Heinrich Campe *Η Ανακάλυψις της Αμερικής*[27], στην «καθομιλουμένη διάλεκτο». Στον πρόλογό του ο μεταφραστής τονίζει τον τρόπο

26. Κυρ. Ντελόπουλος, ό.π., σσ. 79-80.
27. Κυρ. Ντελόπουλος, ό.π., σσ. 105-106.

συγγραφής του βιβλίου, το οποίο συνδυάζει ένα πολύ ενδιαφέρον περιεχόμενο: ευχαριστεί, ψυχαγωγεί και ταυτόχρονα διδάσκει γεωγραφία, αλλά και ηθική: «[...] το οποίον ο Κάλαμος του πεπαιδευμένου Ανδρός Κάμπε εκόσμησε τοιουτωτρόπως, συνεξυφάνας την εκ της περιέργου ιστορικής Υποθέσεώς του Ψυχαγωγίαν, με την ποικιλότροπον Διδασκαλίαν Γεωγραφίας τε και Ηθικής [...]».

Η ηθική διδασκαλία μέσα από διάφορα ηθικά πρότυπα είναι αυτονόητα κυρίαρχη, και αναγράφεται ακόμα και στους τίτλους των βιβλίων. Π.χ. το 1802 κυκλοφορεί μεταφρασμένο «εκ της γαλλικής γλώσσας», από τον Σπυρίδωνα Δεστούνη, το ιδιαίτερα επιτυχημένο και γνωστό βιβλίο του Γερμανού Joachim Heinrich Campe με τίτλο *Ηθική των Παίδων ή Συνομιλίαι ηθικαί διά τα παιδία*[28], όπου ο μεταφραστής, απευθυνόμενος «Προς τον φιλαναγνώστην», επισημαίνει τη σημασία του βιβλίου για την ηθική διαπαιδαγώγηση των παιδιών και τονίζει ότι η καταλληλότερη ηλικία για τη διαμόρφωση της ψυχής και της καλλιέργειας του νου είναι η παιδική: «[...] Κάθε ομογενής βέβαια γιγνώσκει πόσον ολίγα ηθικά βιβλία είναι εις την γλώσσαν μας, και αν είναι και τινα, όμως δια τα παιδία καθ' όλου σχεδόν δεν ευρίσκονται. Κανείς δεν αμφιβάλλει ότι εις τούτην την ηλικίαν πρέπει να διορθώνεται η καρδία και να καλλιεργείται ο νους του ανθρώπου, δια να φέρει μετά ταύτα πολυτίμους καρπούς Αρετής και προκοπής, ότι εις τούτην την ηλικίαν αι απαλαί των νέων αισθήσεις ευκόλως δέχονται τας εντυπώσεις του καλού και κακού· ότι αν μίαν φοράν, εις τούτην την ηλικίαν εγκλίνουν προς το καλόν ή προς το κακόν – εγκλίνουν δια πάντα· και ότι από

28. Β. Δ. Αναγνωστόπουλος, «Η επικράτηση ιδεολογικών αρχών στο χώρο της παιδικής λογοτεχνίας . . .», ό.π., σσ. 164-165.

την έγκλισιν τούτην κρέμεται η μέλλουσα του ανθρώπου ευημερία [...]». Και παρακάτω σημειώνει ότι το βιβλίο δεν είναι «διά τους φρονίμους και πρακτικούς και πολυειδήμονας [...] και γαρ αυτοίς ίσως θέλει φανεί παιδικόν και άνοστον. Είναι μόνον δια τα ανήλικα παιδία, άτινα δεν έχουν ούτε την πράξιν και πείραν εκείνων ούτε πάλιν τούτων την προκοπήν και μάθησιν και δια τούτο επάσχισα να κάμω τ' άπαντα ευκατάληπτα, αποβλέπων μάλλον εις των παιδίων την χρήσιν ή εις το ποιήσαι ένδειξιν της ιδίας σπουδής [...]»[29].

Ένα πολύ ενδιαφέρον κείμενο, που μεταφέρει και έναν πρώιμο κοινωνιολογικό προβληματισμό για την εκπαίδευση, το ρόλο και τελικά τη φυσική *ισότητα των δύο φύλων*, συναντούμε το 1819 στο μεταφρασμένο από τη λογία γλωσσομαθή Ραλού Σούτζου γαλλικό ηθικοδιδακτικό βιβλίο της Anne-Thérése De Lambert, *Παραινέσεις μητρός προς θυγατέρα*[30]. Ήδη από την πρώτη σελίδα γίνεται λόγος για την «απ' αιώνος» αγωγή των αγοριών και για την έλλειψη φροντίδας των κοριτσιών, «ωσάν να ήναι αι γυναίκες του ανθρωπίνου γένους αλλότριαι, ξέναι τε και αλλοιόμορφοι», ενώ παράλληλα υποστηρίζεται η ισότητα των δύο φύλων και τονίζεται ο σημαντικός ρόλος των γυναικών στην υποστήριξη και την ευτυχία των ανδρών και της οικογένειας,

29. Το 1805 κυκλοφορεί μεταφρασμένο στα ελληνικά, από τον Θεόδωρο Ράκο, από τα Τρίκαλα, άλλο ένα (γερμανικό) βιβλίο του Campe, με τίτλο *Ηθικόν βιβλιάριον*. Στην εισαγωγή του διαβάζουμε για τον ενάρετο βίο, από τα παιδικά του χρόνια, ενός ηθικού ανθρώπου, του ήρωα του βιβλίου: «[...] ήτον τόσο καλός και χρήσιμος άνθρωπος, όπου η μεγαλητέρα του ευχαρίστησις ήτον να ευεργετή τους άλλους. Αυτός είχε βάλλη από παιδί ακόμη νόμον, να μην αφήση καμμίαν ημέραν να απεράση, χωρίς να κάμη κανένα καλόν, το οποίον το βράδι να ημπορέση να το σημειώση εις την εφημερίδα του [...]». Βλ. σχετικά Κυρ. Ντελόπουλος, ό.π., σσ. 67-68.

30. Κυρ. Ντελόπουλος, ό.π., σ. 103.

καθώς και η, σε αντίθετη περίπτωση, κακοδαιμονία τους και η δυστυχία των οικογενειών τους.

Ξεχωριστά πρέπει να εκτιμηθεί το θέμα των *σχολικών μαθημάτων* στην κατώτερη και τη μέση εκπαίδευση, κατά την Τουρκοκρατία[31], καθώς και η ύπαρξη των *«μαθηματαρίων»*, δηλαδή των χειρόγραφων σχολικών βιβλίων της μέσης εκπαίδευσης, τα οποία, όπως απέδειξε με τη διδακτορική της διατριβή η Αγγελική Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, εκτιμώνται ως «πολύτιμη πηγή» για τη μελέτη και την ορθή εκτίμηση των εκπαιδευτικών και σχολικών τότε πραγμάτων (μαθήματα που διδάσκονταν, επίδραση στους μαθητές, ανταπόκριση των μαθητών, κείμενα, εύρος και περιεχόμενο των κειμένων, σχέση με το αρχαίο παρελθόν, διδακτικές μέθοδοι, γλωσσική διδασκαλία, επιδράσεις από τις σχετικές παιδαγωγικές ιδέες του Διαφωτισμού στην κρίσιμη για το Έθνος εποχή της Τουρκοκρατίας)[32].

Κατά το 18ο αιώνα παρατηρείται σχετική πρόοδος και στη *στοιχειώδη εκπαίδευση*. Το πρόγραμμά της γίνεται πλουσιότερο και περιλαμβάνει τη μητρική γλώσσα, την γραπτή και από μνήμης αριθμητική, γεωμετρία, γεωγραφία, φυσική ιστορία και φυσική πειραματική, ιστορία, κατήχηση, καλλιγραφία και ιχνογραφία[33].

Παράλληλα βελτιώνονται και οι *διδακτικές μέθοδοι*[34]. Τις

---

31. Λεπτομέρειες για τον τρόπο οργάνωσης των σχολείων κατά την Τουρκοκρατία, τα διδασκόμενα μαθήματα, τις διδακτικές μεθόδους κ.λπ. βλ. α) Μανουήλ Γεδεών, ό.π., σσ. 10-14 και 18-20 και β) Κωνσταντίνος Χατζόπουλος, *Ελληνικά σχολεία στην περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας (1453-1821)*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 305 κ.ε.

32. Αγγελική Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Τα μαθηματάρια των Ελληνικών Σχολείων της Τουρκοκρατίας*, Διδακτορική διατριβή, εκδ. «Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων», Αθήναι 1993, σσ. 4-5.

33. Κ. Μ. Κούμας, *Σύνταγμα Φιλοσοφίας*, εν Βιέννη της Αουστρίας 1818, τόμ. Δ', *Επίμετρον: Παιδαγωγική*, εν Βιέννη της Αουστρίας 1820, σ. 340.

ΑΠΟΘΗΚΗ
ΤΩΝ ΠΑΙΔΩΝ

ΗΤΟΙ

Διάλογοι μεταξὺ σοφοῦ Διδασκάλου
καὶ διαφόρων εὐγενῶν αὐτοῦ Μαθητῶν.

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΤΗΣ ΚΥΡΙΑΣ
ΔΕ ΒΕΑΟΥΜΟΝΤ

Διῃρημένον εἰς Τόμους τέσσαρας

Μεταγλωττισθὲν ἐκ τῆς Γαλλικῆς Γλώσσης
παρὰ Σπυρίδωνος Βλαντῆ.

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ.



ΕΝ ΒΕΝΕΤΙᾼ.

ΠΑΡΑ ΝΙΚΟΛΑῼ ΓΛΥΚΕΙ Τῼ ΕΞ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ.

1820.

τελευταίες δεκαετίες του 18ου αιώνα άρχισαν να χρησιμοποιούνται τα πρώτα αλφαβητάρια[35]. Το πρώτο φαίνεται πως τυπώθηκε το 1766 στη Βιέννη. Είναι το *Αλφαβητικόν Βιβλιάριον* του Μιχαήλ Παπαγεωργίου. Ένα άλλο τυπώθηκε στη Βενετία το 1795, με τίτλο *Χρήσιμος Παιδαγωγία προς τους νέους επιθυμούντας μαθείν τα ιερά γράμματα*. Στις ανώτερες τάξεις επιδίωκαν τη *γλωσσική πρόοδο* των μαθητών όχι με την ξηρή απομνημόνευση γραμματικών κανόνων, αλλά με θέματα και διαλόγους που περιείχαν αποφθέγματα σοφίας και πείρας ζωής.

Και βέβαια τονίζεται η σημασία της *μητρικής γλώσσας* για την πρόοδο στις άλλες γλώσσες, στις επιστήμες, αλλά και στην εκμάθηση της αρχαίας. Ο κοραϊκός Κωνσταντίνος Κούμας γράφει σχετικά: «Εάν δεν μάθη τις ορθώς την μητρικήν του γλώσσαν, ας μη ελπίζη μεγάλας προόδους ούτε εις τας άλλας γλώσσας, ούτε εις τας επιστήμας. Έως σήμερον αμελείτο η λαλουμένη ημών γλώσσα και εσπουδάζετο μόνον η παλαιά· αλλά κατά το παρόν κρίνεται όχι μόνον όργανον προκοπής όλου του γένους, αλλά και μέσον του να μανθάνουν οι νέοι μας και την παλαιάν ευκολώτερα»[36].

Ο Άνθιμος Γαζής επίσης κατακρίνει την ανάγνωση κειμέ-

---

34. Στην πρώτη ανάγνωση εγκαταλείπεται με τον καιρό η «ονοματολογική μέθοδος» και εισάγεται η «φθογγική». Ο Κ. Κούμας συνιστά «να προφέρουν οι μαθητές εκείνους μόνον τους φθόγγους, από τους οποίους αποτελείται η συλλαβή. Οι πρώτες δε συλλαβές, τις οποίες προφέρει πρώτα το παιδί, είναι καλύτερα να σημαίνουν πράγματα, όπως πυρ, φως, πους, χειρ, παρά να μην έχουν σημασία, όπως αβ, ζε, πα κ.λπ. Βλ. σχετικά Κ. Μ. Κούμας, *Σύνταγμα Φιλοσοφίας . . .*, ό.π., σ. 346.

35. Βλ. σχετικά α) Μανουήλ Γεδεών, ό.π., σ. 16 και β) Τρύφωνος Ευαγγελίδου, *Η Παιδεία επί Τουρκοκρατίας*, τόμ. Α΄, εν Αθήναις 1936, σ. XXXI.

36. Κ. Μ. Κούμας, ό.π., σ. 348.

νων, τα οποία δεν κατανοούνται εύκολα από τους μαθητές, επισημαίνει την προκαλούμενη δυσφορία τους για το διάβασμα και φέρνει ως παράδειγμα, και αυτός, την *Οκτώηχο* και το *Ψαλτήριον*: «Οι δυστυχείς νέοι χάνουσι τον πολύτιμον καιρόν της νεότητος αυτών εις την ανάγνωσιν της Οκταήχου και του Ψαλτήρος χωρίς να εννοούν τι αναγινώσκουσι και επομένως χωρίς να μανθάνωσι τίποτε. και το χείριστον, οι νέοι μη καταλαμβάνοντες τα αναγινωσκόμενα, αηδιάζουσι σχεδόν και δεν έχουσι καμμίαν όρεξιν προς μάθησιν»[37].

Κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας η παιδεία, η οποία παρέχεται στο *μέσο κύκλο σπουδών*, η «κυκλοπαιδεία», εδράζεται στα «ελληνικά μαθήματα», δηλαδή στη διδασκαλία κειμένων «θύραθεν» και χριστιανικών, των οποίων το εύρος αποκαλύπτεται με τη μελέτη των μαθηματαρίων,[38] και άλλων σχετικών πηγών. Τα κείμενα αυτά καλύπτουν το χρονικό διάστημα που εκτείνεται ανάμεσα στα ομηρικά έπη και στη *Χρηστοήθεια* του Αντωνίου Βυζαντίου. Τα έργα της ελληνικής αρχαιότητας, των ελληνορωμαϊκών χρόνων και του Βυζαντίου, καθώς και η *Χρηστοήθεια*, προσφέρονταν στους μαθητές εκείνους που είχαν διδαχτεί τα μαθήματα της στοιχειώδους παιδείας.

Ο κύκλος των *διδασκόμενων μαθημάτων* στα Γυμνάσια ήταν μεγάλος. Συνήθη μαθήματα ήταν η γραμματική της ελληνικής γλώσσας, η εξήγηση των αρχαίων συγγραφέων, παλαιά Γεωγραφία παραβαλλόμενη με τη νέα, ιστορία παλαιά και νεότερη, αριθμητική και άλγεβρα, φυσική ιστορία και φυσική πειραματική, η κατήχηση και η λατινική γλώσσα. Σε πολλές όμως σχολές είχαν εισαχθεί και μαθήματα ανώτερα, διδασκόμενα συνή-

---

37. Άνθιμος Γαζής, *Αλληλογραφία 1794-1819*, στη σειρά «Νέα Ελληνικά Κείμενα», Αθήναι 1966, σ. 34.

38. Αγγελική Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, ό.π., σ. 349.

θως σε Πανεπιστήμια, όπως είναι η εισαγωγή στην Παλαιά και την Καινή Διαθήκη, το Εκκλησιαστικό Δίκαιο, η δογματική, η μεταφυσική, η φιλοσοφική ηθική, η αισθητική, η ιστορία της φιλοσοφίας, η ρητορική και η ποιητική[39].

Από τους αρχαίους συγγραφείς διδασκόταν αποσπασματικά μόνον ο Όμηρος (στοιχεία από τις ραψωδίες Α', Β' και Γ' της *Ιλιάδας*), πολύ περισσότερο οι γνωμικοί ποιητές Σόλων και Θέογνις και από τους πεζογράφους ο Δημοσθένης (*Ολυνθιακοί, Φιλιππικοί*), ο Ισοκράτης (*λόγος προς Δημόνικον, προς Νικοκλέα, προς Ευαγόραν* και ο *Πλαταϊκός*), ο Πλούταρχος (*Ηθικά, Παράλληλοι Βίοι*), ο Λουκιανός (*Ενύπνιον, Πατρίδος εγκώμιον*). Τραγικοί ποιητές και ιστοριογράφοι δεν διδάσκονταν ιδιαίτερα. Από τους βυζαντινούς συγγραφείς διδάσκονταν έργα Πατέρων και επιλεγμένα αποσπάσματα της εκκλησιαστικής ποίησης, Κοντάκια, Οίκοι και προπάντων Κανόνες. Παράλληλα, σημαντική θέση κατείχαν τα εκκλησιαστικά κείμενα, η Παλαιά και η Καινή Διαθήκη σε ευρεία κλίμακα, με τα βοηθητικά και ερμηνευτικά τους σχόλια. Αλλά δεν υποτιμούσαν και τη μεταγενέστερη χριστιανική γραμματεία. Έτσι, διδάσκονταν οι *Επιστολές* του Συνεσίου του Κυρηναίου, οι *Γνώμες* του Μανουήλ Χρυσολωρά, η *Χρηστοήθεια* του Αντωνίου Βυζαντίου[40].

Τα κείμενα αυτά ήταν εκδομένα, με εξαίρεση τη *Χρηστοήθεια*, η οποία κυκλοφορούσε χειρόγραφη. Επομένως, δάσκαλοι και μαθητές είχαν τη δυνατότητα να καταφύγουν σε εκδόσεις, στην τετράτομη *Εγκυκλοπαιδεία Φιλολογική* του Ιωάννη Πα-

39. Κ. Μ. Κούμας, ό.π., σ. 339 κ.ε. Πβ. και Μανουήλ Γεδεών, ό.π., σσ. 13-15.

40. Βλ. σχετικά: α) Μανουήλ Γεδεών, ό.π., σσ. 10-13 και 18-21 και β) Τάσος Αθ. Γριτσόπουλος, *Σχολή Δημητσάνης*, εν Αθήναις 1962, σ. 120 κ.ε.

τούσα (μετά το 1710), αλλά και σε χειρόγραφα, προκειμένου να μελετήσουν ή να αντιγράψουν τα προς διδασκαλία κείμενα. Παράγοντας εμπλουτισμού και διεύρυνσης των προσφερόμενων στη διδασκαλία κειμένων υπήρξε η *Εγκυκλοπαιδεία* του Ιωάννη Πατούσα, στην οποία, εκτός από τα καθιερωμένα από την παράδοση κείμενα, περιελήφθησαν και άλλα. Τα κείμενα αυτά διακρίνει μεγάλη ποικιλία: ρητορικά, εκπροσωπούμενα από εθνικούς και χριστιανούς ρήτορες, επιστολογραφικά όλων των επιστολικών τύπων, ποιητικά (έπος, λυρική ποίηση, παραινετικοί στίχοι, δράματα, παρωδίες, ασματικοί κανόνες, επιγράμματα), δοκίμια. Το αρχαιοελληνικό παρελθόν και το χριστιανικό Βυζάντιο ήταν οι δύο πηγές από τις οποίες η παιδεία των υποδουλωμένων Ελλήνων αντλούσε το υλικό για τη γλωσσική διδασκαλία και το φρονηματισμό.

Την *επιλογή των κειμένων* καθόριζαν διάφοροι παράγοντες, μεταξύ των οποίων βασικός πρέπει να θεωρηθεί ο ίδιος *ο δάσκαλος*. Η κατάρτισή του και οι προτιμήσεις του συντελούσαν στη διαμόρφωση κάποιου προγράμματος σπουδών. Οι δάσκαλοι της εποχής δεν απέβλεπαν μόνο στη διδασκαλία της Γραμματικής. Τα ποικίλα σχόλια και οι ερμηνείες, που συνοδεύουν τα εκδομένα κείμενα και τα μαθηματάρια, αποδεικνύουν την προσπάθεια για την κατανόηση του περιεχομένου.

Συνήθως όμως η λειτουργία *των σχολείων* δεν ήταν απρόσκοπτη, ευνόητα.

Τα «ελληνικά μαθήματα» αποτελούσαν τον κορμό της μόρφωσης που δινόταν με την «κυκλοπαιδείαν». Με τη *διδασκαλία των κειμένων* επιδιωκόταν η κατανόηση του περιεχομένου τους και η ωφέλεια που προέκυπτε από τη γνωριμία με σπουδαίες μορφές της παράδοσης. Κυρίως όμως επιδιωκόταν η εκμάθηση της αρχαίας ελληνικής, γι' αυτό και η διδασκαλία συνδυαζόταν με την τεχνολογία, με τη σύνταξη και με την αποστήθιση. Ο

Ιώσηπος Μοισιόδαξ, στην *Παιδαγωγία* του, διατυπώνει το σκοπό της ανάγνωσης: «το σκοπιμώτατον τέλος της αναγνώσεως είναι κυρίως η κατάληψις της ελληνικής»[41].

Η διδασκαλία των κειμένων, όπως διαπιστώνεται από τα μαθηματάρια κατά την Τουρκοκρατία και από έμμεσες πηγές, γινόταν με βάση δύο μεθόδους: την πολύ παλαιότερη *ψυχαγωγική* και τη *μονολεκτική μέθοδο*[42].

Η ψυχαγωγική μέθοδος υπήρξε πολύ παλαιά. Συνίστατο στην απόδοση των λέξεων του πρωτότυπου κειμένου με δύο ή περισσότερα συνώνυμα, τα οποία γράφονταν μεταξύ των στίχων του κειμένου *κιονιδόν*, επάνω από την ερμηνευόμενη λέξη. Αναφέρω ένα παράδειγμα από την «εξήγηση», με βάση την ψυχαγωγική μέθοδο, του μύθου για το λιοντάρι που κοιμόταν και τον ποντικό: «Ένας ποντικός διέβη, διεπέρασε, διήλθεν ανά μέσον του αυχένος, του λαιμού, του τραχήλου ενός λεονταρίου, όπου ύπνωττεν, εκάθευδεν, εκοιμάτο και αυτός ο κοιμώμενος λέων ηγέρθη, εξύπνησεν, εσηκώθη, ταχύτατα, ογληγορώτατα, εξαφνικώτατα και μία αλώπηξ εγέλασε, εχλεύασεν, επερίπαιξεν, έσκωψεν αυτόν δια την δειλίαν του» κ.λπ.

Η μονολεκτική μέθοδος αντίθετα συνίστατο στη μονολεκτική ερμηνεία, δηλαδή την απόδοση των λέξεων του πρωτότυπου κειμένου με μία αντίστοιχη λέξη της νέας ελληνικής, δημωδέστερη ή λογιότερη.

Στις δύο αυτές μεθόδους διδασκαλίας των αρχαίων κειμένων αναφέρεται και ο Κωνσταντίνος Κούμας, ο οποίος διέκρινε δύο κατευθύνσεις, τη μέθοδο την οποία ακολουθούσαν οι διδάσκοντες στην Πατμιάδα Σχολή και τη μέθοδο των δασκάλων των

41. Ιωσήπου του Μοισιόδακος, *Πραγματεία περί παίδων αγωγής ή Παιδαγωγία*, συντεθείσα παρά Ι. Μ., Ενετίησι 1779, σ. 131.

42. Αγγελική Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, ό.π., σ. 295 κ.ε. και 300 κ.ε.

Ιωαννίνων. «Εις Πάτμον», γράφει, «εξήγουν τους εκκλησιαστικούς και εθνικούς συγγραφείς, αλλά μόνον το λεκτικόν αυτών μέρος, χωρίς να εξακριβώνωσι το πραγματικόν. Αι γεωγραφικαί χρονολογίαι και ιστορικαί γνώσεις έλειπαν. Εδίδασκον ιδία επί τη βάσει της γραμματικής του Θ. Γαζή και οι μαθηταί των ωνομάζοντο Γαζίται από τους αντιπάλους των[...]». Αντίθετα, «οι διδάσκαλοι των Ιωαννίνων εχρησιμοποίουν την γραμματικήν του Λασκάρεως ως ευληπτοτέραν, κατακρίνοντες την σκοτεινήν του Γαζή. Δια τούτο ωνομάζοντο από τους Πατμίους Λασκαρίται»[43]. Την λεκτική ερμηνεία των αρχαίων κειμένων συμπλήρωναν με πραγματικές, ιστορικές και γεωγραφικές παρατηρήσεις.

Προς το τέλος του 18ου και τις αρχές του 19ου αιώνα πολλοί λόγιοι, όπως ο Ιώσηπος Μοισιόδαξ, ο Αδαμάντιος Κοραής, ο Κωνσταντίνος Κούμας, ο Αθανάσιος Ψαλίδας κ.ά., οι οποίοι έβλεπαν ότι οι μαθητές, αντί να διδάσκονται τη διαφορά των συνώνυμων λέξεων, μάθαιναν να συγχέουν τη σημασία τους, αλλά και επηρεασμένοι από τα ιδεολογικά ρεύματα του Διαφωτισμού και την εφαρμογή στην Ευρώπη της νέας διδακτικής μεθόδου, της αλληλοδιδακτικής[44], άσκησαν κριτική στις

43. Κ. Μ. Κούμας, *Ιστορία των ανθρωπίνων πράξεων*, τόμ. ΙΒ', εν Βιέννη της Αουστρίας 1832, σ. 556 κ.ε. Πβ. και Μανουήλ Γεδεών, ό.π., σσ. 11-13.

44. Η αλληλοδιδακτική μέθοδος που είναι γνωστή και ως μέθοδος Lancaster (από το όνομα του εισηγητή της Joseph Lancaster), ήταν πολύ διαδεδομένη στην Ευρώπη στις αρχές του 19ου αιώνα. Εισηγητής της μεθόδου στη Μολδαβία υπήρξε ο διδάσκαλος Γεώργιος Κλεόβουλος, για τον οποίο βλ. Γεώργιος Κ. Σακκάς, *Γεώργιος Κλεόβουλος «Ο Φιλιππουπολίτης», Ο πρώτος Έλλην επιστήμων και αγνοημένος παιδαγωγός*, Αθήναι 1956. Βλ. επίσης *Ερμής ο Λόγιος*, 1 Μαΐου 1820, σ. 264, 15 Νοεμβρίου 1820, σσ. 688-694 και 15 Φεβρουαρίου 1821, σσ. 125-129. Πολύς λόγος

εφαρμοζόμενες μεθόδους στην ελληνική εκπαίδευση και προπάντων στην ψυχαγωγική, προτείνοντας αλλαγές[45].

Σφοδρός επικριτής της ψυχαγωγικής μεθόδου υπήρξε ο Ιώσηπος Μοισιόδαξ. Στην *Απολογία* του ψέγει τους δασκάλους, επειδή «την σπουδήν αυτών κατακενούσιν εν τη λεξιθηρία»[46]. Στην *Παιδαγωγία* του χαρακτηρίζει την ψυχαγωγική μέθοδο «μία χασομερία αισθητή [...] ένα περισάρκωμα περιττόν, το οποίον αφαιρεί την ευκινησίαν του μαθητού»[47]. Στη συνέχεια αναπτύσσει τις προσωπικές του απόψεις, όσον αφορά το ζήτημα της ερμηνείας των κειμένων: «δύω κυρίως είναι οι τρόποι κατά τους οποίους πρέπει η παράφρασις να οικονομείται: πρώ-

---

για την αλληλοδιδακτική μέθοδο γίνεται και στον*Λόγιο Ερμή* των ετών 1816 και 1820. Βλ. επίσης Pouqueville, *Voyage de la Grece*, τόμ. IV, Paris 1827, σ. 438, όπου υπάρχει μια ενδιαφέρουσα παρατήρηση γι' αυτή τη μέθοδο. Πβ. Αλέξης Δημαράς (επιμ.), *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε (Τεκμήρια ιστορίας), Α' 1821-1894*, εκδ. Ερμής (Β' ανατύπωση), Αθήνα 1985, σσ. κδ' - κέ.

Η αλληλοδιδακτική μέθοδος εισήχθη και εφαρμόστηκε καθολικά στα ελληνικά σχολεία μετά την Επανάσταση, επί Καποδίστρια, ύστερα από πρόταση του παιδαγωγού Ι. Π. Κοκκώνη, ο οποίος ήταν επικεφαλής της «Επιτροπής Προπαιδείας», βάσει του μεταφρασμένου από τον ίδιο τον Κοκκώνη, γαλλικού *Οδηγού Αλληλοδιδακτικής*, του Διευθυντή του Πρότυπου αλληλοδιδακτικού σχολείου Παρισίων Sarazin, «ως του τελειοτέρου και καταλληλοτέρου» και τυπώθηκε στην Αίγινα το 1830. Η διδακτική αυτή μέθοδος εφαρμόστηκε μέχρι το 1880. Βλ. σχετικά Λυδία Παπαδάκη, *Η αλληλοδιδακτική μέθοδος διδασκαλίας στην Ελλάδα του 19ου αιώνα*, Πρόλογος Αλέξη Δημαρά, Ίδρυμα Ερευνών για το Παιδί, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα 1992.

45. Αγγελική Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, ό.π., σσ. 341-344.

46. Ιωσήπου του Μοισιόδακος, *Απολογία*, μέρος πρώτον, εν Βιέννη της Αουστρίας 1870, σ. 118.

47. Ιωσήπου του Μοισιόδακος, *Πραγματεία περί παίδων αγωγής*, ό.π., σ. 138.

τος ο κατά λέξιν και δεύτερος ο κατ' έννοιαν»[48].

Και ο Ανώνυμος Έλλην, ο περίφημος συγγραφέας της *Ελληνικής Νομαρχίας*, αγανακτεί με το εκπαιδευτικό σύστημα της εποχής: «Εγώ εγνώρισα ένα νέον οπού είχε σπουδάξει δέκα εξ χρόνους εις το σχολείον της Πάτμου και ήτον είκοσι εξ χρόνων όταν εβγήκεν με τον τίτλον του λογιωτάτου! Μ' όλον τούτο δεν ήξευρε να παραστήση πώς γίνεται η έκλειψις της σελήνης. Ήξευρε όμως εκ στήθους σχεδόν το τρίτον του Γαζή»[49].

Αλλά και ο Κοραής βεβαίως είναι επικριτικός. Στους *Αυτοσχέδιους στοχασμούς* του διαβάζουμε: « [...] της εξηγήσεως η μέθοδος πρέπει να είναι τοιαύτη, η οποία να προξενή εν ταυτώ ωφέλειαν και ηδονήν εις τους σπουδάζοντας την γλώσσαν. Αλλ' η συνήθης μέθοδος δεν είναι καλή καν εν από τα δύο ταύτα να κάμη· διότι και η εκλογή των ποιητών ή συγγραφέων γίνεται χωρίς κρίσιν, και η εξήγησις είναι τόσο αηδής, δια την άλογον συσσώρευσιν πολλών κοινών λέξεων καθ' εκάστην Ελληνικήν, ώστε δικαιότερον ήθελε δώσει τις εις την τοιαύτην συσσώρευσιν το όνομα της Ψυχοκτασίας παρά, με το οποίον κοινώς την ονομάζουσι, της Ψυχαγωγίας»[50]. Αναφέρεται ο κορυφαίος Διαφωτι-

---

48. Ιωσήπου του Μοισιόδακος, *Πραγματεία περί παίδων αγωγής*, ό.π., σσ. 150-151.

49. Ανωνύμου του Έλληνος, *Ελληνική Νομαρχία ήτοι Λόγος περί Ελευθερίας*, Εισαγωγή, επιμέλεια Ν. Β. Τωμαδάκη, Αθήναι 1948, σ. 177.

50. Α. Κοραής, *Πρόδρομος Ελληνικής Βιβλιοθήκης περιέχων Κλαυδίου του Αιλιανού την Ποικίλην Ιστορίαν, Ηρακλείδου του Ποντικού, Νικολάου του Δαμασκηνού τα σωζόμενα, οις προσετέθησαν και βραχείαι σημειώσεις και Στοχασμοί αυτοσχέδιοι περί της ελληνικής παιδείας και γλώσσης*, εν Παρισίοις 1805, σ. πθ'. Βλ. επίσης Κωνσταντίνος Δ. Μαλαφάντης, *Απόψεις του Α. Κοραή για τη διδασκαλία της γλώσσας*, Ανάτυπον εκ του ΛΗ' τόμου (1996) του περιοδ. *Παρνασσός*, Αθήναι 1996, σσ. 180-190 και στις σσ. 45-64 αυτού του βιβλίου.

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΑ

ἤτοι

ΠΡΩΤΑ ΜΑΘΗΜΑΤΑ

τῶν

ΠΑΙΔΙΩΝ

εἰς τὸ ἀναγινώσκειν καὶ νοεῖν ὁπωσοῦν· συντεθέντα καὶ ἐκδοθέντα εἰς τομίδια τρία

ὑπὸ

Νεοφύτου Δέκα,

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

ΕΝ ΒΙΕΝΝΗ, ΤΗΣ ΑΟΥΣΤΡΙΑΣ,
Ἐκ τῆς Τυπογραφίας Ἰωαν. Βαρθ. Τζβεκίου, πρώην Βενδώτου.

1813.

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΑ

ἤτοι

ΠΡΩΤΑ ΜΑΘΗΜΑΤΑ

τῶν

ΠΑΙΔΙΩΝ

εἰς τὸ ἀναγινώσκειν καὶ νοεῖν ὁπωσοῦν· συντεθέντα καὶ ἐκδοθέντα εἰς τομίδια τρία

ὑπὸ

Νεοφύτου Δούκα.

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ.

ΕΝ ΒΙΕΝΝΗι ΤΗΣ ΑΟΥΣΤΡΙΑΣ.

Ἐν τῇ Τυπογραφίᾳ Ἰωαν. Βαρθ. Τζβεκίου, πρώην Βενδώτου.,

1813.

στής στον παραγκωνισμό της κοινής γλώσσας από τα σχολεία, πράγμα που είχε σαν αποτέλεσμα την άγνοια της κοινής, «διότι οι διδάσκαλοι επεχείρησαν να κάμωσι τους μαθητάς των Πλάτωνας και Ξενοφώντας, ήγουν εματαιοπόνησαν εις το αδύνατον, και τους αφήκαν να γράφωσι την κοινήν γλώσσαν χειρότερα παρά τους υδροφόρους και τους ξυλοφόρους»[51]. Και αλλού: «[...] Έπειτα η συνήθης ημών μέθοδος της παραδόσεως και των λεγομένων κοινών γραμμάτων και των Ελληνικών και απλώς η Παιδαγωγία είναι τόσον διεστραμμένη, ώστε χειροτέραν αυτής να δεχθώμεν κίνδυνον κανένα δεν τρέχομεν»[52]. Ο Αδαμάντιος Κοραής έχει να προτείνει μέθοδο καλύτερη. Στους *Αυτοσχέδιους στοχασμούς* εκθέτει τις γνώμες του για την εξήγηση των κειμένων δεχόμενος ότι πολλοί από τους άξιους δασκάλους «εσυλλογίσθησαν προ πολλού και εις έργον έβαλαν όσον εσυγχώρουν αι παρούσαι δυστυχείς περιστάσεις»[53]. Υποστηρίζει ότι «άλλο δεν είναι η εξήγησις αύτη παρά το αντίστροφον της θεματογραφίας, κατά τούτο μόνον διαφέρουσα, ότι πρέπει να προηγήται εκείνης περισσότερον ή ολιγώτερον διάστημα χρόνου, επειδή είναι αδύνατον να θεματογραφήση ο μαθητής, πριν τουλάχιστον να μάθη διά της αναγνώσεως τους σχηματισμούς των μερών του λόγου»[54]. Και σε άλλο σημείο: «εις των αρχαίων ποιητών και συγγραφέων την κατάληψιν δεν αρκεί η ανάλυσις των περιόδων και των φράσεων κατά τους παραδιδομένους έως τώρα των σχολείων κανόνας, αλλά χρειάζεται συνδρομή πολλών άλλων γνώσε-

51. Α. Κοραής, *Πρόδρομος Ελληνικής Βιβλιοθήκης*, ό.π., σ. α΄.

52. Α. Κοραής, *Πλουτάρχου Βίοι παράλληλοι, οις προσετέθησαν σημειώσεις και των αυτοσχεδίων Στοχασμών περί της ελληνικής παιδείας και γλώσσης ακολουθία*, τόμ. Α΄, εν Παρισίοις 1809, σ. 352.

53. Α. Κοραής, *Πρόδρομος Ελληνικής Βιβλιοθήκης*, ό.π., σσ. πη΄- πθ΄.

54. Α. Κοραής, *Πρόδρομος Ελληνικής Βιβλιοθήκης*, ό.π., σ. πθ΄.

ων, τας οποίας και να δείξη και να τελειώση μόνη η Φιλοσοφία είναι ικανή»[55].

Ο Κωνσταντίνος Κούμας δεν διστάζει να επαναλαμβάνει ότι «οι ονομαζόμενοι Παιδαγωγοί μας διδάσκουσι τους παίδας ν' αναγινώσκωσι μηχανικώς την *Οκτώηχον* και το *Ψαλτήριον* [...]»[56]. Και ο Αθανάσιος Ψαλίδας εκφράζεται με περιφρόνηση για τους δασκάλους: «όλοι σχεδόν οι διδάσκαλοι του Γένους μας είναι διδασκαλάκια, τα οποία, ήτοι μεταφράζοντα καμμίαν γραμματικίτζαν [...]»[57].

Έτσι, στις αρχές του 18ου αιώνα ο Μεθόδιος ο Ανθρακίτης περιόρισε την ψυχαγωγία στις κατώτερες τάξεις και αργότερα ο Αθανάσιος Ψαλίδας, ο Ευγένιος Βούλγαρις και ο Κοσμάς Μπαλάνος την εγκατέλειψαν εντελώς και εισήγαγαν την μονολεκτική μετάφραση[58].



Συμπερασματικά, μπορούμε να διατυπώσουμε ορισμένες παρατηρήσεις για τα βιβλία του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, που απευθύνονταν στα παιδιά και για τις παιδαγωγικές τους προεκτάσεις, οι οποίες οριοθετούνται μέσα στο χώρο της διαμορφωνόμενης στην Ευρώπη αστικής κοσμοαντίληψης.

---

55. Α. Κοραής, *Πλουτάρχου Βίοι παράλληλοι*, ό.π., σ. 326.

56. *Ερμής ο Λόγιος*, 15 Σεπτεμβρίου 1819, σ. 740.

57. Λέανδρος Βρανούσης, *Αθανάσιος Ψαλίδας, ο διδάσκαλος του Γένους*, Ιωάννινα 1952, σσ. 17-20.

58. Ματθαίος Κ. Παρανίκας, *Σχεδίασμα περί της εν τω ελληνικώ έθνει καταστάσεως των Γραμμάτων από Αλώσεως Κωνσταντινουπόλεως (1453 μ.Χ.) μέχρι των αρχών της ενεστώσης (ΙΘ) εκατονταετηρίδος*, εν Κωνσταντινουπόλει 1867, σ. 205 κ.ε.

Από νωρίς καλλιεργήθηκε ή καλύτερα συντηρήθηκε – κάπως λογικότερα προσαρμοσμένη – η τάση της θρησκευτικής αγωγής μέσα από τα θρησκευτικά βιβλία, τις κατηχήσεις και τα λαϊκά θρησκευτικά αναγνώσματα, που διαβάζονταν από παιδιά.

Ένα άνοιγμα προς την ελληνική και ξένη γραμματεία παρατηρείται κυρίως με τα αναγνώσματα, τους μύθους, τα παραμύθια κ.λπ., όπου υπεισέρχεται και ένα μέρος του προφορικού λαϊκού πολιτισμού.

Μέσα από την παιδαγωγική προβάλλεται η νέα ηθική αγωγή του Διαφωτισμού, που υπηρετείται αρχικά από τις *Χρηστομάθειες* και στη συνέχεια από άλλα, ανάλογου περιεχομένου βιβλία.

Ο νεοκλασικισμός των Ευρωπαίων φτάνει στην Ελλάδα ως πρότυπο γραφής και αγωγής με τις μεταφράσεις, όπου το σχήμα της ερωταπόκρισης είναι κυρίαρχο, καθώς και οι αναγωγές σε πρόσωπα και γεγονότα της κλασικής αρχαιότητας.

Τα πρότυπα που προβάλλονται είναι αντλημένα κυρίως μέσα από τον ιστορικό χώρο της αρχαιότητας, του Βυζαντίου, αλλά και των λαϊκών παραδόσεων.

Οι συγγραφείς των βιβλίων για παιδιά εκείνη την εποχή είναι ιερωμένοι, διδάσκαλοι, εκδότες, έμποροι και άλλοι πατριώτες που έβλεπαν την ανάσταση του Γένους μέσα από την ηθική και θρησκευτική αναγέννηση.

Χαρακτηριστική είναι η ενότητα, την οποία εμφανίζει και η μέση παιδεία κατά την Τουρκοκρατία. Τα μαθηματάρια, π.χ. τα προερχόμενα από διάφορες περιοχές, στις οποίες κυριαρχούσε η ελληνική παιδεία (Μολδοβλαχία, Μ. Ασία, κυρίως Ελλάδα, εγγύς Ανατολή), μαρτυρούν ότι, παρά τις κατά τόπους ιδιαίτερες γεωγραφικές, οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες, υπάρχει αξιοπρόσεκτη ομοιομορφία ως προς τους συγγραφείς και τα κεί-

μενα που διδάσκονται και ως προς τις διδακτικές μεθόδους που εφαρμόζονται. Απλωμένος σε ευρύτατο γεωγραφικό χώρο, ο Ελληνισμός παρουσιάζει ενότητα και από την άποψη της παιδείας του.

Πάντως τα σχολικά μαθήματα, τα σχολικά βιβλία και τα μαθηματάρια στο σύνολό τους αποδεικνύουν ότι από τους πρώιμους αιώνες της δουλείας μέχρι και τον Αγώνα του 1821 η παιδεία του υπόδουλου Γένους είχε προχωρήσει πολύ πέρα από τα στοιχειώδη γράμματα, επεκτεινόμενη σταδιακά από τους λίγους στους περισσοτέρους, συντηρώντας και καλλιεργώντας τους δεσμούς με τη διπλή παράδοση, τη «θύραθεν» και τη χριστιανική, προσφέροντας έτσι έργο με εθνική σημασία.

Η αλληλοδιδακτική μέθοδος βοήθησε ουσιαστικά στην οργάνωση της εκπαίδευσης στην πρώτη σχολική βαθμίδα, κατά τα πρώτα βήματα του νεοελληνικού κράτους. Εντούτοις, καθιέρωσε το διδακτισμό, αλλά και τον αυταρχισμό, την αυθεντία, τη στείρα και βασανιστική ηθικολογία, πράγματα που λίγο ή πολύ πέρασαν και ως βασικά γνωρίσματα των σχολικών βιβλίων, αλλά και της μετέπειτα παιδικής λογοτεχνίας.

Οι μικρές αναλαμπές του παιδικού βιβλίου για φιλελευθεροποίηση, που εμφανίζονται στο τέλος του 18ου αιώνα και στις αρχές του 19ου, περιορίστηκαν αργότερα με την επικράτηση της αλληλοδιδακτικής μεθόδου στα ελληνικά σχολεία.



ΑΙΣΩΠΟΥ

ΤΟΥ

ΦΡΥΓΟΣ

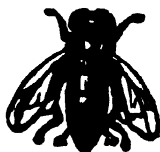
ΒΙΟΣ ΚΑΙ ΜΥΘΟΙ

ΜΕΤΑ ΤΗΣ ΧΡΗΣΤΟΗΘΕΙΑΣ

ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ

ᾟ ΠΡΟΣΕΤΕΘΗΣΑΝ

ΚΑΙ ΑΛΛΑ ΤΙΝΑ ΠΑΝΥ ΩΦΕΛΙΜΑ.



ΕΝΕΤΙῌΣΙΝ.

ΠΑΡΑ ΝΙΚΟΛΑῼ ΓΛΥΚΕΙ Τῼ ΕΞ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ.

1820.



ΠΡΩΤΕΣ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ*

1. «Ο Αδαμάντιος Κοραής και η δυτική παιδεία», Ανακοίνωση στο 10ο Διεθνές Συνέδριο της Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδος (Ναύπλιο 8-10 Νοεμβρίου 2001): «Ελληνική Παιδεία και Παγκοσμιοποίηση». Υπό δημοσίευση στα Πρακτικά του Συνεδρίου, εκδ. Ατραπός, Αθήνα 2002.
2. «Απόψεις του Αδαμάντιου Κοραή για τη διδασκαλία της γλώσσας», *Παρνασσός*, τόμ. ΛΗ' (1996), σσ. 180-190.
3. «Κοραής και Αίσωπος: Μυθογραφία και παιδαγωγία στη λογοτεχνία του Νεοελληνικού Διαφωτισμού», Ανακοίνωση στο Πανελλήνιο Συνέδριο «Σχολική γνώση και διδασκαλία στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση» (Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 3-6 Μαΐου 2001). Υπό δημοσίευση στα Πρακτικά του Συνεδρίου.
4. «"Το τερπνόν μετά του ωφελίμου": Μια αμετάκλητα καταδικασμένη συζυγία;», *Νέα Παιδεία*, τεύχ. 88 (1998), σσ. 47-61.

---

* Τα κείμενα δημοσιεύονται σ' αυτό το βιβλίο επαυξημένα και βελτιωμένα.

5. «Ο Δημήτριος Ν. Δάρβαρης , η παιδαγωγική και ο "ηδυσμένος λόγος"», υπό δημοσίευση, *Παρνασσός*, τόμ. ΜΓ' (2002).
6. «Τα παιδιά στα βιβλία και βιβλία για τα παιδιά στο Νεοελληνικό Διαφωτισμό», Ανακοίνωση στο Συνέδριο του Κύκλου του Ελληνικού Παιδικού Βιβλίου «Ο κόσμος της Παιδικής Λογοτεχνίας» (Αθήνα 14-17 Οκτωβρίου 1999). Υπό δημοσίευση στα Πρακτικά του Συνεδρίου, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 2001.



ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ



ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Δ. ΜΑΛΑΦΑΝΤΗ *Η ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΤΟΥ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ* ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΗΘΗΚΕ ΚΑΙ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΘΗΚΕ ΣΤΙΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΠΟΡΕΙΑ» ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΤΟΝ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟ ΤΟΥ 2001 ΣΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ ΤΟΥ ΑΓΓΕΛΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΟΥ Η ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ ΕΓΙΝΕ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΑΠΟΣΤΟΛΟ ΚΑΙ ΠΑΝ. ΣΑΛΤΟΡΙΑΔΗ.

ΕΞΩΦΥΛΛΟ ΕΒΙΤΑ ΧΡΥΣΟΧΟΟΥ

Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός (περίπου 1730 - 1830) υπήρξε ένα κίνημα αποφασιστικό για τη διαμόρφωση της νεοελληνικής παιδείας. Μολονότι κατά την περίοδο αυτή δεν εμφανίστηκαν πολλοί εξειδικευμένοι παιδαγωγοί, οι οποίοι να ασχολήθηκαν αποκλειστικά με τα προβλήματα της αγωγής και της μόρφωσης, εντούτοις υπήρξαν επιφανείς λόγιοι και διδάσκαλοι, που συμπεριέλαβαν στα ενδιαφέροντά τους παιδαγωγικούς προβληματισμούς και στα συγγράμματά τους έθιξαν παιδαγωγικά ζητήματα. Μερικοί μάλιστα έγραψαν ειδικές παιδαγωγικές πραγματείες και εγχειρίδια. Σε κάθε περίπτωση όλες αυτές οι προσωπικότητες υπήρξαν "παιδαγωγοί" και "διδάσκαλοι του Γένους" με την ευρύτερη έννοια, γιατί με το έργο τους επιδίωξαν την κοινωνική, πνευματική και ηθική παιδαγωγία και το φωτισμό των Ελλήνων, με απώτερο στόχο (για τους περισσότερους τουλάχιστον) την ανάληψη ενός εθνικού, απελευθερωτικού αγώνα.

Στα μελετήματα αυτού του βιβλίου καταβάλλεται προσπάθεια να αναδειχθούν και να φωτιστούν ορισμένες παιδαγωγικές, διδακτικές αλλά και αισθητικές πτυχές του έργου σημαντικών εκπροσώπων του Νεοελληνικού Διαφωτισμού (Αδ. Κοραής, Δημ. Δάρβαρης, Σπ. Βλαντής κ.ά.), οι οποίες αιτιολογούν την αυτονομία ή την ιδιαιτερότητα του πνευματικού αυτού κινήματος, καθώς και τη σημασία του για τη νεοελληνική παιδεία.

ISBN 960-7043-54-5